

Міністерство освіти і науки України
Сумський державний університет

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ДУВАНОВА ОКСАНА СЕРГІЇВНА

УДК 332.146.2:33.012.7-048.87:332.133.6 (043.5)

**КООПЕРАЦІЯ ЯК ФАКТОР СТАЛОГО РОЗВИТКУ
ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ**

Спеціальність 051 - Економіка

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень.

Використання ідей, результатів і текстів інших

авторів мають посилання на відповідне джерело _____ О. С. Дуванова

Науковий керівник:

Петрушенко Юрій Миколайович,
доктор економічних наук, професор

Суми – 2024

АНОТАЦІЯ

Дуванова О. С. Кооперація як фактор сталого розвитку територіальних громад в умовах децентралізації. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 051 – Економіка, Сумський державний університет Міністерства освіти і науки України, Суми, 2024.

Дисертаційна робота присвячена вирішенню науково-прикладного завдання, що полягає в розробленні нових та вдосконаленні існуючих науково-методичних засад дослідження ролі кооперації у забезпеченні сталого розвитку територіальних громад в умовах реалізації реформи децентралізації.

У роботі поглиблено дослідження наукового ландшафту стосовно визначення місця поняття «кооперація» в системі сталого місцевого розвитку, що здійснено на основі проведеного дворівневого бібліометричного аналізу за допомогою поєднання бенч-маркінг-інструментарію (Scopus Tools Analysis) та інструменту для побудови бібліометричних мережевих зв'язків VOSviewer v.1.6.15. На першому рівні бібліометричного аналізу побудовано чотири мапи взаємозв'язків поняття «сталий розвиток» та «місцева громада» з окремими складовими теорії «сталого розвитку», в кожній із яких виявлено зв'язок із поняттям «кооперація» та встановлено щільність таких взаємозв'язків.

На другому етапі бібліометричного аналізу виявлено сім кластерів крос-секторних наукових досліджень, що характеризують змістовні тренди досліджень питань кооперації в контексті забезпечення сталого місцевого розвитку. Виявлено, що проблема кооперації найбільш часто досліджується у контексті сталості місцевих громад, розбудови спроможності, регіонального й транскордонного співробітництва; сталого сільського господарства, енергоефективності, міжнародного співробітництва; розвитку кооперативного та приватного сектору в контексті децентралізації; розбудови громадського суспільства, формування програмних документів та планів дій

для забезпечення ефективної системи прийняття рішень місцевим самоврядуванням.

Визначено часові періоди розвитку наукового інтересу до даної тематики, а також географію досліджень. Результати узагальнення крос-секторних наукових досліджень, дозволили виявити суб'єктні рівні дослідження поняття кооперації в теорії сталого розвитку місцевих громад: кооперація на рівні суб'єктів господарювання; транскордонна кооперація; міжрегіональна та міжнародна кооперація.

З метою налагодження системної взаємодії на всіх суб'єктних рівнях територіальної громади та активізації місцевого економічного розвитку, запропоновано комплексну дворівневу модель формування кооперативних зв'язків на різних суб'єктних рівнях територіальної громади. Перший рівень представлений внутрішньомуніципальною кооперацією, що поєднує спектр внутрішньоорганізаційних кооперативних відносин ТГ та кооперативні відносини, що виникають у виробничо-господарському середовищі. Другий рівень представлено міжмуніципальною кооперацією, що включає міжмуніципальне співробітництво та міжнародне економічне співробітництво ТГ в рамках проектів регіонального розвитку. Відмінність авторського підходу полягає у врахуванні впливу на економічне зростання та сталий розвиток громад фактора кооперації не лише у формі міжмуніципального та міжнародного співробітництва, але й кооперації в підприємницькому середовищі у формі кооперативів. Крім того, враховано процеси співпраці сільських та селищних рад під час добровільного об'єднання територіальних громад.

Вдосконалено науково-методичний підхід до моделювання впливу соціально-економічних факторів на процес утворення об'єднаних територіальних громад на добровільному етапі реалізації реформи децентралізації, із побудовою кореляційно-регресійних моделей оцінювання. Запропонований підхід дозволив формалізувати соціально-економічні фактори створення ОТГ та встановити характер зв'язку і силу їх впливу.

Результативною змінною обрано частку створених ОТГ. За результатами апробації підходу, встановлено: 1) зростання середнього розміру площі землі домогосподарства на 1 га призводить до зростання частки створюваних ОТГ на 4,23%; 2) зростання частки створених ОТГ на 1% призводить до приросту створених ОТГ в наступному році на 24%; 3) при зростанні кількості кооперативів на одиницю, частка створених ОТГ збільшується на 3,12%; 4) також виявлено позитивний вплив таких факторів, як зростання розміру паїв землі в одному домогосподарстві (своїх та орендованих) та розмір рівня прибутку фермерських господарств в районі. Дослідження засвідчило, що громади об'єднуються на 25% швидше завдяки позитивному досвіду сусідніх громад. Тото об'єднані громади, які працюють в нових умовах з початку реформи, мають стати активними провідниками змін та прикладом для громад, що створюються пізніше. Виявлений позитивний вплив наявності агрокооперативів на прийняті рішення про добровільне об'єднання ТГ дозволяє нам зробити висновок про зв'язок між рівнями внутрішньомуніципальної кооперації. Як показують результати дослідження, громади, де представлені працюючі прибуткові селянські та фермерські господарства більш схильні приймати рішення про створення ОТГ. Ці додаткові критерії стимулювання внутрішньоорганізаційних кооперативних відносин при формуванні ОТГ можуть бути враховані при розробленні стратегічних планів та стратегій розвитку територіальних громад.

Розвинуто науково-методичні засади обґрунтування впливу діяльності агрокооперативів на показники сталого розвитку місцевих громад, що поєднують метод різниць (difference-in-differences) та множинний регресійний аналіз на основі методу найменших квадратів. Визначено, що діяльність агрокооперативів є релевантним інструментом сталого розвитку територіальних громад, що є підставою для формування державної, регіональної і місцевої політики стимулювання створення агрокооперативів в сільських громадах України. Результати регресійного аналізу довели позитивний вплив наявності та діяльності агрокооперативів на соціально-

економічні показники розвитку громад, а також на показники сталості сільського господарства громад.

Запропоновано вдосконалений дворівневий науково-методичний підхід до оцінювання рівня фінансової спроможності територіальних громад та регіонів України, як детермінанти сталого місцевого розвитку, шляхом обрахунку інтегрального індексу фінансової спроможності економічного розвитку. Індекс створено на основі 4 ключових показників: розміру власних доходів на одного мешканця; рівня дотаційності бюджетів; питомої ваги видатків на утримання управлінського апарату з власних ресурсів ОТГ; капітальних видатків на одного мешканця. Перший етап даного підходу базується на використанні таксономічного методу для побудови інтегрального індексу фінансової спроможності економічного розвитку на рівні кожної окремої об'єднаної територіальної громади, із їх подальшим розмежуванням за п'ятьма рівнями фінансової спроможності, визначених відповідно до діапазонів інтервалів шкали Харінгтона. На другому етапі визначено індекси фінансової спроможності економічного розвитку на регіональному рівні. Це дозволило врахувати динамічний характер інтегрального індексу фінансової спроможності економічного розвитку, забезпечити однорідність та узгодженість у процесі порівняння рівнів фінансової спроможності громад та регіонів в умовах проведення реформи децентралізації та укрупнення територіальних одиниць.

У роботі емпірично підтверджено гіпотезу, що міжмуніципальне співробітництво, як форма кооперації, є фактором, що впливає на детермінанти сталого місцевого розвитку. Це здійснено за допомогою методів багатofакторного кореляційно-регресійного аналізу, що підтвердило позитивний вплив збільшення чисельності громад, що уклали договори міжмуніципального співробітництва на показники економічної складової сталого розвитку: на ВРП, обсяг виробництва продукції сільського господарства, обсяг експорту товарів у розрахунку на одну особу населення; на екологічну складову сталого розвитку: зниження темпи зростання викидів

забруднюючих речовин стаціонарними джерелами забруднення та зменшення обсягів паливноенергетичних ресурсів, спожитих у регіоні. Щодо показників соціальної складової сталого розвитку, то підтверджено позитивний вплив на індекс регіонального людського розвитку, частку випускників загальноосвітніх навчальних закладів, які отримали за результатами зовнішнього незалежного оцінювання з української мови та літератури 160 балів і вище, планову ємність амбулаторно-поліклінічних закладів, середню очікувана тривалість життя при народженні та на зниження кількості кримінальних правопорушень вчинених проти життя та здоров'я людини.

Ключові слова: внутрішньомуніципальне співробітництво, децентралізація, кооперація, міжмуніципальне співробітництво, місцеве самоврядування, об'єднані територіальні громади (ОТГ), сільськогосподарський кооператив, соціально-економічний розвиток, сталий розвиток, регіональний розвиток, територіальні громади, фінансова спроможність.

ABSTRACT

Duvanova O. S. Cooperation as a factor of sustainable development of territorial communities in terms of decentralization. - Manuscript.

Dissertation for the Doctor of Philosophy degree in specialty 051 – Economics, Sumy State University of the Ministry of Education and Science of Ukraine, Sumy, 2024.

The dissertation is dedicated to the solution of the scientific and applied task, which involves the development of new and improvement of the existing scientific and methodological principles for studying the role of cooperation in ensuring the sustainable development of territorial communities in the context of decentralization reform implementation.

The work deepens the study of the scientific landscape regarding the determination of the place of the concept "cooperation" in the system of

sustainable local development, which was carried out on the basis of a two-level bibliometric analysis using a combination of benchmarking tools (Scopus Tools Analysis) and the tool for building bibliometric network ties VOSviewer v.1.6.15. At the first level of bibliometric analysis, four maps of relationships between the concepts of "sustainable development" and "local community" with individual components of the theory of "sustainable development" were constructed. In all of them, we identified an interconnection with the concept of "cooperation" and established the density of such relationships.

At the second stage of the bibliometric analysis, seven clusters of cross-sector scientific studies were identified, which characterize meaningful trends in research on cooperation issues in the context of ensuring sustainable local development. It was found that the problem of cooperation is most often investigated in the context of sustainability of local communities, capacity building, regional and cross-border cooperation; sustainable agriculture, energy efficiency, international cooperation; development of the cooperative and private sector in the context of decentralization; development of civil society, formation of program documents and action plans to ensure an effective system of decision-making by local self-government.

The periods of the development of scientific interest in this topic, as well as the geography of research, are determined. The results of the generalization of cross-sector scientific research made it possible to identify the subject-level research of the concept of cooperation in the theory of sustainable development of local communities: cooperation at the level of economic entities; cross-border cooperation; interregional and international cooperation.

To establish systemic interaction at all subject levels of the territorial community and to activate local economic development, we proposed a complex two-level model of forming cooperative ties at different subject levels of the territorial community. The first level is represented by intra-municipal cooperation, which combines the spectrum of intra-organizational cooperative relations of the territorial community and cooperative relations arising in the industrial and

economic environment. The second level is represented by inter-municipal cooperation, which includes inter-municipal cooperation and international economic cooperation of territorial communities within the framework of regional development projects. The difference in the author's approach lies in taking into account the influence of the cooperation factor on the economic growth and sustainable development of communities not only in the form of inter-municipal and international cooperation but also cooperation in the business environment in the form of cooperatives. In addition, we took into account the processes of cooperation of village and settlement councils during the voluntary amalgamation of territorial communities.

The scientific and methodological approach to modeling the influence of socio-economic factors on the process of formation of united territorial communities at the voluntary stage of the implementation of the decentralization reform has been improved. We used the construction of correlation-regression assessment models. The proposed approach made it possible to formalize the socio-economic factors of the creation of the UTC and to establish the nature of the connection and the strength of their influence. The resulting variable was the share of created UTC. According to the results of the approbation of the approach, it was established: 1) an increase in the average size of the land area of a household by 1 hectare leads to an increase in the share of created UTC by 4.23%; 2) a 1% increase in the share of established UTCs in one year leads to a 24% increase in the number of established UTCs in the following year; 3) with an increase in the number of cooperatives per unit, the share of established UTCs increases by 3.12%; 4) the positive impact of such factors as the increase in the size of land shares in one household (own and leased) and the size of the income level of farms in the district was also revealed. The study showed that communities unite 25% faster due to the positive experiences of neighboring communities. These united communities, which have worked in new conditions since the beginning of the reform, should become active leaders of change and an example for communities that are created later. We revealed the positive influence of the presence of

agricultural cooperatives on the decisions made about the voluntary amalgamation of territorial communities that allows us to draw a conclusion about the connection between the levels of intra-municipal cooperation. As the results of the study show, communities where there are working profitable peasant and farming households, are more inclined to make decisions about the creation of a UTC. These additional criteria for stimulating intra-organizational cooperative relations in the formation of the UTC can be considered when developing strategic plans and strategies for developing territorial communities.

The scientific and methodological foundations for substantiating the impact of the activities of agricultural cooperatives on indicators of sustainable development of local communities have been developed. For this, we combined the method of differences (difference-in-differences) and multiple regression analysis based on the method of least squares. It was determined that the activity of agricultural cooperatives is a relevant tool for the sustainable development of territorial communities, which is the basis for the formation of state, regional and local policies to stimulate the creation of agricultural cooperatives in rural communities of Ukraine. The results of the regression analysis proved the positive influence of the presence and activity of agricultural cooperatives on the socio-economic indicators of community development and indicators of the sustainability of community agriculture.

We have proposed an improved two-level scientific and methodological approach to assessing the level of financial capacity of territorial communities and regions of Ukraine as determinants of sustainable local development. We propose to do this by calculating the integral index of financial capacity of economic development. The index was created on the basis of 4 key indicators: the amount of personal income per inhabitant; the level of budget subsidies; the specific weight of expenses for the maintenance of the management apparatus from the UTC's own resources; capital expenditures per inhabitant. The first stage of this approach is based on the use of a taxonomic method to construct an integral index of financial capacity of economic development at the level of each individual united territorial

community. Next, we divide all communities into five levels of financial capacity, defined according to the Harrington scale interval ranges. In the second stage, the indices of financial capacity at the regional level were determined. This made it possible to take into account the dynamic nature of the integral index of financial capacity of economic development to ensure homogeneity and consistency in the process of comparing the levels of financial capacity of communities and regions in the context of the decentralization reform and consolidation of territorial units.

The paper theoretically and empirically confirmed the hypothesis that inter-municipal cooperation, as a form of cooperation, is a factor influencing the determinants of sustainable local development. This was done using methods of multifactorial correlation-regression analysis, which confirmed the positive impact of the increase in the number of communities that have concluded inter-municipal cooperation agreements on indicators of the economic component of sustainable development: on GRP, the volume of agricultural production, the volume of exports of goods per capita; on the ecological component of sustainable development: reducing the growth rate of emissions of pollutants by stationary sources of pollution and reducing the amount of fuel and energy resources consumed in the region. Regarding the indicators of the social component of sustainable development, we confirmed the positive impact on the index of regional human development, the share of graduates of general education institutions who received 160 points and above according to the results of an independent external assessment of the Ukrainian language and literature, the planned capacity of outpatient polyclinic institutions, the average expected duration life at birth and to reduce the number of criminal offenses committed against human life and health.

Keywords: agricultural cooperative, cooperation, decentralization, financial capacity, inter-municipal cooperation, intra-municipal cooperation, local self-government, regional development, socio-economic development, sustainable development, territorial communities, united territorial communities (UTC).

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ

Розділи у колективних монографіях

1. Петрушенко Ю. М., Воронцова А. С., Пономаренко (Дуванова) О. С. Європейський досвід фінансової децентралізації та можливості його адаптації до українських реалій. *International economic relations and prospects for national development: contemporary challenges and solutions: monograph*. Daugavpils : Daugava Print, 2018. Р. 178–192 (1,26 друк. арк.). *Особистий внесок: проведення порівняльного аналізу та систематизація особливостей фінансової децентралізації в європейських країнах (0,43 друк. арк.). Внесок Петрушенка Ю.М.: сформовано актуальність дослідження. Внесок Воронцової А.С.: розглянута структура видатків органів місцевого самоврядування Європейських країн.*

2. Petrushenko Y., Vorontsova A., Ponomarenko (Duvanova) O. Financial Inequality in Territorial Communities: International Experience and Case-Study in Ukraine. *Economic Inequality: Trends, Traps and Trade-offs : monograph*. Denmark : River Publishers, 2021. Р. 189-206 (**Scopus**) (0,71 друк. арк.). *Особистий внесок: запропоновано методу проведення інтегральної оцінки фінансової спроможності ОТГ на основі таксономічного методу з інтерпретацією результатів за допомогою модифікованої шкали Харрінгтона, графічне оформлення (0,30 друк. арк.). Внесок Петрушенка Ю.М.: підготовлено вступ та висновки дослідження. Внесок Воронцової А.С.: здійснено огляд літературних джерел, графічне оформлення.*

Статті у наукових фахових виданнях України

3. Педченко Н.С., Петрушенко Ю.М., Трипольська Т.Г., Пономаренко (Дуванова) О.С. Вплив міжнародного та бюджетного фінансування об'єднаних територіальних громад на реструктуризацію національної економіки. *Вісник СумДУ. Серія Економіка*. Суми. 2017. № 4. С. 67–75. DOI: 10.21272/1817-9215.2017.4-09 (0,49 друк. арк.). *Особистий внесок: досліджено основні форми державної фінансової підтримки місцевого та регіонального розвитку. Визначено основні напрямки*

використання бюджетного та міжнародного фінансування ОТГ (0,13 друк. арк.). Внесок Педченко Н. С.: досліджено поняття реструктуризації національної економіки. Внесок Петрушенка Ю.М.: досліджено інструменти регулювання структури національної економіки. Внесок Трипольської Т.Г.: підготовлено висновки дослідження.

4. Щербина Т.В., Пономаренко (Дуванова) О.С. Соціально-економічні фактори кооперації як передумова підвищення фінансової стійкості регіону. *Електронний журнал «Ефективна економіка»* (Index Copernicus). 2018. №12. DOI: 10.32702/2307-2105-2018.12.122. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=6799> (0,32 друк. арк.). *Особистий внесок: за допомогою статистичних методів, виявлено соціально-економічні фактори, що впливають на мотивацію населення до кооперації* (0,16 друк. арк.). Внесок Щербини Т.В. розглянуто поняття фінансової безпеки регіонів та її складові.

5. Petrushenko Y. M., Vorontsova A. S., Ponomarenko (Duvanova) O. S., Derbenov K. O. Analysis of the united territorial communities strategies in the context of sustainable development policy implementation. *Механізм регулювання економіки* (Index Copernicus). 2019. №1. С. 33-45. DOI: 10.21272/mer.2018.83.02 (0,54 друк. арк.). *Особистий внесок: виявлено пріоритетні напрями сталого регіонального розвитку, проаналізовано стратегії ОТГ Сумської області на предмет методології сталого розвитку* (0,14 друк. арк.). Внесок Петрушенка Ю.М.: проведено аналіз відповідності стратегічних цілей регіонального рівня (Сумська область) та загальнонаціонального рівня. Внесок Воронцової А.С.: проаналізовано стратегію регіонального розвитку Сумської області на предмет методології сталого розвитку. Внесок Дербеньова К.О.: проаналізовано адаптованість глобальних ЦСР на національному рівні та формування статистичної бази дослідження.

6. Васильєва Т. А., Петрушенко Ю. М., Майборода Т. М., Пономаренко (Дуванова) О. С. Інтеркультурний розвиток Європейських міст:

освітні та фінансово-економічні виклики. *Фінансові дослідження*. 2019. №2 (7). (0,4 друк. арк.) URL: https://fr.stu.cn.ua/index.pl?task=arcinf&l=ua&j=16&id=145&fbclid=IwAR3LsTUyImNd1yHxyvgw6S0FJYgbk_3_VDHMBPEESZgP16Ou4UUyeg4XEuA (0,40 друк. арк.). *Особистий внесок: досліджено, як європейські міста та громади скоординували вектор свого розвитку в напрямку інтеркультурності (0,1 друк. арк.). Внесок Васильєвої Т.А.: досліджено як формується індекс інтеркультурності міст. Внесок Петрушенка Ю.М.: представлено інструментарій інтеркультурних лінз. Внесок Майбороди Т.М.: проаналізована географія інтеркультурних міст Ради Європи.*

7. Petrushenko Y., Böhmová L., Ponomarenko (Duvanova) O., Vykhovets O., Kotiuk L.. The Impact of Socio-economic Factors on the Management of Agro-cooperatives in Local Communities. *Механізм регулювання економіки (Index Copernicus)*. 2019. №3. С. DOI: 10.21272/mer.2019.85.03 (0,38 друк. арк.). *Особистий внесок: проведено батагофакторний регресійний та кореляційний аналіз для виявлення факторів, які можуть впливати на управління кооперативами; опрацювання результатів проведеного опитування; досліджено діяльність агрокооперативів в Сумській області (0,18 друк. арк.). Внесок Петрушенка Ю.М.: підготовка висновків дослідження. Внесок Бегмова Л.: формування даних для дослідження. Внесок Биховець О.В.: збір даних, пошук наукової літератури стосовно діяльності агрокооперативів в Україні. Внесок Котюк Л.В. візуальне представлень даних у формі діаграми.*

8. Duvanova O.S. The impact of inter-municipal cooperation of territorial communities on local sustainable development. *Herald of Khmelnytskyi national university. Economic sciences (Index Copernicus)*. 2021. № 3(294). С. 288-293. DOI: 10.31891/2307-5740-2021-294-3-47 (0,51 друк. арк.).

9. Duvanova O.S. Decomposite analysis of cooperation as a factor of economic transformation of territorial communities. *Socio-economic relations in*

the digital society (Index Copernicus). 2022. № 1 (43). С. 37-44. DOI:10.55643/ser.1.43.2022.451 (0,52 друк. арк.).

**Публікації в періодичних виданнях, що індексуються базою даних
Web of Science/Scopus**

10. Tulai O., Petrushenko Y., Glova J., Sydor I., Ponomarenko (Duvanova) O.. The impact of decentralization on the financial support of regional development. *Investment Management and Financial Innovations (Scopus Q3)*. 2019. Vol.16, Issue №4. P. 1-15. DOI: dx.doi.org/10.21511/imfi.16(4).2019.01 (0,9 друк. арк.). *Особистий внесок: розглянуто особливості проведення децентралізації в Україні як процесу формування ефективного місцевого самоврядування для підтримки повноцінного життєвого середовища громадян, надання якісних публічних послуг, узгодження інтересів держави та територіальних громад (0,17 друк. арк.).*

11. Петрушенко Ю.М., Кубатко О.В., Пономаренко О.С. (Дуванова) Соціально-економічні фактори створення об'єднаних територіальних громад в Україні. *Financial and credit activity: problems of theory and practice*. 2019. Вип. 4, No 31. С. 527-535. DOI: 10.18371/fcaptr.v4i31.191008. (**Web of science**) (0,39 друк. арк.). *Особистий внесок: проведено факторний аналіз процесу добровільного об'єднання територіальних громад в Україні в період 2014-2017 рр., на підставі якого визначено соціально-економічні фактори, що є значущими при прийнятті громадами рішення про добровільне об'єднання (0,13 друк. арк.). Внесок Петрушенка Ю.М.: проаналізовано методологічні аспекти процесу добровільного об'єднання територіальних громад в Україні, ключові умови та виклики цього процесу. Внесок Кубатко О.В.: збір даних; участь у розробці методології дослідження.*

12. Petrushenko Y., Hejkrlik J., Duvanova O., Duranowski W., Semenenko T. The impact of agricultural cooperatives on the sustainable development of rural communities. *International Journal of Global Environmental Issues*. 2022. Vol. 21, No. 2-4. P. 130–147. DOI:org/10.1504/IJGENVI.2022.126198. (**Scopus Q3**) (0,87 друк. арк.).

Особистий внесок: проаналізовано основні тренди дослідження агрокооперативів в контексті сталого місцевого розвитку; побудовано економетричну модель впливу діяльності агрокооперативів на показники сталого розвитку (0,30 друк. арк.). Внесок Петрушенка Ю.М.: збір даних. Внесок Хейкрлік Й.: надав експертні консультації в галузі аграрної економіки, координував опитування, проведене у восьми регіонах України. Внесок Дурановський В.: підготовка висновків. Внесок Семененко Т.О.: підготовлено огляд літератури.

Тези доповідей на науково-практичних конференціях

13. Петрушенко Ю. М., Пономаренко (Дуванова) О. С. Джерела фінансування сталого розвитку об'єднаних територіальних громад. *Проблеми і перспективи розвитку фінансово-кредитної системи України* : збірник матеріалів II Всеукраїнської наук.- практи. конф. (м. Суми , 23 листоп. 2017 року). Суми, 2017. С. 45-49 (0,14 друк. арк.). *Особистий внесок: досліджено джерела фінансування об'єднаних територіальних громад (0,07 друк. арк.). Внесок Петрушенка Ю.М.: проаналізовано структуру державної фінансової підтримки ОТГ.*

14. Пономаренко (Дуванова) О. С. Реформа децентралізації в Данії: досвід для України. *STABICONsystems – 2018* : матеріали Міжнародного наукового форуму (м. Суми, 26–28 квітня 2018 р.). Суми, 2018. С. 90–93 (0,12 друк. арк.).

15. Ponomarenko (Duvanova) O. S., Diadechko A. M. Financial decentralization: european experience for Ukraine. *Соціально-гуманітарні аспекти розвитку сучасного суспільства* : збірник матеріалів 5 Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів, аспірантів, викладачів та співробітників (м. Суми, 19–20 квітня 2018 р.). Суми, 2018. С. 222–224 (0,12 друк.арк.). *Особистий внесок: узагальнено європейський досвід формування моделей місцевого самоврядування (0,08 друк. арк.). Внесок Дядечко А.М.: рецензування та редагування.*

16. Пономаренко О. С. (Дуванова) Проблеми розвитку підприємництва в об'єднаних територіальних громадах. *Проблеми та перспективи розвитку малого підприємництва в Україні* : збірник матеріалів XII Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми та перспективи розвитку підприємництва» (м. Харків, 30 листопада 2018 р.). Харків, 2018. С.249-251 (0,1 друк. арк.).

17. Пономаренко О. С. (Дуванова) Фінансова спроможність як фактор сталого розвитку територіальних громад. *Проблеми і перспективи розвитку фінансово-кредитної системи України* : збірник матеріалів III Всеукраїнської наук.-практ. конф. (м. Суми, 22–23 листопада 2018 р). Суми, 2018. С.19-23 (0,15 друк. арк.).

18. Петрушенко Ю. М., Пономаренко (Дуванова) О. С. Фінансіалізація тимчасово вільних коштів як запорука спроможності територіальних громад. *Економічні проблеми сталого розвитку* : збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів і молодих вчених імені професора Олега Балацького. (м. Суми, 16-18 квітня 2019 р). Суми, 2019. С. 90-91 (0,08 друк.арк.). *Особистий внесок: розглянуто фактори посилення спроможності територіальних громад (0,04 друк. арк.). Внесок Петрушенка Ю.М.: розглянуто альтернативний механізм використання коштів загального фонду ОТГ.*

19. Shcherbyna T., Ponomarenko (Duvanova) O., Treus A.. Social and economic aspects of agrarian cooperatives functioning in Ukraine. *International Multidisciplinary Conference for Young Researchers : The Book of Abstracts* (Bila Tserkva, 22nd November 2019). Bila Tserkva, 2019. P. 96-99 (0,14 друк.арк.). *Особистий внесок: досліджено стан агрокооперативного руху в Україні та основні проблеми кооперативів, збір даних (друк. арк.0,05). Внесок Щербина Т.В.: підготовлено висновки, збір даних. Внесок Треус А.А.: описано різні типи аграрних кооперативів, запропонована нова класифікацію, збір даних.*

20. Petrushenko Y. M., Ponomarenko (Duvanova) O. S.. Financial decentradization in the context of European integration. *Журнал європейського і*

порівняльного права : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Нормативна сила Європейського союзу» (м. Київ, 29 - 30 травня 2020 р.). м. Київ, 2020. С. 31-34 (0,13 друк.арк.). *Особистий внесок: обґрунтовано важливість реформи децентралізації в контексті європейської інтеграції (0,07 друк. арк.). Внесок Петрушенка Ю.М.: розглянув фінансові аспекти децентралізації.*

21. Petrushenko Y., Aleksandrov V., Vorontsova A., and Ponomarenko (Duvanova) O. Sustainable development goals as a tool for strategic planning in communities: a bibliometric analysis of research. *E3S Web of Conferences*. 2020. №202 (03005) : The 5th International Conference on Energy, Environmental and Information System (ICENIS 2020) (Online Webinar System, Indonesia, August 12-13). Indonesia, 2020. (**Scopus**) (0,36 друк. арк.). *Особистий внесок: досліджена тема сталого розвитку в громадах, як елемент стратегічного планування, збір даних з БД Web of Science, проведено бібліометричний аналіз із застосуванням VOSviewer (0,09 друк. арк.). Внесок Петрушенка Ю.М.: оформлення висновків. Внесок Александрова В.Т.: пошук і аналіз літературних джерел. Внесок Воронцової А.С.:збір даних з БД Скопус, редагування рукопису, проаналізовано тренди географічні та предметні тренди досліджень.*

22. Petrushenko Y., Ponomarenko (Duvanova) O. Financial planning for the strategies implementation of sustainable local development: 1st International Forum «Modern Challenges towards Sustainable Development: Dialogue between Peoples and Countries» (Sumy, Ukraine, April 28-30). Sumy, 2020. P 55-58 (0,13 друк.арк.). *Особистий внесок: описано алгоритм залежності бюджетних і цільових програм від цілей і пріоритетів стратегічного сталого розвитку (0,07 друк. арк.). Внесок Петрушенка Ю.М.: представлена інформація щодо проведених навчальних семінарів для фінансистів територіальних громад Сумської області.*

23. Treus A., Ponomarenko (Duvanova) O. Typology of Farmer Groups in Ukraine on the Example of Agrarian Cooperatives. *Food and nutrition security*

and its resilience to global crises: International conference Tropentag 2020 (Internet, September 9-11). Witzzenhausen, 2020. P. 355. (0,04 друк.арк.)
Особистий внесок: досліджено кооперацію фермерів як механізм досягнення сталого розвитку сільських територій, збір анкетних даних. Внесок Треус А.А.: досліджено типологію агрокооперативів, збір анкетних даних (0,02 друк. арк.).

24. Petrushenko Y., Vorontsova A., Ponomarenko (Duvanova) O.. Priorities determination of financial policy of territorial communities' sustainable development. *New trends and best practices in socioeconomic research : III International Science Conference SER 2020 (Igalo, Montenegro, September 17 – 19). Igalo, 2020. P.65. (0,06 друк. арк.).* *Особистий внесок: досліджено стратегічні пріоритети фінансової підтримки сталого розвитку територіальних громад відповідно до Глобальних цілей сталого розвитку (0,02 друк. арк.).* *Внесок Петрушенка Ю.М.: розроблено методологічний підхід до визначення основних пріоритетів фінансової політики для сталого розвитку територіальних громад. Внесок Воронцової А.С.: описано систему регулярного моніторингу ефективності фінансування місцевого розвитку.*

25. Ponomarenko (Duvanova) O.. International economic cooperation of territorial communities as a factor of increasing resilience. Міжнародні економічні відносини та сталий розвиток : II Міжнародна науково-практична конференція (м. Суми, 21 травня 2021 р.). Суми, 2021. P. 169-171 (0,06 друк. арк.).

26. Petrushenko Y. Duvanova O. Agrarian cooperatives as a form of cooperation to achieve territorial communities' sustainable development. *2nd International Multidisciplinary Conference for young researchers Sustainable Development Trends and Challenges under COVID-19 (Sumy, Ukraine, November 29-30). Sumy, 2021. P. 86-87 (0,08 друк. арк.).* *Особистий внесок: досліджено агрокооперативи, як форму кооперації в територіальних громадах (0,04 друк. арк.).* *Внесок Петрушенка Ю.М.: описано актуальність дослідження та редагування висновків.*

27. Krukhmal O., Petrushenko Y., Duvanova O. Cooperation as a driver of socio-economic leadership and sustainable development in local communities: main trends and perspectives of interdisciplinary research. *8th International Leadership Conference “Novel Insights in the Leadership in Business and Economics After the COVID-19 Pandemic (NILBEC 2022)”* (Prague, June 24-25, 2022). Springer Proceedings in Business and Economics. 2023. P. 9–24. https://doi.org/10.1007/978-3-031-28131-0_2 (Scopus) (0,26 друк. арк.). *Особистий внесок: аналіз та теоретичне обґрунтування взаємозв'язку між концепцією кооперації та сталого розвитку, із застосуванням інструментів Scopus Toolkit та VOSviewer; класифіковано напрямки міждисциплінарних досліджень взаємозв'язку економічної кооперації та сталого розвитку територіальних громад (0,1 друк. арк.). Внесок Петрушенка Ю.М.: підготовка заключної частини. Внесок Крухмаль О.В.: огляд і синтез літературних джерел.*

ЗМІСТ

ВСТУП	23
РОЗДІЛ 1	32
ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ КООПЕРАЦІЇ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД У КОНТЕКСТІ ЇХ СТАЛОГО РОЗВИТКУ В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ	32
1.1 Теоретичні засади виявлення взаємозв'язку кооперації та сталого розвитку територіальних громад	32
1.2 Декомпозиційний аналіз процесу кооперації в територіальних громадах на різних рівнях	54
1.3 Методичні засади оцінювання впливу соціально-економічних факторів на процес добровільного формування об'єднаних територіальних громад в умовах децентралізації	70
Висновки до розділу 1	84
РОЗДІЛ 2. ОЦІНЮВАННЯ ВПЛИВУ ВНУТРІШНЬОМУНІЦИПАЛЬНОЇ КООПЕРАЦІЇ НА СТАЛИЙ РОЗВИТОК ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД....	87
2.1 Роль сільськогосподарських кооперативів у досягненні сталого розвитку територіальних громад	87
2.2 Соціально-економічні фактори як передумова підвищення ефективності кооперації в територіальних громадах.....	99
2.3 Методичний підхід до оцінювання впливу сільськогосподарських кооперативів на сталий розвиток територіальних громад.....	114
Висновки до розділу 2	127
РОЗДІЛ 3 НАПРЯМИ ФОРМУВАННЯ ЕФЕКТИВНОГО ЕКОНОМІЧНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД.....	130
3.1 Науково-методичні засади оцінювання впливу міжмуніципального співробітництва територіальних громад на сталий місцевий розвиток	130

3.2 Науково-методичний підхід до оцінювання інтегрального показника фінансової спроможності економічного розвитку територіальної громади, як рефлексора ефективності реформи децентралізації	148
3.3 Оцінка впливу міжмуніципального співробітництва на фінансову спроможність територіальних громад.....	164
Висновки до розділу 3	170
ВИСНОВКИ.....	173
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	178
ДОДАТКИ.....	202
Додаток А.....	202
Додаток Б	204
Додаток В.....	207
Додаток Г	209
Додаток Д.....	211
Додаток Е	218
Додаток Ж	219

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

АПК – агропромисловий комплекс

БД – база даних

ВМС – внутрішньомуніципальне співробітництво

ВРП – валовий регіональний продукт

ЄС - Європейський Союз

Мінрегіон - Міністерство розвитку громад та територій України

ММС – міжмуніципальне співробітництво

ООН - Організація Об'єднаних Націй

ОТГ – об'єднана територіальна громада

СВК – сільськогосподарський виробничий кооператив

СГК – сільськогосподарський кооператив

СОК - сільськогосподарський обслуговуючий кооператив

ТГ – територіальна громада

ФГ – фермерські господарства

ЦСР – Цілі Сталого Розвитку

FCi – індекс фінансової спроможності економічного розвитку

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. На сучасному етапі розвитку українського суспільства, стратегічним курсом держави є набуття повноправного членства України в Європейському Союзі. Однією зі складових євроінтеграційних зобов'язань України за Угодою про асоціацію з ЄС є дотримання принципів сталого розвитку. Бачення сталого розвитку України передбачає реалізацію структурних реформ, створення сприятливих умов ведення господарської діяльності, забезпечення партнерських взаємовідносин органів місцевого самоврядування, державної влади, бізнесу. Місцеве самоврядування відіграє важливу роль не лише у забезпеченні економічного зростання територій, а й у розбудові державності та зміцненні її обороноздатності. Саме тому останні роки значна увага уряду та громадськості була направлена на реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади. У рамках реалізації реформи відбулося об'єднання територіальних громад, що розробляються різні моделі взаємодії. За шість років реформи, з 2014 по 2020 роки, частка власних доходів місцевих бюджетів у ВВП зросла на 1,8%, а частка трансфертів у доходах місцевих бюджетів зменшилась на 26,30%.

Однак попри певні позитивні зрушення, спостерігається нерівномірність соціально-економічного розвитку новоутворених громад та їх недостатня фінансова спроможність, що зумовило пошуки альтернативних інструментів забезпечення якісного надання послуг та забезпечення належної якості життя населення. Пріоритетом є не лише підвищення фінансової спроможності новостворених громад, а й забезпечення соціальної згуртованості спільнот, які вчаться співпрацювати разом. Узгодженість спільних дій у вирішенні поставлених проблем та реалізації сумісних проєктів зумовлює необхідність розвитку кооперативних відносин, що можуть стати ефективним інструментом становлення конкурентоспроможних територіальних громад. Саме тому є необхідність подальшого дослідження

різних форм кооперативних відносин, що виникають в територіальній громаді в контексті забезпечення їх сталого розвитку.

Теоретичні засади дослідження соціально-економічної природи кооперації, розроблення засад міжмуніципального та внутрішньомуніципального співробітництва, а також досягнення сталого розвитку громад закладено в працях таких зарубіжних вчених: Адамс Д., Бауенс Т., Бел Г., Біманс В.Г., Корнеа С., Коуз Р., Кохан Дж., Кустепели Е. Ламек В., Остаайен Д., Оуен Р., Ратнер К., Уорнер М.Е., Хіллебр Б. та інші.

У вітчизняній науковій школі ця проблематика набуває поширення у дослідженнях вітчизняних вчених, зокрема: Васильєва Т.А., Височина А.В., Зіновчук В.В., Коблянська І.І. Кузнецова А.Я., Лозинська Т.М., Люта О.В., Манжула Є.В., Маргасова В.Г., Мельник Л.Г., Пантелеймоненко А.О., Петрушенко Ю.М., Рудік Н.М., Стрельник С.О., Чижевська М.Б. та інші.

Проте, незважаючи на існуючі вагомі наукові здобутки із теми дослідження, не вирішеною залишається низка теоретичних і прикладних питань, що стосуються, зокрема дослідження ролі кооперації в концепції сталого розвитку, дослідження структури кооперативних зв'язків територіальної громади, впливу агрокооперативів на сталий розвиток громад, обґрунтування ролі міжмуніципального співробітництва як детермінанти сталого місцевого розвитку та його взаємозв'язок з фінансовою спроможністю територій. Усе це обумовило актуальність дослідження, його мету, завдання і зміст.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Тематика дослідження узгоджується з базовими положеннями резолюції Генеральної Асамблеї ООН «Перетворення нашого світу: Порядок денний сталого розвитку до 2030 року» від 25.09.2015 р.; базовими засадами Національної економічної стратегії на період до 2030 року (Постанова Кабінету Міністрів України від 03.03.2021 р. № 179); Цілями сталого розвитку України на період до 2030 року (Указ Президента України від 30.09.2019 р. № 722/2019); Державної стратегії регіонального розвитку на

2021-2027 роки (Постанова Кабінету Міністрів України від 05.08.2020 р. № 695) тощо.

Дисертація виконана відповідно до тематики наукових досліджень Сумського державного університету. Так, зокрема до звіту за темою «Розробка науково-методичних засад та практичного інструментарію фінансової політики сталого розвитку об'єднаних територіальних громад» (номер державної реєстрації: 0117 U 003935) увійшли пропозиції щодо моделювання впливу соціально-економічних факторів на процес добровільного утворення об'єднаних територіальних громад в контексті реалізації реформи децентралізації та вдосконалення підходу до оцінювання рівня фінансової спроможності територіальних громад та регіонів України, а також проведено аналіз стратегії ОТГ Сумської області на їх відповідність пріоритетам сталого розвитку; за темою «Конвергенція економічних та освітніх трансформацій у цифровому суспільстві: моделювання впливу на регіональну та національну безпеку» (номер державної реєстрації: 0121 U 109553) – описано підхід до участі об'єднаних територіальних громад у Глобальній мережі міст, що навчаються, спрямованої на співпрацю та обмін досвідом; за темою «Реформування системи освіти впродовж життя в Україні для запобігання трудовій еміграції: коопетиційна модель інституційного партнерства» (номер державної реєстрації: 0120 U 102001) – досліджено коопетиційні моделі управління та місце кооперації (партнерства) в симбіотичних відносинах коопетиції.

Мета і завдання дослідження. Мета дисертаційної роботи полягає в поглибленні науково-методичних засад дослідження ролі кооперації у забезпеченні сталого розвитку територіальних громад в умовах реалізації реформи децентралізації.

Поставлена мета зумовила необхідність вирішення таких завдань:

- удосконалити теоретичні засади дослідження ролі та місця кооперації в концепції сталого місцевого розвитку та виявити домінуючі тренди крос-

секторних наукових досліджень, пов'язаних із теорією кооперації та сталим розвитком територіальних громад;

- розвинути науково-методичний підхід до формування концептуальної моделі формування кооперативних зв'язків територіальної громади із виділенням внутрішньомуніципального та міжмуніципального співробітництва;

- удосконалити методичні засади обґрунтування впливу соціально-економічних факторів діяльності суб'єктів господарювання на процес добровільного утворення ОТГ при укрупненні громад в умовах реформи децентралізації;

- провести теоретичний огляд ролі сільськогосподарських кооперативів у досягненні сталого розвитку територіальних громад;

- дослідити фактори, що спонукають до кооперації в територіальних громадах;

- розвинути методичні засади дослідження впливу діяльності агрокооперативів на показники сталого розвитку місцевих громад;

- розробити науково-методичні засади оцінювання впливу міжмуніципального співробітництва на детермінантами сталого розвитку територіальних громад;

- удосконалити методичний підхід до визначення економічних детермінант рівня фінансової спроможності територіальних громад та регіонів України в умовах реалізації реформи децентралізації;

- дослідити вплив міжмуніципального співробітництва на фінансову спроможність територіальних громад.

Об'єктом дослідження є економічні відносини, що виникають між домогосподарствами, суб'єктами господарювання, органами місцевого самоврядування та державної влади, в процесі формування відносин кооперації територіальної громади в контексті забезпечення сталого розвитку.

Предметом дослідження є науково-методичні засади та практичний інструментарій обґрунтування впливу кооперації на сталий розвиток територіальних громад в умовах децентралізації.

Методи дослідження. Методологічну основу дослідження складають фундаментальні положення економічної теорії, сталого розвитку, економіко-математичного моделювання, сучасні концепції децентралізації та управління соціально-економічним розвитком, наукові праці з питань ефективності діяльності агрокооперативів та застосування механізмів співробітництва територіальних громад, а також результати наукових досліджень, присвячених кооперації.

Відповідно до вирішення поставлених завдань використано такі методи дослідження: наукову абстракцію, аналіз та синтез, логічне узагальнення, індуктивний та дедуктивний методи, структурну декомпозицію – при обґрунтуванні місця поняття «кооперація» в теорії сталого розвитку, при дослідженні теоретичних засад формування різних форм кооперативних зв'язків територіальної громади; компаративний та бібліометричний – при аналізі трендів досліджень з проблематики розвитку кооперації, та, зокрема, кооперативів при забезпеченні сталого місцевого розвитку; кореляційно-регресійний аналіз – при виявленні соціально-економічних факторів, що впливають на створення об'єднаних територіальних громад; метод метчингу, метод різниць, метод найменших квадратів – при оцінці впливу сільськогосподарських кооперативів на сталий розвиток територіальних громад; таксономічний, порівняльний, статистичні методи – при побудові індексу фінансової спроможності економічного розвитку громад та регіонів; багатofакторного регресійного аналізу при формалізації впливу міжмуніципального співробітництва на сталий розвиток та фінансову спроможність територіальних громад. Метод економіко-математичного моделювання здійснено з використанням програмного продукту Stata, MS Excel, бібліометричний аналіз – інструментарію VOSviewer v.1.6.15.

Інформаційно-фактологічною базою дослідження є: закони України, укази Президента України, нормативні акти Кабінету Міністрів України, аналітичні та статистичні дані Світового банку, Міністерства фінансів України, Міністерства розвитку громад та територій України, Державної служби статистики України, дослідницькі матеріали експертів Програми «U-LEAD з Європою» та SKL International, наукові публікації вітчизняних і закордонних дослідників з питань кооперації, міжмуніципального співробітництва та забезпечення сталого розвитку територіальних громад у умовах реформи децентралізації.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в поглибленні науково-методичних засад та практичного інструментарію оцінювання впливу різних форм кооперації на забезпечення сталого розвитку територіальних громад в контексті ефективності реалізації реформи децентралізації.

Найбільш вагомими науковими результатами дисертаційного дослідження є такі:

вперше:

– висунуто та емпірично, за допомогою методів багатофакторного кореляційно-регресійного аналізу, підтверджено гіпотезу, що міжмуніципальне співробітництво територіальних громад є фактором, що впливає на детермінанти сталого місцевого розвитку. Це дозволило підтвердити позитивний вплив збільшення чисельності громад, що уклали договори міжмуніципального співробітництва на показники економічної, екологічної та соціальної складової сталого розвитку;

удосконалено:

– методичний підхід до визначення економічних детермінант рівня фінансової спроможності територіальних громад та регіонів України, як фактору сталого місцевого розвитку, що на відміну від існуючих розмежовує детермінанти на економічні стимулятори та дестимулятори і базується на дворівневому підході, що передбачає побудову інтегральних індексів оцінки

як на рівні окремих об'єднаних територіальних громад, так і регіону в цілому. Це дозволило врахувати динамічний характер інтегрального індексу фінансової спроможності економічного розвитку, забезпечити однорідність та узгодженість у процесі порівняння рівнів фінансової спроможності громад та регіонів в умовах проведення реформи децентралізації та укрупнення територіальних одиниць;

– методичні засади обґрунтування впливу соціально-економічних факторів діяльності суб'єктів господарювання при добровільному утворенні об'єднаних територіальних громад, що на відміну від існуючих базуються на факторному аналізі панельних даних із побудовою кореляційно-регресійних моделей оцінювання. Це дозволило встановити характер зв'язку і силу впливу соціально-економічних факторів на процес добровільного об'єднання територіальних громад та виокремити додаткові критерії оцінки рівня спроможності територіальних громад для їх врахування при розробленні стратегічних планів та стратегій розвитку об'єднаних територіальних громад;

– теоретичні засади обґрунтування структурно-функціональних взаємозв'язків понятійного-категоріального апарату кооперації та сталого місцевого розвитку, що відрізняються від існуючих використанням комплексних методів бібліометричного аналізу та системним поєднанням інструментарію VOSviewer v.1.6.10 та Scopus Citation Overview tool. Це дозволило визначити основні пріоритети у крос-секторних наукових дослідженнях та кластеризувати змістовні моменти міждисциплінарних досліджень взаємозв'язку кооперації та сталого розвитку територіальних громад, а також визначити етапи зміни наукового інтересу в цій сфері;

набуло подальшого розвитку:

- науково-методичний підхід до обґрунтування концептуальної моделі формування кооперативних зв'язків територіальної громади, що на відміну від попередніх передбачає формування зв'язків кооперації на двох рівнях: внутрішньомуніципальному та міжмуніципальному. Це дозволило запропонувати комплексний підхід до аналізу процесу кооперації на всіх

суб'єктних рівнях економіки територіальної громади (органів місцевого самоуправління сіл, селищ і міст, кооперативів, суб'єктів господарювання) та налагодженню системної взаємодії між ними, що дозволить активізувати процеси розвитку територіальної громади за рахунок оптимізації потенціального внутрішнього ресурсу;

- методичні засади дослідження ролі та місця агрокооперативів у забезпеченні сталого розвитку сільськогосподарських територій, що на відміну від існуючих базуються на методі різниць (difference-in-differences) та на множинному регресійному аналізі на основі методу найменших квадратів. Це дозволило довести позитивний вплив агрокооперативів на сталий розвиток сільських територій, що є підставою для формування державної, регіональної і місцевої політики стимулювання створення агрокооперативів в сільських громадах України.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що основні положення дисертації доведено до рівня методичних розробок і рекомендацій щодо ролі кооперації у процесі досягнення сталого розвитку територіальних громад, які можуть бути використані: органами державної влади, а саме Кабінетом Міністрів України, Міністерством аграрної політики та продовольства України - при розробці стратегій та програм розвитку сільських територій, Міністерством розвитку громад, територій та інфраструктури України – при розробці планів розвитку громад та територій України, органами місцевого самоврядування - при формуванні програм та стратегій соціально-економічного розвитку розвитку адміністративно-територіальних одиниць; агрокооперативами - при підвищенні кваліфікації членів сільськогосподарських кооперативів та інформуванні громадськості про переваги кооперації; профільними асоціаціями та громадськими об'єднаннями - в процесі моніторингу прогресу реформи децентралізації.

Результати дисертації використовуються в навчальному процесі Сумського державного університету під час викладання дисциплін «Міжнародні бізнес-комунікації», (акт від 05.06.2024р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є завершеним науковим дослідженням. Наукові положення, розробки, результати, висновки і рекомендації, що виносяться на захист, одержані самостійно. Особистий внесок у працях, опублікованих у співавторстві, зазначено в списку публікацій.

Апробація результатів дисертації. Основні результати дисертації оприлюднені та отримали позитивну оцінку на 15 науково-практичних конференціях різних рівнів.

Публікації. Основні положення та результати дисертаційної роботи опубліковані в 27 наукових працях загальним обсягом 9,01 друк. арк., з яких особисто автору належить 4,06 друк.арк., зокрема: 2 розділи у колективних монографіях, 7 статей у наукових фахових виданнях України, 3 статті у виданнях, що входять до міжнародних наукометричних баз Scopus та Web of Science, 15 публікаціях у збірниках матеріалів конференцій.

Структура та обсяг дисертації. Дисертаційна робота складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Повний обсяг дисертації – 225 стор., зокрема 177 стор. основного тексту, 25 табл., 36 рис., 10 формул, 7 додатків та список літератури з 199 найменувань.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ КООПЕРАЦІЇ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД У КОНТЕКСТІ ЇХ СТАЛОГО РОЗВИТКУ В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

1.1 Теоретичні засади виявлення взаємозв'язку кооперації та сталого розвитку територіальних громад

Визначивши європейський вектор розвитку своїм стратегічним курсом [145], Україна тим самим задекларувала намір щодо імплементації принципів сталого розвитку.

Документом, що відображає пріоритети державного розвитку, стала «Стратегія сталого розвитку «Україна - 2020». Саме в цьому документі передбачено реалізацію 62 реформ і окреслено чотири вектори просування програм державного розвитку країни.

Одним із першочергових завдань, спрямованих на забезпечення сталого суспільного розвитку, стала реформа децентралізації та державного управління. Метою політики у сфері децентралізації є відхід від централізованої моделі управління в державі, забезпечення спроможності місцевого самоврядування та побудова ефективної системи територіальної організації влади в Україні [176].

Саме тому, особливої актуальності на теперішньому етапі набуває вивчення питання забезпечення сталого розвитку територіальних громад в умовах децентралізації.

На сьогоднішній день, парадигма сталого розвитку визнана провідною ідеологічною концепцією XXI століття. Це зумовлено використанням комплексного підходу, що дає можливість отримувати більш повне розуміння стану цивілізації. По відношенню до даної концепції, інші економічні теорії та ідеології постають фрагментарними, а отже такими, що не можуть в повній мірі задовольняти потреби розвитку сучасності. Концепція сталого розвитку, у теперішньому її розумінні, була проголошена

на конференції ООН в 1992 р. у Ріо-де-Жанейро.

В результаті сформульовано розуміння сталого розвитку, як «такого, що задовольняє потреби сучасного часу, але не ставить під загрозу здатність майбутніх поколінь задовольняти свої власні потреби» [19].

Трьома невід'ємними складовими сталого розвитку визначено:

- економічне зростання;
- соціальний прогрес;
- захист навколишнього середовища.

Таким чином, сталий розвиток є тим регульованим процесом, що дозволяє поєднати соціальну, економічну та екологічну складову суспільного розвитку, і спрямувати їх на збереження та поступове відновлення природного середовища, а також створення умов для високої якості життя населення.

Починаючи з 2000-го року принципи сталого розвитку включаються ООН при розробці стратегічних ініціатив і планів щодо розвитку людства. З цього моменту, можна вважати, що концепція сталого розвитку стає основною ідеологічною парадигмою.

Порядок денний в області сталого розвитку на період до 2030 року, прийнятої всіма державами-членами Організації Об'єднаних Націй на Генеральній асамблеї у 2015 році. Ним визначено 17 ЦСР або глобальних цілей, яким відповідають 169 завдань.

На даний момент урядом України розроблено адаптацію ЦСР з урахуванням національної специфіки, що відображено у відповідній вітчизняній системі: 86 завдань національного розвитку та 172 показники для їх моніторингу [144]. Зауважимо, що це майже половина кількості завдань, визначених ООН. Зв'язок ЦСР із питаннями розвитку громадянського суспільства, соціальними та економічними науками, розвитком енергетичних систем постійно знаходиться у фокусі дослідження науковців [9, 47, 46, 104, 106].

Першим основним документом ООН, що проголошував досягнення глобального сталого розвитку став Порядок денний на 21 століття (Agenda 21). В цьому документі наголошено на важливості розвитку місцевого рівня, а сприяння сталому розвитку населених пунктів є одним із головних пріоритетів стратегії розвитку людства [97]. Участь та кооперація місцевих органів самоуправління стає фактором досягнення цілей Порядку денного на 21 століття. Питанням обговорення на одній із сесій Керуючої ради UN-НАВІТАТ стало партнерство задля місцевого розвитку на основі досвіду співпраці між територіальними одиницями. Окремо поставлено питання щодо зміцнення місцевого самоврядування в контексті ефективної децентралізації [98].

З огляду на зазначені глобальні процеси в світі, виявлення додаткових факторів, що сприятимуть сталому розвитку є надзвичайно важливим в умовах проведення процесу реформ в Україні.

Відповідно до Цілей сталого розвитку України до 2030 року, урядом була затверджена Державна стратегія регіонального розвитку на період 2021-2027 рр. [168, 178], що визначає головний вектор сталого розвитку регіонів. Нова політика регіонального розвитку передбачає побудову культури партнерства та співробітництва, орієнтовану на взаємодію громади та публічних інституцій. Першочерговими завданнями регіональної політики визначено прискорення економічного зростання регіонів та покращення рівня їх конкурентоспроможності на основі підвищення ефективності використання внутрішнього потенціалу.

Для досягнення стратегічних цілей цієї стратегії, передбачено виконання певних завдань. Серед них, зокрема проголошено «Розвиток сільських територій», що підкреслює необхідність розвитку різних форм кооперації та «Підтримка програм міжрегіональної кооперації та обмінів між регіонами України». Таким чином, створення умов для розвитку кооперації сприятиме досягненню цілей регіональної політики.

З огляду на вищезазначене, гіпотезою нашого дослідження є те, що саме кооперація може стати фактором мобілізації місцевого рівня управління та громадськості, і тим самим сприяти сталому розвитку територіальних громад.

Карл Ратнер у своїх дослідженнях приділяє увагу питанням кооперації, розвитку співробітництва громад та кооперативів у глобальну еру. Виходячи з еволюційної точки зору, автор демонструє, як принципи кооперації можуть зробити соціальну систему не тільки більш ефективною з точки зору витрат часу та ресурсів, але й більш демократичною, завдяки процесу надання повноваженнями всім причетним [82].

Багато вчених досліджували соціально-економічну природу кооперації (рис. 1.1). Термін «кооперація» походить від латинського cooperatio та означає співпрацю. Протягом тривалого часу кооперація пройшла декілька етапів розвитку, починаючи від найпростішого об'єднання індивідуальних фізичних зусиль, до складних сучасних форм співпраці між суб'єктами економіки.

В сучасному науковому середовищі відбувається переосмислення теорії кооперації у світлі загальноцивілізаційних процесів. Кооперацію розглядають як ядро і центр соціальних інститутів, завдяки якому в них здійснюються просторово - часові перетворення, що призводить до появи нових соціальних суб'єктів.

Чижевська М.Б. у своїх дослідженнях розглядає громаду, як інституційне середовище для розвитку кооперації [198].

Пантелеймоненко А.О. пропонує розглядати кооперацію в двох аспектах: як специфічний процес, що передбачає узгодженість спільних дій суб'єктів у вирішенні певної проблеми, та як сукупність особливих організаційно-правових форм, тобто кооперативів [152].

Автор	Підходи до визначення поняття «кооперація»
Економічна енциклопедія [123]	Кооперація (лат. cooperatio – співробітництво) розглядається як добровільне об'єднання власності, праці для досягнення спільних цілей у найрізноманітніших сферах господарської діяльності.
І. Горбунов - Посадов [152]	Кооперація – це будь-яке добровільне співробітництво для всіляких корисних суспільних цілей.
Л. Горкіна [116]	Кооперація як невід'ємна складова модернізації суспільства в результаті лібералізації економіки.
Є.В. Манжула [135]	Кооперація як демократична інституція, яка враховує національні традиції та особливості суспільства, є аполітичною, а також такою, що орієнтується на задоволення простих людей, виступає природним союзником та однією з головних підвалин демократичних процесів в Україні.
Є. Онацький [149]	Кооперація – співробітництво, а спеціально в господарському житті – спілкування споживачів для перероблення дорожнечі життя шляхом усунення торговельних посередників.
М. І. Туган-Барановський [197]	Вивчав соціальні основи кооперації. Визначав кооператив як господарське підприємство декількох добровільно об'єднаних осіб, яке має за мету не одержання найбільшого прибутку на вкладений капітал, а збільшення, завдяки спільному веденню господарства, трудового доходу своїх членів або зменшення їхніх витрат на споживчі потреби.
Р. Оуен [138]	Заклав основи теоретичного обґрунтування кооперативного руху. Зокрема науковець зазначає, що «...кооперативи великою мірою були перейняті ідеалістичним духом, їх метою була спільницька громада» [192, с. 116]. На думку Р. Оуена, «асоціації» (кооперативи) засновуються на суспільній власності, при цьому приватну власність, гроші та товарно-грошові відносини науковець заперечує, бо вони «спотворюють обмін і розподіл».
Закон України «Про кооперацію» [172]	Кооперація - система кооперативних організацій, створених з метою задоволення економічних, соціальних та інших потреб своїх членів.

Рисунок 1.1 – Підходи до визначення поняття кооперація

Джерело: створене авторкою на основі [124, 152, 117, 135, 149, 197, 138, 172]

Стрельник С.О. зазначає, що «територіальна кооперація», передбачає міжрегіональне співробітництво, у тому числі створення мереж та обміну досвідом між регіональною та місцевою владою [192].

Таким чином, в рамках даного дослідження, розглянемо економічну роль кооперації не лише з позиції ефективності підприємств, створених на основі об'єднання ресурсів, та на принципах спільного ведення господарства,

а також і з позиції співробітництва (кооперації) адміністративно - територіальних одиниць – територіальних громад.

Відповідно до Закону України про кооперацію, одним із завдань кооперації, є сприяння сталому розвитку та становленню засад демократичного розвитку суспільства [172].

Економічна кооперація розглядається у світовій практиці як інструмент стимулювання ділової активності, а отже і зростання добробуту. Територіальні одиниці та підприємства більш ефективно залучаються до процесів економічного обміну саме через механізми кооперації. Інструмент економічної кооперації, реалізований на територіях розвинених країн світу через організаційно – економічні та фінансові стимули, став справжнім катализатором формування спроможних громад. Оскільки так забезпечується висока концентрація капіталу, розвиток інфраструктури, створюються сприятливі умови для залучення та відтворення інвестицій, що в свою чергу зумовлює зростання валового продукту та створення нових ланцюгів доданої вартості [6, 7, 110].

Проте результати аналізу досліджень наукового доробку даної проблематики засвідчили відсутність ґрунтовних теоретичних досліджень взаємозв'язку кооперації та сталого розвитку територіальних громад.

Таким чином, у зазначеному контексті постає необхідність ретельного аналізу та обґрунтування взаємозв'язків поняття кооперації з концепцією сталого розвитку на теоретичному та емпіричному рівнях, що можна реалізувати за допомогою поєднання інструментів Scopus Toolkit та VOSviewer.

З метою обґрунтування ролі кооперації як фактора сталого розвитку ТГ, проведемо дворівневий бібліометричний аналіз досліджень з цього питання.

На першому етапі проведемо декомпозиційний аналіз змістовних аспектів теорії сталого розвитку, що включає в себе традиційні детермінанти сталого розвитку: економічну, екологічну та соціальну складову. Оскільки

формування спроможних територіальних громад, здатних ефективно забезпечувати сталий розвиток власних територій, передусім залежить від фінансової спроможності місцевого самоврядування, то для досягнення цілей нашого дослідження додамо фінансову складову.

Далі, для формалізації змістовно-контекстуального виміру взаємозв'язку досліджень кооперації та сталого розвитку ТГ, відібрано наукові публікації, пов'язані окремо з кожною складовою концепції сталого розвитку. Базою дослідження стали статті, проіндексовані наукометричною базою Scopus [85].

Для проведення аналізу обрано наступні ключові параметри:

1. Часовий період аналізу публікацій: 1990-2020 роки;
2. Мова статей – англійська;
3. Комбінація ключових слів:
  - Local Community AND environment AND sustainable development;
  - Local Community AND social AND sustainable development;
  - Local Community AND economic AND sustainable development;
  - Local Community AND finance AND sustainable development;
  - community AND cooperation AND development.

Для подальших досліджень застосуємо VOSviewer, програмний інструмент для побудови та візуалізації бібліометричних мережевих зв'язків. Дане програмне забезпечення будує карту з урахуванням матриці збігів [100, 102]. VOSviewer використано для досягнення поставленої мети дослідження.

На основі результатів со-occurrence - аналізу відображено щільність взаємозв'язку між ключовими поняттями сформованої вибірки: окремими детермінантами сталого розвитку, сталим розвитком та місцевими громадами.

Результати даного блоку бібліометричного аналізу представлені на рисунках 1.2 - 1.5. Таким чином, за результатами аналізу релевантних наукових праць, проіндексованих наукометричною базою даних Scopus з

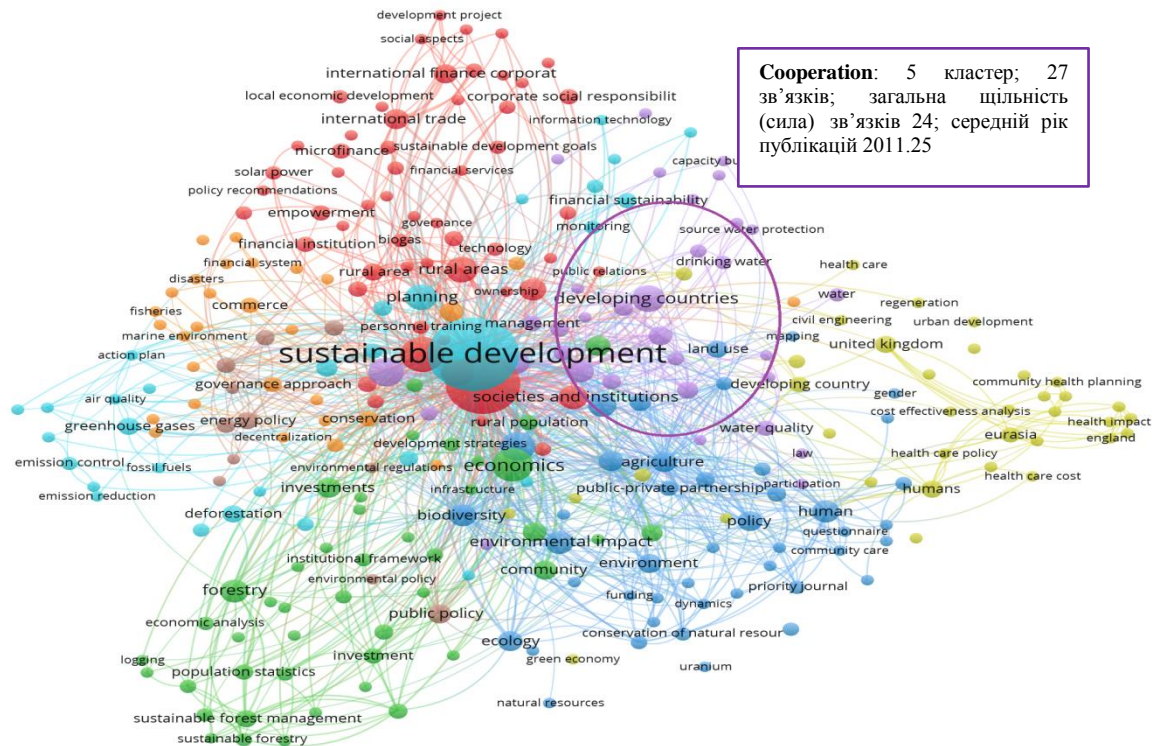

Рисунок 1.5 - Аналіз публікацій за ключовими совами local community AND finance AND sustainable.

Джерело: побудовано авторкою з використанням [102] за даними [85]

Поєднання декомпонентного аналізу та структурно-функціонального підходів дозволило встановити зв'язок між поняттям кооперація та сталий місцевий розвиток.

У таблиці 1.1 наведено основні результати першого етапу дослідження. Наведено кластери, де зустрічається поняття «кооперація», контекст поняття та щільність взаємозв'язків.

Таким чином виявлено присутність концепту «кооперація» в усіх бібліометричних мапах змістовно-структурних зв'язків, що були складені в розрізі со-осигансе аналізу взаємозв'язків поняття місцева громада, сталість та кожної окремої детермінанти сталого розвитку.

Таблиця 1.1 – Виявлення концептуально-змістовних взаємозв'язків із поняттям кооперації при аналізі внутрішніх зв'язків детермінантів концепції сталого місцевого розвитку

Комбінація слів пошуку за змістовним критерієм теорії сталого розвитку	Кількість статей	Ключові слова після фільтрації	Виявлено кластери наукових досліджень та їх щільність	Встановлено зв'язок з поняттям Cooperation (Кооперація)
local community AND economic AND sustainable	1884	442	9 кластерів, 16218 зав'язків, 30382 загальна щільність зв'язків	Cooperation: 5 кластер; 27 зв'язків; загальна щільність (сила) зв'язків 24; середній рік публікацій 2011.25
local community AND social AND sustainable	1991	460	9 кластерів, 16868 зав'язків, 31597 загальна щільність зв'язків	International cooperation: 1 кластер; 26 зв'язків; загальна щільність зв'язків 31; середній рік публікацій 2011
local community AND environment AND sustainable	1758	566	7 кластерів, 29204 зав'язків, 54561 загальна щільність зв'язків	Cooperation: 4 кластер; 67 зв'язків; загальна щільність (сила) зв'язків 74; середній рік публікацій 2011.67
				International cooperation: 4 кластер; 90 зв'язків; загальна щільність зв'язків 147; середній рік публікацій 2009.64
local community AND finance AND sustainable	175	281	7 кластерів, 4321 зав'язків, 5510 загальна щільність зв'язків	Cooperation: 2 кластер; 29 зв'язків; загальна щільність (сила) зв'язків 32; середній рік публікацій 2010.50
				Cooperative sector 2 кластер; 18 зв'язків; загальна щільність зв'язків 18; середній рік публікацій 2011

Джерело: створено авторкою на основі [102] за даними [85]

На другому рівні бібліометричного аналізу виявимо домінуючі тренди в крос-секторних дослідженнях, що характеризують вже взаємозв'язки понять «кооперації», «сталого розвитку» та «місцевих громад».

База дослідження склала 842 наукових публікації, проіндексованих наукометричною базою Scopus.

Виявлені концептуально-змістовні рівні взаємозв'язків поняття кооперації та концепції сталого місцевого розвитку наведено у таблиці 1.2.

Таблиця 1.2 – Виявлення концептуально-змістовних взаємозв'язків поняття кооперації та концепції сталого місцевого розвитку

Комбінація слів пошуку за змістовним	Кількість статей	Виявлено кластери наукових досліджень	Встановлено зв'язок з поняттям Cooperation
Community AND cooperation AND sustainable development	842	7 кластерів, 9895 зав'язків, 18404 загальна щільність зв'язків	Transboundary cooperation : кластер 1; 59 зв'язків; загальна щільність зв'язків 93; середній рік публікацій 2008.93
			Cooperation кластер 2; 188 зв'язків; загальна щільність зв'язків 521; середній рік публікацій 2012.16
			Cooperative behavior кластер 2; 66 зв'язків; загальна щільність зв'язків 125; середній рік публікацій 2014.07
			Reginal cooperation : кластер 3; 39 зв'язків; загальна щільність зв'язків 53; середній рік публікацій 2011.33
			International cooperation : 4 кластер; 244 зв'язків; загальна щільність зв'язків 1062; середній рік публікацій 2008,74
			Cooperative sector : 5 кластер; 53 зв'язків; загальна щільність зв'язків 66; середній рік публікацій 2016,33; Development cooperation : 5 кластер; 23 зв'язків; загальна щільність зв'язків 26; середній рік публікацій 2007.67

Джерело: створено авторкою на основі [102] за даними [85]

Узагальнені результати кластеризації крос-секторних напрямків наукових досліджень з питань визначення ролі та місця кооперації у системі сталого розвитку місцевих громад представлено на рисунку 1.6.

На основі результатів со-осцигенсе-аналізу, що відображає щільність взаємозв'язку між ключовими поняттями сформованої вибірки, виявлено сім кластерів наукових досліджень.

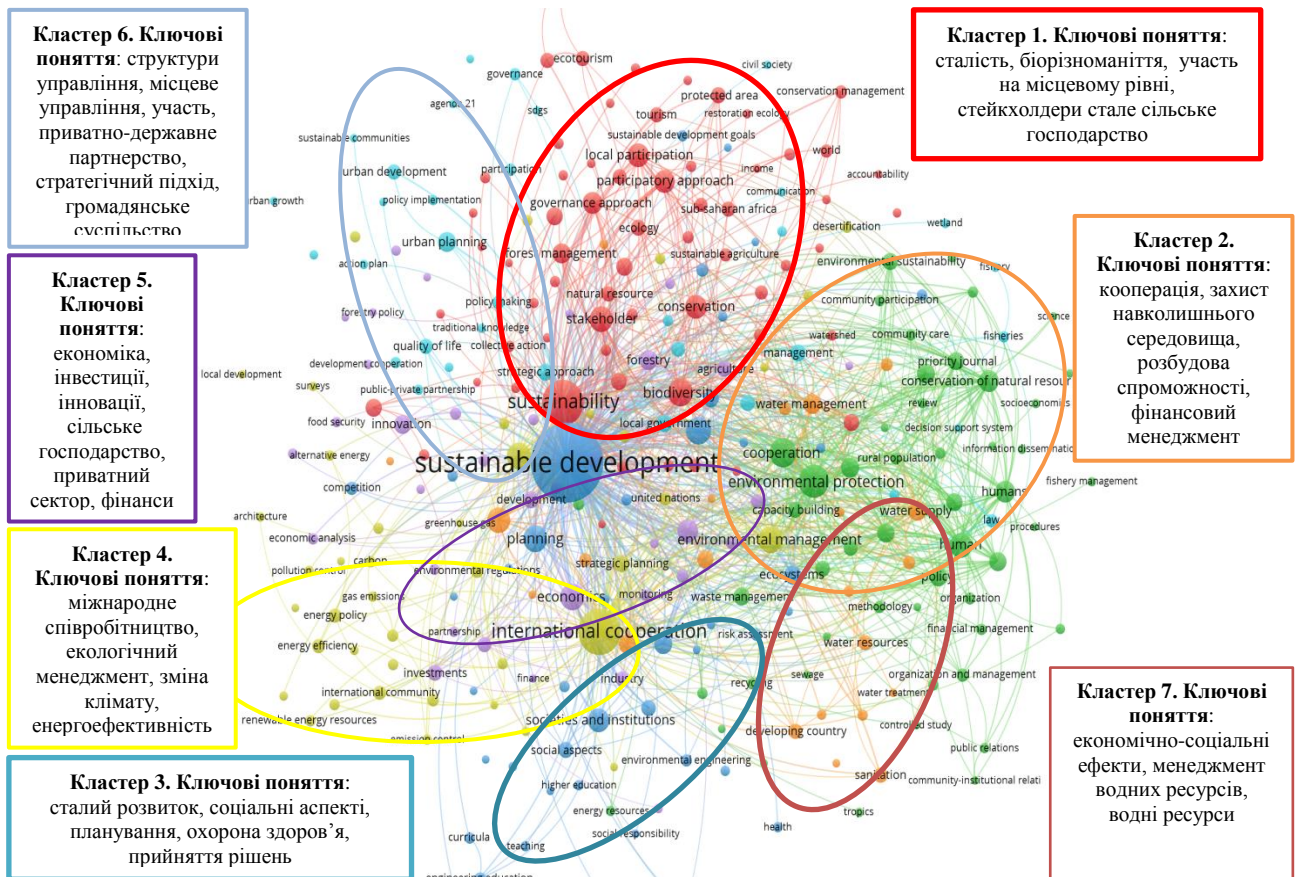

Рисунок 1.6 - Виявлення кластерів крос-секторних наукових досліджень з питань кооперації (економічного співробітництва) та сталого місцевого розвитку

Джерело: побудовано авторкою з використанням [102] за даними [85].

За результатами кластеризації за змістовним критерієм виокремлено сім кластерів крос-секторних наукових досліджень, що характеризують загальні тенденції дослідження питань кооперації (економічного співробітництва) в контексті забезпечення сталого місцевого розвитку.

Кластер №1 – присвячений дослідженню взаємозв'язків між кооперацією та розвитком громад, регіональним розвитком, транскордонним співробітництвом, а також питаннями корпоративної соціальної відповідальності в контексті збереження біорізноманіття, альтернативними підходами до розвитку сільського господарства та застосування біопалива.

Кластер №2 - присвячений дослідженню взаємозв'язків між кооперацією та посиленням спроможності громад, фінансовим плануванням,

розбудовою механізмів участі громад в економічному розвитку, плануванням та моніторингом ефективного природокористування, формуванням кооперативної поведінки, а також методологією спостережень за контрольними групами.

Кластер №3 – присвячений дослідженню взаємозв'язків між кооперацією та конкуренцією, економічною ефективністю та механізмами прийняття рішень, регіональною кооперацією, забезпеченням соціальної відповідальності, впровадженням принципів сталого розвитку та раціонального природокористування, а також забезпеченням належного рівня освіти з цих питань, політикою охорони здоров'я.

Кластер №4 - присвячений дослідженню взаємозв'язків між кооперацією та екологічним менеджментом, енергоефективністю та відновлювальними ресурсами в контексті глобальних змін клімату, регіональним та міжнародним співробітництвом.

Кластер №5 – присвячений дослідженням розвитку кооперації, кооперативного та приватного сектору в контексті децентралізації, дослідженню фінансових та економічних аспектів розвитку громад, запровадженню інноваційних механізмів та покращенню інвестиційного середовища.

Кластер №6 – присвячений дослідженню взаємозв'язку між кооперацією та розбудовою громадського суспільства, програмними документами та планами дій для забезпечення ефективної системи прийняття рішень, програмними документами Agenda 21, структурами управління, державно-приватним партнерством.

Кластер №7 - присвячений дослідженню взаємозв'язку між кооперацією та проєктним менеджментом, здоров'ям населення, економічною та соціальною ефективністю, забезпеченням доступності водних ресурсів.

Слід зауважити, що третій та шостий кластери найбільше проникають в інші кластери. Оскільки третій кластер містить поняття сталий розвиток та

місцеве управління, він взаємопов'язаний з іншими. Шостий кластер включає поняття управління, місцеве самоврядування, стратегічне панування, що цілком логічним, адже питання сталого розвитку територіальних громад знаходять своє відображення передусім у політичних документах, таких як програми та стратегії соціально-економічного розвитку регіонів чи ОТГ.

Проаналізуємо кількість праць, що присвячені вивченню тематики кооперації та сталого розвитку на рівні територіальних громад в міжнародній науковій базі даних Scopus за 1990-2020 рр. (рис. 1.7).

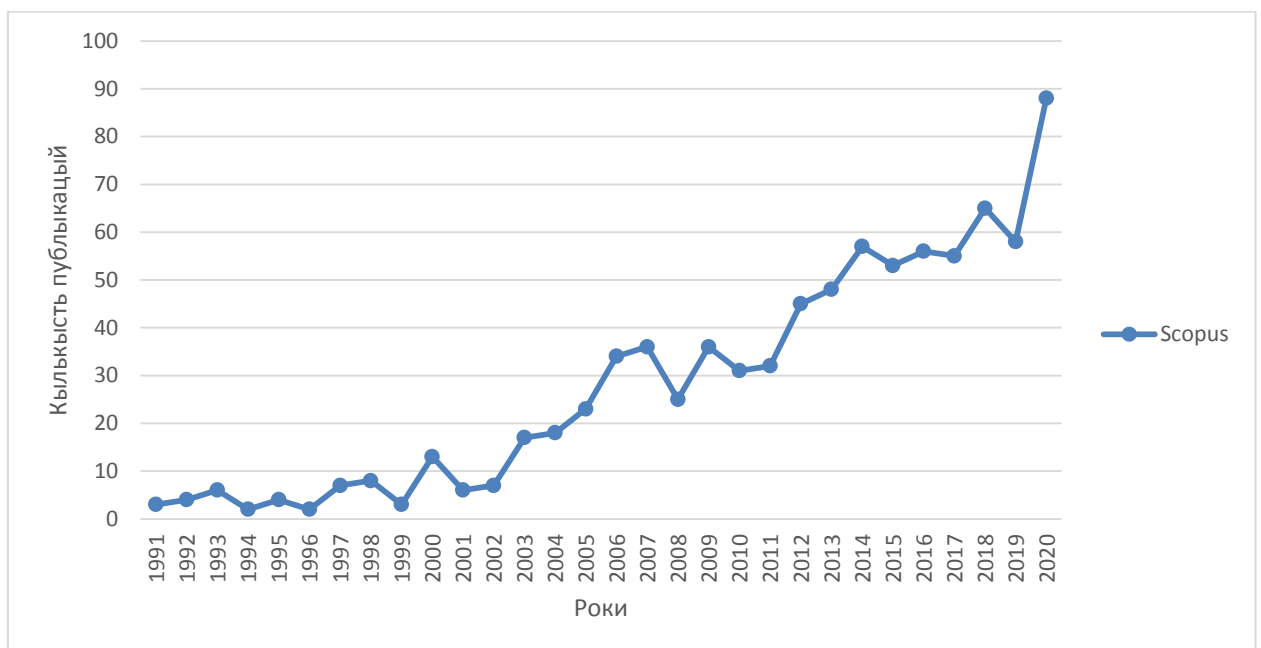

Рисунок 1.7 – Динаміка публікаційної активності з питань кооперацій та сталого місцевого розвитку за даними наукометричної бази даних Scopus

Джерело: побудовано авторкою на основі даних [85]

Аналіз динаміки досліджень щодо взаємозв'язків між детермінантами сталого розвитку та кооперацією показав, що інтерес до даної тематики починає зростати в наукових працях з 1991 року (в Scopus database), що пов'язано із виникненням самої концепції сталого розвитку. Відмітимо, що її поширенню передували численні екологоцентричні теорії (наприклад, екологія, охорони навколишнього середовища тощо).

Як відомо, у 1987 році вперше вжито термін «сталий розвиток» в доповіді Міжнародної комісії ООН з навколишнього середовища та розвитку (WCED) «Наше спільне майбутнє» або також відоме як Brundtland Report.

Знаковою датою є 1992 рік, в якому на Конференції ООН з навколишнього середовища та розвитку в Ріо-де-Жанейро, прийнято план дій Порядок денний на 21 століття (Agenda 21).

В 1997 році Генеральна Асамблея ООН провела спеціальну сесію, щоб оцінити стан Порядку денного на 21 століття.

В 2000 році сталася ще одна історична подія в концепції сталого розвитку – на саміті ООН прийнято Декларацію тисячоліття ООН (Резолюція 55/2).

Кількість праць в розрізі кооперації на рівні сталого розвитку територіальних громад починає зростати у 2002 році, коли світові лідери взяли на себе зобов'язання через Конвенцію про біологічне різноманіття досягти значного зниження темпів втрати біорізноманіття до 2010 року.

Стрімке зростання також спостерігається починаючи з 2012-2015 рр. Відмітимо, що в 2015 році прийнято поточні 17 Цілі сталого розвитку (SDGs) (Резолюцією ООН 70/1).

Цікавим в контексті нашого дослідження є дослідження основних наукових сфер, в яких досліджується кооперація в контексті сталого місцевого розвитку. За допомогою Scopus Tools ми отримали наступний розподіл щодо галузевої приналежності досліджуваних публікацій, що є досить диверсифікованою (рис. 1.8).

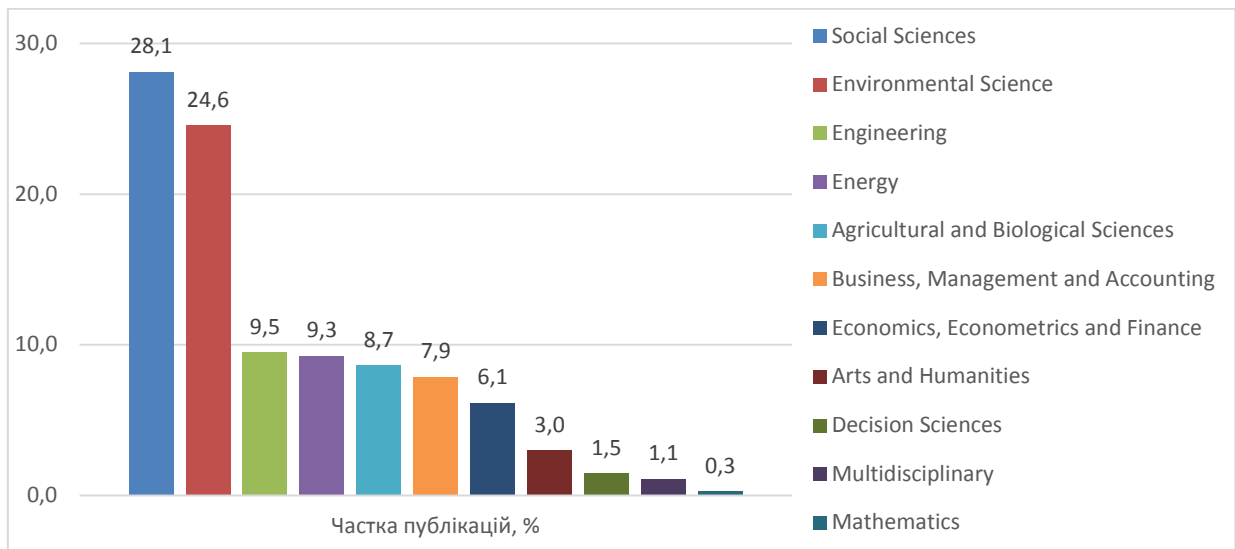

Рисунок 1.8 - Розподіл публікацій з питань кооперації та сталого місцевого розвитку за предметними сферами наукових досліджень за даними наукометричної базою Scopus

Джерело: побудовано авторкою на основі даних [85]

Проблеми формування та розвитку ТГ перебувають у фокусі міждисциплінарних наукових досліджень. Зокрема встановлено, що переважна частина наукових публікацій з визначеною проблематикою досліджується у сфері наук, що характеризують основні детермінанти сталого розвитку: соціальні науки (28,1%); науки про навколишнє середовище (24,6%); економіка, економетрика та фінанси (6,1%). Вагомою виявилась частка з тематики інженерія (9,5%), енергетика (9,3%), та сільське господарство (8,7%). Значний рівень публікацій виявлено у галузі бізнесу, менеджменту та обліку (7,9%). Це лише підкреслює важливість та прикладний характер даної концепції в усіх сферах національного господарства.

Аналіз географії досліджень показав, що найбільш зацікавленими країнами є США та Сполучене королівство Великобританії (рис. 1.9).

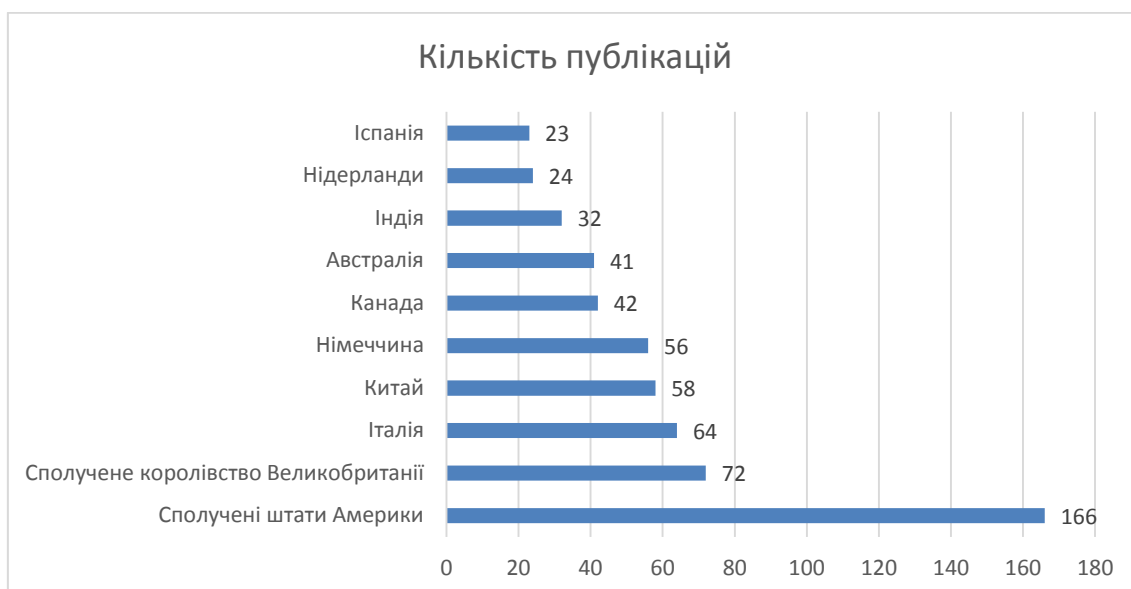

Рисунок 1.9 - Розподіл публікацій з питань кооперації та сталого місцевого розвитку за географією досліджень за даними наукометричної базою Scopus

Джерело: побудовано авторкою на основі даних [85]

Основними спонсорами досліджень тематики кооперації та сталого розвитку виступають установи, наведені у таблиці 1.3.

Таблиця 1.3 – Перелік установ, що є основними спонсорами досліджень кооперації та сталого місцевого розвитку

Спонсори досліджень	Кількість публікацій
European Commission	15
National Natural Science Foundation of China	9
Economic and Social Research Council	6
Seventh Framework Programme	5
Bundesministerium für Bildung und Forschung	4
National Science Foundation	4
United States Agency for International Development	4
China Postdoctoral Science Foundation	3
Consejo Nacional de Ciencia y Tecnología	3
Fundamental Research Funds for the Central Universities	3

Відмітимо, що Європейська комісія всесторонньо підтримує поширення концепції сталого розвитку, що є очікуваним, адже ця концепція

входить в десяти пріоритетів Європейської комісії. У зв'язку із цим зазначена установа веде активну інформаційну компанію та проводить численні дослідження в даній тематиці.

Далі, в контексті розширення еволюційно-часових аспектів в рамках цієї роботи, розглянемо основні етапи розвитку міждисциплінарних досліджень взаємозв'язку понять кооперація та сталого розвитку територіальних громад (рисунок 1.10).

У рамках даного блоку бібліометричного аналізу основні змістовні детермінанти досліджень з питань кооперації та сталого розвитку територіальних громад проранжовано за часовою ознакою (із застосуванням інструментарію VOSviewer). Завдяки цьому було виділено етапи зміни основних акцентів наукового інтересу за період з 2008 по 2016 роки. Градієнт на рисунку змінюється від синього кольору – найбільш ранні дослідження, до жовтого – сучасні роботи.

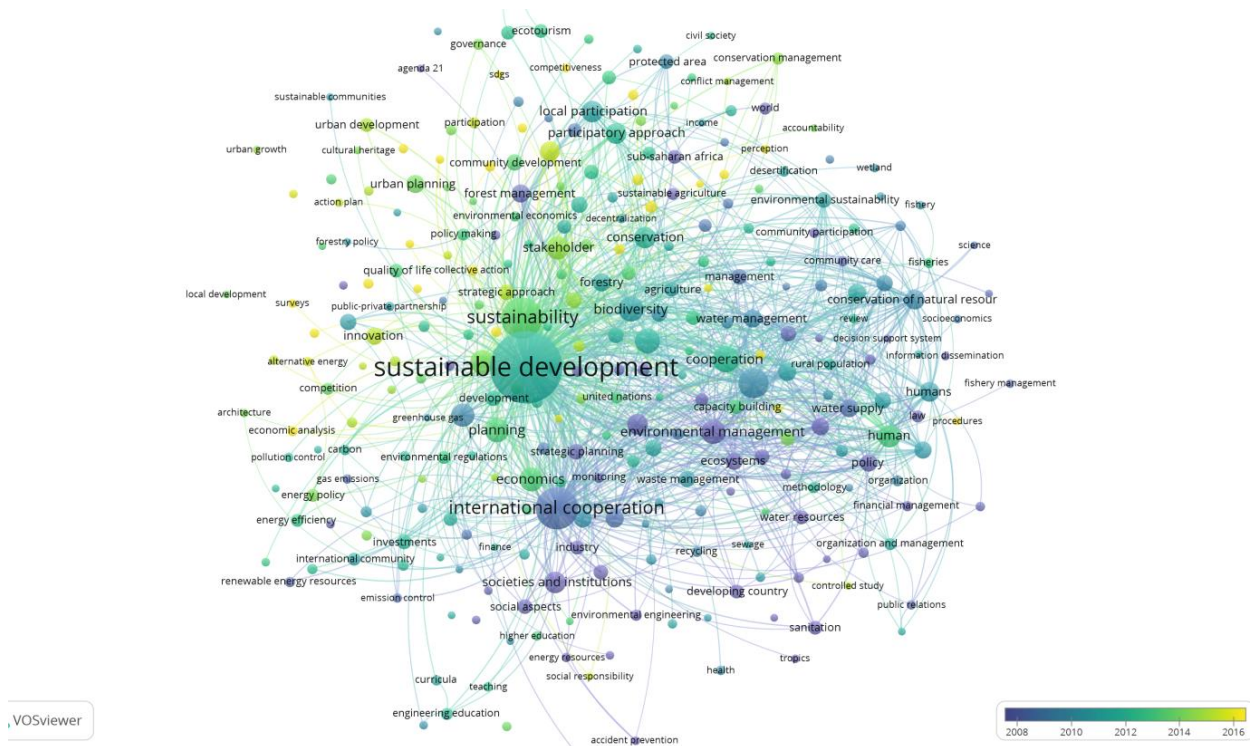

Рисунок 1.10 - Результати хронологічного аналізу трансформації змісту крос-секторних досліджень з питань кооперації та сталого розвитку громад за даних бази Scopus за період 1990 – 2020 рр.

Джерело: побудовано авторкою на основі [102] за даними [85]

Таким чином вдалося виявити чотири стадії змін основних акцентів у сфері дослідження взаємозв'язків кооперації та сталого розвитку громад:

1) до 2008-2010 рр. - акцент на екологічну складову: напрямки дослідження визначалися переважно з огляду на державне управління, зокрема екологічний менеджмент, управління ресурсами, збереження біорізноманіття міжнародну кооперацію, стратегічне планування та соціальні аспекти розвитку, досліджуються питання охорони здоров'я;

2) у 2011-2012 рр. - акценти змістились на дослідження кооперації та сталого розвитку, дослідження механізмів прийняття рішень громадами в контексті процесів децентралізації, посилення уваги до економічної комерційної та інвестиційної складової планування розвитку місцевих громад;

3) у 2013–2015 рр. – досліджувались механізми досягнення спроможності та сталості громад, зокрема через партисипативний підхід та кооперативну поведінку, стратегічні підходи до розвитку громад, посилення зацікавленості та залучення стейкхолдерів, зміни клімату;

4) з 2015 р. – по т. ч. – в сфері наукових інтересів питання взаємозв'язку кооперації з цілями сталого розвитку, рівнем резильєнтності громад, колективними діями, соціально-економічними умовами, та кооперативним менеджментом. У цей же період актуальності набувають дослідження на основі таких методів, як анкетування та опитування.

Отже, за результатами аналізу еволюційно-часового блоку досліджень бібліометричного аналізу, можна зауважити, що взаємозв'язки кооперації та досягнення цілей сталого розвитку місцевих громад, зокрема в умовах децентралізації є актуальним предметом дослідження сучасної наукової спільноти.

функціональних взаємозв'язків поняття кооперація та детермінантів сталого розвитку місцевих громад.

Можна зробити висновок, що різні економічні контексти поняття кооперації часто зустрічаються у дослідженнях, релевантних обраній проблематиці, та мають найвищу тісноту зв'язків з іншими поняттями. Попри той факт, що дослідження із зазначеної наукової проблематики охоплює сім різних векторів наукових пошуків, основоположним з них є формалізація саме впливу кооперації на сталість на місцевому рівні (червоний кластер), цікавим виявився вплив на розвиток кооперативного та приватного сектору в контексті децентралізації, а також вплив на економічні та фінансові аспекти розвитку громад (фіолетовий кластер) (рис. 1.6).

1.2 Декомпозиційний аналіз процесу кооперації в територіальних громадах на різних рівнях

Виявлена в результаті бібліометричного аналізу сукупність різноманітних змістовних контекстів у дослідженнях з питань кооперації в рамках сталого місцевого розвитку, засвідчує необхідність формування комплексного підходу до дослідження та формування концепції утворення кооперативних взаємовідносин на різних суб'єктних рівнях територіальної громади.

Наукове підґрунтя вивчення питання кооперації, як економічного поняття, закладено в засадах сучасної школи економічної теорії – нова інституційна економіка (новий інституціоналізм), що відноситься до неокласичного напрямку [10]. Засновником цієї наукової школи став Роберт Коуз зі своєю працею «Природа фірми», в якій він запропонував економічне пояснення того, чому люди вважають за краще створювати партнерства, компанії та інші суб'єкти господарювання, а не торгувати на двосторонній основі чи через контракти на ринку. Р. Коуз розглядав фірми як інститути, що являють собою особливу форму координації і дозволяють мінімізувати

трансакційні витрати. Це витрати, що доводиться нести під час одержання інформації про ціни чи якість товару, також сюди відносяться витрати на веденням переговорів, укладання контрактів та угод, здійснення контролю за їх виконанням, юридичний захист прав власника [21]. Висновки з роботи Р. Коуза знайшли своє застосування значно ширше, ніж в теорії фірми, економісти та політологи використовують їх, щоб пояснити функціонування організацій загалом.

Т. Бауенс також використовував теоретичні засади нової інституційної економіки у своїх дослідженнях неприбуткових організацій та кооперативів. Він досліджував причини виникнення кооперативів на трьох рівнях: індивідуальний рівень, на рівні фірми та внутрішньоорганізаційний рівень [10]. Зокрема він виділяв: наявність трансакційних витрат на рівні фірми; наявність витрат на відносини на внутрішньоорганізаційному рівні (всередині фірми), тобто витрати, пов'язані з делегуванням завдань і моніторингом персоналу, витрати щодо колективного прийняття рішень, витрати на прийняття ризику. Суб'єкти господарювання та фірми прагнуть знизити ці витрати, зокрема, створюючи кооперативи та прагнучи до партнерства. На рівні окремих індивідів кооперація нівелює такі негативні фактори, як опортунізм та обмежена раціональність.

Іншим напрямком сучасних наукових досліджень стало вивчення питання проблематики кооперації в контексті теорії ефекту масштабу (economies of scale). Теорія зниження собівартості одиниці продукції при укрупненні виробництва, пов'язана зі зміною вартості одиниці продукції залежно від масштабів її виробництва у довгостроковому періоді, знайшла застосування у дослідженнях з питань міжмуніципального співробітництва. Бел Г., Уорнер М.Е. у своїх роботах доводять ефективність міжмуніципального співробітництва у зниженні витрат. Політика зниження витрат муніципалітетів через їх консолідацію чи об'єднання стала звичайною для ряду країн ЕС у боротьбі з наслідками фінансових криз та вирішенні питання щодо покращення місцевого фінансування. Хоча процеси

об'єднання могли бути як примусовим, так і добровільним, на практиці більшість прикладів мали примусовий характер через звичайне небажання муніципалітетів об'єднуватися. На думку науковців, міжмуніципальне співробітництво дозволяє розширити надання муніципальних послуг, отримати вигоду від потенційної економії на масштабі, та при цьому зберегти автономію юрисдикції [14]. У своїх дослідженнях автори спирались на методи багатофакторного емпіричного аналізу. В результаті ними виявлено ті послуги місцевих органів самоуправління, для яких став характерним ефектом масштабу. Тобто у цих у випадках, агрегування послуги дозволило зменшити її середню вартість доставки. Це стосується передусім послуг з утилізації твердих побутових відходів та міського водопостачання [33, 91, 92].

Заслуговує на увагу висновок авторів, що економія від масштабу працює краще для невеликих муніципалітетів. Через це малі муніципалітети отримують більше вигод від співробітництва, ніж великі, адже вони швидше за все, досягнуть зниження середньої вартості надання послуг [14].

Таким чином, міжмуніципальне співробітництво може дати стати інструментом подолання проблеми неоптимального розміру адміністративно - організаційних одиниць.

У своїй роботі Г. Лінц досліджує імплементацію концепції міжмуніципального співробітництва у сфері охорони довкілля та регіональних досліджень сталого розвитку. Спираючись на дискурсивний інституціоналізм, автор аналізує фактори, що впливають на таке співробітництво, особливо розглядаючи аспекти знань, цінностей та влади. Він проводить суттєвий аналіз територіальної координації у дворівневій системі управління, вивчаючи внутрішньомуніципальне та міжмуніципальне співробітництво.

Автор пропонує дворівневу модель управління для зображення співробітництва між муніципалітетами [55]:

- на нижньому рівні йдуть окремі муніципалітети, там працює галузева координація;

- вищий рівень управління складається з міжмуніципального співробітництва через представників залучених муніципалітетів. На цьому рівні автор розширює простір для прийняття рішень, оскільки міжгалузевий та міжтериторіальний виміри поєднуються.

У дослідженні наголошується, що ефективно організоване міжмуніципальне співробітництво сприятиме координації екологічної та економічної політики в усіх зацікавлених муніципалітетах для досягнення спільних результатів сталого місцевого розвитку [55].

Хіллебр Б., Біманс В.Г. у своїй роботі досліджують зв'язок між внутрішньою (стосується співпраці між структурними підрозділами організації в контексті розробки продукту) та зовнішньою (між організаційні взаємозв'язки) кооперацію з теоретичної точки зору. Вони роблять висновок про їх безумовний взаємозв'язок.

Автори консолідують різні дослідницькі традиції та пропонують розуміння трьох незалежних причин зв'язку між обома типами кооперації:

- внутрішня та зовнішня кооперація можуть бути пов'язані через існування споріднених норм відносин у системі;

- внутрішня кооперація сприяє поширенню нових знань, отриманих через зовнішню кооперацію;

- внутрішня кооперація може функціонувати як механізм координації для вирішення складнощів зовнішньої кооперації. Це свідчить про те, що внутрішня кооперація є передумовою ефективною зовнішньої кооперації, тому їх необхідно вивчати разом [45].

Кохан Дж. описує в монографії такі види й рівні кооперації - внутрішньодомогосподарську, міждомогосподарську та на рівні громади [22]. Зазвичай кооперативний ланцюг поставок характеризується такою структурою: вертикальна, горизонтальна [25].

Дослідивши економічне підґрунтя вивчення суті концепту кооперації та рівнів кооперативних зв'язків, перейдемо до аналізу досвіду застосування теорії кооперації в діяльності адміністративно – територіальних одиниць.

Концепція внутрішньомуніципального співробітництва виникла у Західній Європі у шести скандинавських країнах в результаті укрупнення територіальних громад та імплементації реформи децентралізації [53].

В сучасному світі, децентралізація - це термін, який набув популярності в літературі з питань місцевого розвитку та є основним способом управління на локальному рівні, що надає значні можливості місцевій громаді самостійно керувати своїм розвитком.

На тлі переважно урбанізованого європейського населення та активних процесів укрупнення адміністративно-територіальних одиниць, спрямованих на підвищення конкурентоспроможності територій та підвищення ефективності надання послуг, місцеві органи влади стикаються з проблемою створення нових і зміцнення існуючих каналів взаємодії зі своїми громадянами. Остаайен Д. та інші автори, розглядали внутрішньо муніципальну децентралізацію як відповідну стратегію для посилення взаємодії між місцевою владою і громадянами за рахунок використання як партисипативних, так і репрезентативних моделей прийняття рішень [68].

Слід зазначити, що внутрішньомуніципальні відносини місцевих громад та їх роль у суміжному (сусідньому) самоврядуванні знаходяться у фокусі дослідження ряду вчених. Адамс Д. у своєму дослідженні показує, що існує висока кореляція між активним урядом сусіднього муніципалітету, більш високим рівнем участі громади в управлінському процесі, більш високою довірою до місцевого самоврядування (як районного, так і муніципального) та більшою готовністю платити за покращення рівня життя [1].

Ламек В. визначає внутрішньомуніципальну децентралізацію як поєднання децентралізації та демократизації з метою зміцнення та покращення відносин та взаємодії між органами місцевого самоврядування

(муніципалітетами) та громадянами за допомогою вдосконалення системи прийняття рішень на локальних рівнях.

Внутрішньомуніципальну децентралізацію можна оцінити на основі локалізації послуг з центрального на місцевий рівень, налагодженості каналів залучення громадськості до прийняття рішень тощо. Важливою проблемою, що може постати перед місцевою владою є фінансове забезпечення спроможності громад [53].

Деверс-Каноглу У. розширює підхід до визначення внутрішньомуніципального співробітництва, яке розглядає як взаємодію між різними індивідами, групами населення, сектором приватного бізнесу, академічною спільною в межах муніципалітету.

Міжмуніципальне співробітництво автор визначає як взаємодію та партнерство між різними муніципалітетами, а також пов'язаними групами та окремими особами. Також, своєму дослідженні автор обґрунтовує, що малі громади є менш ефективними, а муніципалітет громади має бути в зоні максимальної територіальної доступності для громадян [28]. Це висновок є цікавим для нашого дослідження, адже цілком відповідає засадам утворення спроможних об'єднаних територіальних громад у Україні.

Заходи щодо розбудови партнерства між громадами та організацію міжмуніципальної кооперації сприятимуть заохоченню співпраці та взаємодії між різними стейкхолдерами на місцевому рівні.

Внутрішньомуніципальне співробітництво характеризується фундаментальною подібністю середовища в межах адміністративно - територіальної одиниці, тоді як міжмуніципальне співробітництво додає особливу рису: відмінність між групами та окремими особами, що походять із різноманітного організаційного та культурного середовища [28].

Таким чином, і в Україні внутрішньомуніципальне співробітництво має потенціал стати стійкою формою участі громадян, зокрема через періодичні громадські слухання, організовані муніципалітетами або громадськими організаціями. Успішні практики партисипативного фінансування на

місцевому рівні в країні свідчить про готовність громадян брати участь як у прийнятті рішень, так і у фінансуванні покращень на місцевому рівні.

Участь у прийнятті рішень на місцевому рівні або участь громадян є важливим елементом успішно децентралізованої системи демократичного місцевого самоврядування. По всій країні існує потенціал для збільшення участі громадян в управлінні шляхом розвитку існуючого інституту участі – через внутрішньомуніципальну кооперацію місцевого самоврядування.

Вітчизняні науковці також зосереджують фокус наукових досліджень на вивченні кооперації в територіальних громадах. Буркинський Б.В. , Лайко О.І та Талпа В.П. розглядають інструментарій економічного співробітництва громад, як засіб забезпечення економічної спроможності ТГ в умовах об'єднання, а також альтернативу процесу об'єднання територіальних громад [110].

Сірик З.С. досліджував ефективність механізмів горизонтального співробітництва територіальних громад в умовах децентралізації влади. Автор досліджує співробітництво громад з точки зору управління та пропонує концептуальну схему проекту співробітництва територіальних громад, що охоплює складові процесу управління: організацію, планування, мотивацію, контроль [191]. Толканов В.В. досліджував законодавчі, інституцій, фінансові аспекти ММС, як інноваційного механізму для забезпечення місцевого сталого зростання, та як один із пріоритетів реформи місцевого самоуправління в Україні [196].

Вітчизняні науковці Лозинська Т.М. та Аранчій Г.А. досліджують можливості економічного розвитку територіальних громад на основі механізму співробітництва. Автори наголошують, що попри наявність в Україні законодавства, яке врегульовує співпрацю територіальних громад, цей механізм досі використовується недостатньо активно, хоча саме механізм співробітництва може забезпечити їх економічне зростання. Застосування органами місцевого самоврядування таких форм співпраці, як реалізація спільних проектів, спільне фінансування об'єктів комунальної власності та

утворення спільних комунальних підприємств, сприяє розширенню виробничих можливостей громад та скороченню бюджетних витрат [133].

Таким чином, кооперація є ефективним засобом підвищення рівня економічного розвитку територіальних громад шляхом використання класичних та нових форм поділу праці у формі кооперації, концентрації, спеціалізації. В результаті розвитку кооперації та економічного співробітництва на різних рівнях, територіальні громади з різним рівнем розвитку та ентропійними розбіжностями перетворюються в ефективні територіально-господарські комплекси.

Незважаючи на значний науковий доробок із теми дослідження, залишається не вирішеною низка теоретичних і прикладних проблем, що стосуються, науково-методичних підходів до вивчення процесів кооперації на внутрішньо та зовнішньо організаційному рівнях ТГ. Вітчизняні автори у своїх дослідженнях розглядають окремо кооперацію на рівні сільськогосподарських кооперативів та співробітництво між територіальними громадами. Відсутній комплексний підхід до розуміння процесів кооперації на внутрішньо та зовнішньо організаційному рівнях, як це зроблено в дослідженнях іноземних авторів. Проте зарубіжні автори у своїх дослідженнях не враховується фактор кооперації на рівня підприємств громади, що може бути представлено у формі агрокооперативів. Цей аспект кооперації розглядається науковцями окремо.

Таким чином, спираючись на дані бібліометричного аналізу, та враховуючи результати дослідження наукового доробку провідних українських та зарубіжних вчених, представимо концептуальну модель кооперації в ТГ. Змістовний контекст дослідження проблем кооперації свідчить про необхідність формування комплексного підходу до формування поняття коопераційних відносин на різних суб'єктних рівнях територіальної громади, який можна представити у вигляді логіко-структурної схеми (рис.1.12).

Враховуючи аналіз наявних досліджень, у нашій роботі ми пропонуємо розглянути комплексний спектр внутрішніх і зовнішніх організаційно-кооперативних відносин, які виникають у територіальній громаді. Для цього пропонуємо розділити їх на два змістовні рівні залежно від суб'єктивного рівня та їх економічної спрямованості:

1. міжмуніципальна кооперація;
2. внутрішньомуніципальна кооперація.

Міжмуніципальна кооперація представлена на двох рівнях:

- макрорівень: участь місцевої влади у міжнародному економічному співробітництві в рамках проектів регіонального розвитку;
- локальний рівень: пряме міжмуніципальне співробітництво територіальних громад.

Внутрішньомуніципальна кооперація також представлена двома рівнями:

- внутрішньо організаційний (вводимо враховуючи дослідження Адамса [1]): на цьому рівні представлена кооперація між сільською та селищною радами на етапі добровільного об'єднання при об'єднанні територіальних громад України. Це базова ланка міжтериторіального простору прийняття рішень за участю місцевих рад та місцевого населення;

- мікрорівень: кооперативні відносини виникають у виробничо-господарському середовищі і найбільш широко представлені в діяльності сільськогосподарських кооперативів. На цьому рівні представлено класичну форму кооперації в її розумінні в економічній теорії.

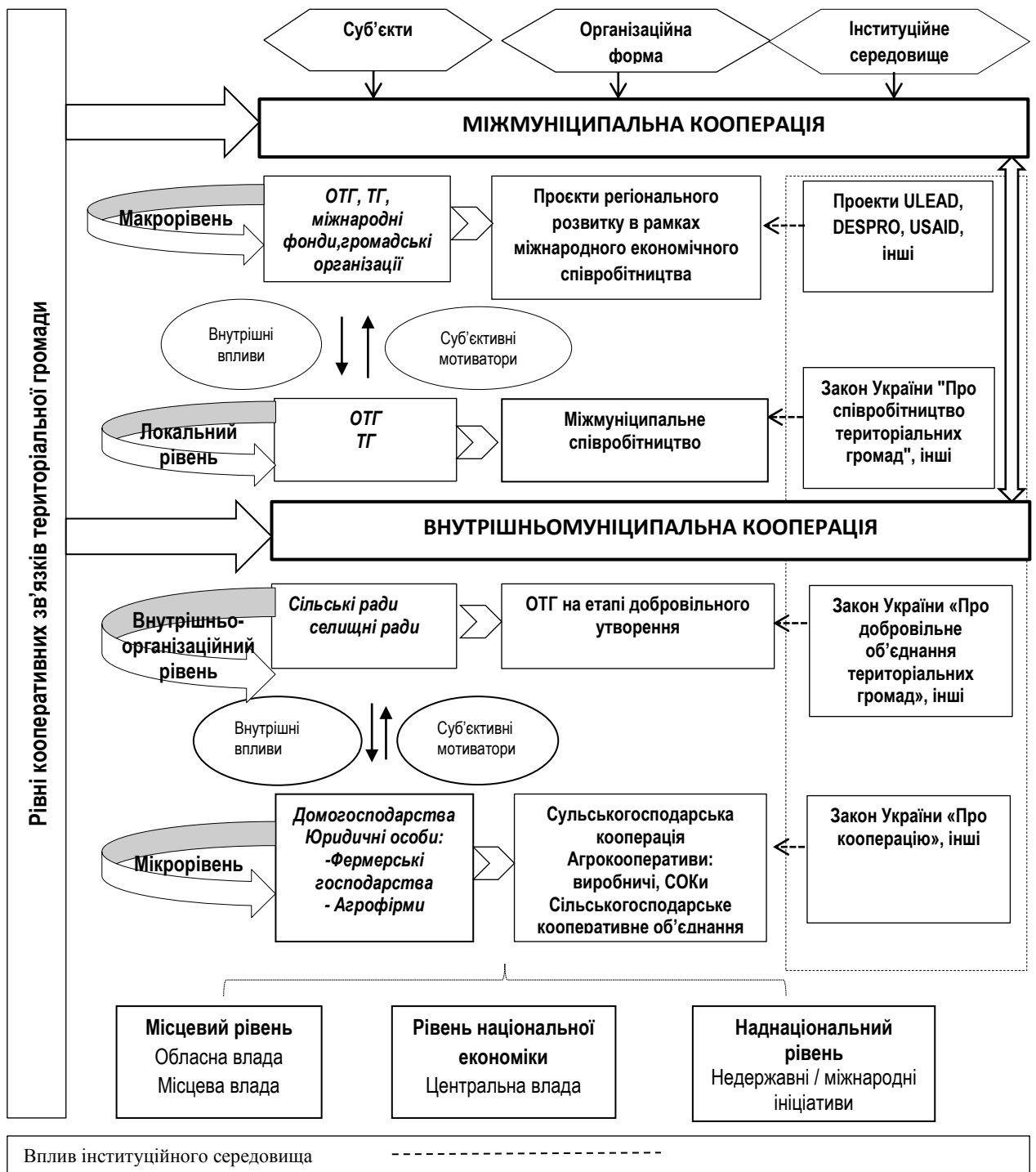

Рисунок 1.12 Структурно-логічна модель формування кооперативних зв'язків територіальної громади

Джерело: авторська розробка

Завдяки розвитку кооперації за участю домогосподарств, фермерських господарств та сільгоспвиробників досягається максимальний ефект за рахунок використання власних ресурсів, отримання додаткового доходу від

об'єднання та розподілу бізнес-ризиків, розширення доступу до різноманітних ринків, а також економія на трансакційних витратах.

Розуміння характеру взаємозв'язку між внутрішньою та зовнішньою кооперацією територіальних громад корисне представникам органів місцевого самоврядування для більш ефективного погляду на:

- залучення як внутрішніх, так і зовнішніх партнерів;
- формування моделі спілкування;
- організації навчання;
- встановлення організаційних стандартів;
- використання внутрішнього співробітництва як механізму координації зовнішнього співробітництва.

Спершу розглянемо особливості міжмуніципальної кооперації в Україні (рис. 1.13).

Завдяки реформі децентралізації кількість муніципалітетів в Україні значно скоротилася. Однак результати реформ виявилися не такими, як очікувалося, оскільки муніципальні послуги та завдання досить неоднорідні. Зокрема такі послуги, як утилізація сміття, централізоване водопостачання та водовідведення, ремонт доріг чи пасажирські перевезення, громаді складно обслуговувати самотійно. Таким чином, новоутворені адміністративно-територіальні одиниці потребують значних трудових та фінансових ресурсів, щоб забезпечити власну спроможність.

Саме тому, щоб надавати місцеві комунальні послуги економічно ефективним способом, необхідно активізувати процеси кооперації, зокрема розвивати міжмуніципальне співробітництво.

МІЖМУНІЦИПАЛЬНА КООПЕРАЦІЯ	
Міжмуніципальне співробітництво відносини між двома або більше ТГ*, що здійснюються на договірних засадах у визначених формах з метою забезпечення соціально-економічного, культурного розвитку територій, підвищення якості надання послуг населенню на основі спільних інтересів та цілей, ефективного виконання органами місцевого самоврядування визначених повноважень	
Проекти регіонального розвитку в рамках міжнародного економічного співробітництва	
Суб'єкти міжнародні організації, інститути, громадянського суспільства, ТГ, ОТГ (місцеві органи влади), держава	
Принципи співробітництва 1. законності; 2. добровільності; 3. взаємної вигоди; 4. прозорості та відкритості; 5. рівноправності учасників; 6. взаємної відповідальності суб'єктів співробітництва за його результати.	Суб'єкти співробітництва ТГ сіл, селищ, міст. Фінансування співробітництва 1. місцеві бюджети суб'єктів співробітництва; 2. самооподаткування; 3. інше: державний бюджет, міжнародна технічна та фінансова допомога, кредитні ресурси.
Форми співробітництва 1. делегування одному із суб'єктів співробітництва іншими виконання одного чи кількох завдань з передачею йому відповідних ресурсів; 2. реалізації спільних проектів, що передбачає координацію діяльності суб'єктів співробітництва та акумулювання ними на визначений період ресурсів з метою спільного здійснення відповідних заходів; 3. спільного фінансування (утримання) підприємств, установ та організацій комунальної форми власності - інфраструктурних об'єктів; 4. утворення спільних комунальних підприємств, установ та організацій - спільних інфраструктурних об'єктів; 5. утворення спільного органу управління для спільного виконання визначених законом повноважень.	Інструменти міжнародного співробітництва: 1. транскордонне співробітництво та створення євронзон або євро регіонів (транскордонне співробітництво – спільні дії, спрямовані на встановлення й поглиблення економічних, соціальних, науково-технічних, екологічних, культурних відносин між ТГ, їх представницькими органами, місцевими органами виконавчої влади України та ТГ й відповідними органами влади інших держав.); 2. міжнародна технічна допомога (ресурси та послуги, що надаються Україні донорами відповідно до міжнародних договорів на безоплатній та безповоротній основі основі); 3. твінінг (партнерство, побратимство, форма технічного співробітництва між органами влади держав ЄС з країнами-бенефіціарами). Основні донори: - Уряд США через Агентство США з міжнародного розвитку (USAID); - Уряд Швейцарської Конфедерації через Швейцарську агенцію з розвитку та співробітництва (SDC) та через Державний секретаріат Швейцарії з економічних питань (SECO); - Уряд Королівства Швеції через Шведське агентство з питань міжнародної співпраці та розвитку SIDA); - Уряд Канади через Міністерство закордонних справ, торгівлі та розвитку Канади; - Уряд Федеративної Республіки Німеччина через Федеральне Міністерство економічного співробітництва та розвитку Німеччини (BMZ); - Європейський Союз; ПРООН в Україні, інші.
* ТГ - жителі, об'єднані постійним проживанням у межах села, селища, міста, що є самостійними адміністративно-територіальними одиницями, або добровільне об'єднання жителів кількох сіл, селищ, міст, що мають єдиний адміністративний центр. Є первинним суб'єктом місцевого самоврядування, основним носієм його функцій і повноважень.	

Рисунок 1.13 – Організаційні основи та форми міжмуніципальної кооперації

Джерело: складено авторкою за даними [154, 173, 175, 189]

Впровадження міжмуніципального співробітництва допомагає побудувати партнерство на рівні громади та розвивати взаємодію між різними зацікавленими сторонами на місцевому рівні. Максимальне залучення до співпраці на договірних та партнерських засадах представників бізнесу, спеціалістів у галузі різних сфер соціально-економічного розвитку, науковців, інститутів громадянського суспільства сприятимуть формуванню ефективної державної політики.

Завдяки механізмам міжмуніципальної консолідації, території навколо великих центрів (міст), міських чи сільських, можуть бути територіально розділені, але пов'язані тісними та стійкими зв'язками та є частиною спільного економічного ланцюга співпраці.

Це також може надати можливість вирішити проблеми неоптимального розміру адміністративно-організаційних одиниць.

Як ми вже зазначали, в рамках реалізації реформи децентралізації влади в Україні, активно розвиваються різні форми партнерства з країнами ЄС та міжнародними донорськими організаціями. Таким чином, окрім міжмуніципального співробітництва, ефективним інструментом сталого місцевого розвитку для територіальних громад стало міжнародне співробітництво. Приклади реалізації партнерських проєктів транскордонного співробітництва: «Румунія-Україна 2014-2020», «Польща-Білорусь-Україна 2014-2020».

Серед міжнародних проєктів, що фінансуються Європейським Союзом у межах реалізації зовнішньополітичної ініціативи «Східне Партнерство», вказано проєкт «Мери за економічне зростання» (M4EG), «U-LEAD з Європою» та інші. Діють міжнародні донорські програми, такі як Ініціатива самопомоги громади USAID та Проєкт розвитку громад Світового банку, що допомагають громадам реалізувати проєкти у співпраці з урядами сусідів.

В територіальних громадах України на етапі їх становлення, постала проблема активної участі громадян, що зумовило необхідність втручання для заохочення участі громадян у прийнятті рішень на місцевому рівні. Саме для

цього впроваджується заходи донорської спільноти, такі як створення та підтримка громадянських комітетів, НГО та інших громадських об'єднань; підтримка громадських слухань і зустрічей; впроваджено успішні практики партисипативного розвитку, що полягають у активізації процесів участі місцевого населення у реалізацію проектів розвитку, що фінансуються донорами.

Основним бенефіціаром та розпорядником коштів донорів виступає Міністерство розвитку громад та територій України. Проте є приклади проектів, реципієнтами яких виступають безпосередньо самі адміністративно-територіальні одиниці:

- проєкт «Партнерство для розвитку міст», за підтримки уряду Канади, реципієнти «Асоціація міст України», 16 міських рад та 5 ГО. Мета - зміцнення муніципального сектора України та створення більш сприятливого середовища місцевого економічного розвитку та підприємництва;
- проєкт «U-LEAD з Європою», за підтримки ЄС, реципієнти Центри надання адміністративних послуг. Мета - поліпшення якості надання місцевих послуг для покращення якості життя громадян;
- проєкт «Децентралізація приносить кращі результати та ефективність (DOBRE)», за підтримки уряду США, більше 50 реципієнтів: ОТГ Дніпропетровської, Івано-Франківської, Кіровоградської, Миколаївської, Тернопільської, Харківської, Херсонської областей, ГО «Український кризовий медіа-центр» тощо. Мета - сприяння місцевим органам самоврядування у підвищенні ефективності управління ресурсами;
- проєкт «Розвиток громад», за підтримки уряду США, реципієнти українські неурядові та благодійні організації, місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, бібліотеки. Мета – покращення здатності населення громади приймати участь у вирішенні важливих питань та сприяння сталому організаційному розвитку українських урядових і неурядових організацій;

- проєкт «Соціально відповідальний бізнес як рушій реформи децентралізації в Україні», за підтримки Уряд Швейцарської Конфедерації, реципієнт Волочиська міська ОТГ. Мета - формування дорожньої карти розвитку громади, просування бізнесу, як ключового гравця у процесах трансформації громади;

- проєкт «Посилене партнерство для сталого розвитку», за підтримки Уряд Королівства Швеція, реципієнт місцеві органи влади, місцеві громади, організації громадянського суспільства, бізнес. Мета – забезпечення здатності органів місцевого самоврядування прозоро взаємодіяти та співпрацювати з бізнес-сектором, а також громадянських суспільство з територіальними громадами, для забезпечення сталого місцевого розвитку [154].

Далі розглянемо внутрішньомуніципальну кооперацію. Її види, суб'єкти, форми та принципи консолідовано на рисунку 1.14.

Завдяки розвитку процесів кооперації на внутрішньомуніципальному рівні, агрофірми чи ФГ отримують можливість досягти максимального ефекту від використання власних ресурсів. Виникає позитивний ефект від розподілу ризиків підприємництва, розширюється доступу до різних ринків збуту продукції. Для суміжних територіальних громад добровільне об'єднання дасть змогу отримання додаткового доходу від економії на адміністративних, трансакційних витратах тощо.

За своєю суттю, сільськогосподарська кооперація є комплексною системою, що здійснюючи діяльність в інтересах свої членів, також спрямована на забезпечення сталого розвитку територіальної громади [174].

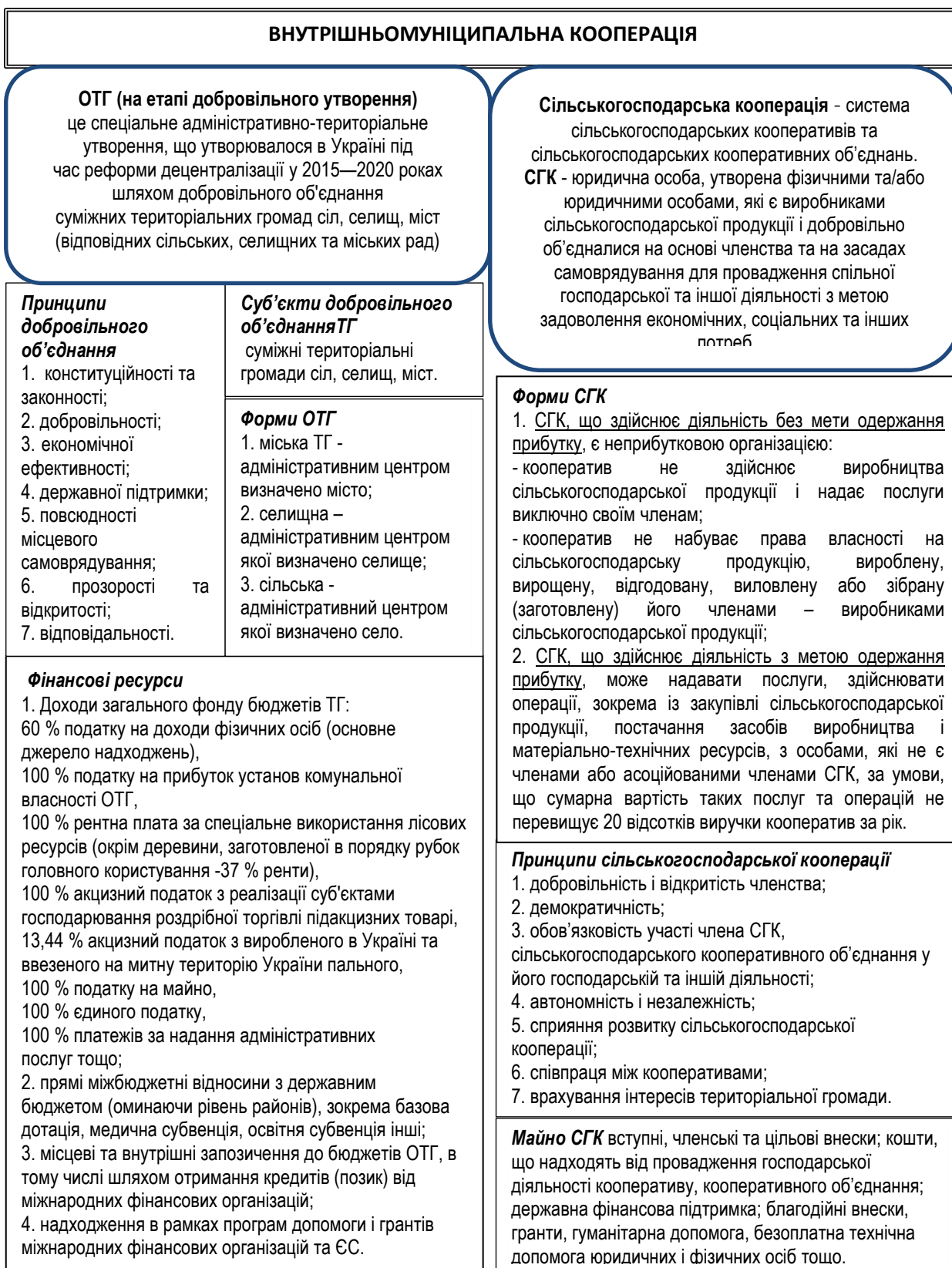

Рисунок 1.14 – Організаційні основи форм міжмуниципальної кооперації

Джерело: складено авторкою за даними [111, 172, 174]

Таким чином, в даному дослідженні теоретично обґрунтовано та побудовано концептуальну модель кооперації в територіальній громаді, яка передбачає ефективне формування кооперативних зв'язків на всіх суб'єктних рівнях економіки територіальної громади (органи місцевого самоврядування села, селища, міста; підприємства; домогосподарства) та налагодження системної взаємодії між ними, що дозволить інтенсифікувати процеси економічного розвитку територіальної громади шляхом оптимізації потенційних внутрішніх ресурсів.

Кооперація може стати інструментом підвищення спроможності територіальних громад, які можуть надавати кращі та різноманітніші послуги своїм жителям, реалізовувати соціальні та інфраструктурні проекти, створювати умови для розвитку бізнесу та залучення інвестицій, розробляти програми місцевого розвитку та фінансувати інші заходи для комплексного покращити умови проживання місцевих жителів.

1.3 Методичні засади оцінювання впливу соціально-економічних факторів на процес добровільного формування об'єднаних територіальних громад в умовах децентралізації

Для європейських країн з розвинутою економікою, чіткий розподіл функцій та повноважень, а також фінансових ресурсів між центром та регіонами є основою розвитку держави та забезпечення добробуту її мешканців. Важливо розуміти, що децентралізація являє собою не просто передачу повноважень чи ресурсів, а насамперед забезпечує створення умов для розвитку держави. Ефективність цього механізму чітко простежується на прикладі як постсоціалістичних країн Європи (Польща, Естонія, Литва), так і розвинутих європейських демократій (Швеція, Велика Британія, Франція, Німеччина, тощо) [114, 118].

Науковці виокремлюють три основні моделі місцевого самоврядування, що сформувались у Європі та згодом отримали розповсюдження по всьому світу:

- англосаксонська (Велика Британія, Канада, США, Австралія);
- континентальна (Франція, Бельгія, Італія, Іспанія, Польща, країни Латинської Америки);
- змішана (Німеччина, Японія, Австрія).

Характерними рисами англосаксонської моделі є високий рівень автономії, виборність, контроль з боку населення, відсутність органів державної влади місцевого рівня, відсутність на місцях спеціальних державних уповноважених.

Для континентальної моделі характерними особливостями поєднання державного та місцевого управління, таким чином автономія на місцевому рівні обмежена, наявний контролю з боку держави, місцеве самоврядування виступає найнижчою ланкою в ієрархії систем управління.

Коли повстало питання проведення реформи децентралізації та адміністративно-територіальної реформи, Україна обрала шлях створення спроможних громад застосовуючи механізм добровільного об'єднання існуючих міських, сільських, селищних територіальних громад навколо центрів економічної активності. Саме такий підхід у своїх реформах застосовували у різні часи Скандинавські країни. Тому можна з високим ступенем достовірності стверджувати, що Україна у проведенні реформи місцевого самоврядування та адміністративно-територіального устрою обрала скандинавський шлях.

Змішана модель поєднує риси англосаксонської та континентальної моделей, в сучасному світі, все більше спостерігається тенденція до зближення моделей самоврядування [118, 132, 158].

Слід також зазначити, що в Європейських країнах, відношення до самоврядування розглядається з точки зору поляризації «південь» – «північ». Скандинавським країнам притаманним є високий рівень децентралізації та

автономії місцевого самоврядування, а країнам на півдні Європи – низький [132].

Зазначимо, що Україні притаманна континентальна модель місцевого управління. Модель децентралізації з посиленням регіонального, а не локального рівня влади не дозволить вирішити існуючі проблеми, а може спровокувати проблеми політичного характеру.

Регіональний розвиток є важливою складовою розвитку країн-членів Європейського Союзу, досвід якого є орієнтиром для України. Таким чином, в рамках Державної стратегії регіонального розвитку України на період до 2020 року, запроваджено нові правові засади та підходи до стратегічного планування та фінансування регіонального розвитку. Серед пріоритетних цілей визначено соціально-економічна інтеграція територій, просторовий розвиток та ефективне державне управління. Для їх досягнення передбачено, зокрема, децентралізацію державних повноважень і перерозподіл фінансових ресурсів на користь місцевих органів влади [167]. Реформа місцевого самоврядування та територіальної організації влади на основі децентралізації успішно реалізовується з 2015 року. Стратегічна ж мета державної регіональної політики до 2027 року – розвиток та єдність, орієнтовані на людину, для забезпечення гідного життя в децентралізованій, демократичній та конкурентоспроможній країні [168].

Отже, пріоритетом державної політики України на сучасному етапі залишається реформа децентралізації та державного управління. Результатом реформи має стати дієва система місцевого самоврядування на основі спроможних ТГ, задля створення якісного середовища для життя людей та забезпечення сталого розвитку регіонів [137]. Починаючи з 2014 року уряд України пройшов значний шлях та розробив ряд заходів, щоб впровадити реформу децентралізацію, як рішення щодо подолання існуючих проблем місцевого розвитку:

- в основу побудови ефективної системи територіальної організації влади покладено положення Європейської хартії місцевого самоврядування

на основі принципів субсидіарності, повсюдності і фінансової самодостатності місцевого самоврядування [124];

- в 2014 році Урядом була затверджена «Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні» [177] та План заходів з її реалізації;

- були прийняті Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» [165] та Методику формування спроможних територіальних громад [136];

- внесено зміни до Бюджетного та Податкового кодексів України.

Укрупнення територіальних громад планувалось провадити шляхом добровільного об'єднання з урахуванням думки населення територій. У «Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні» передбачалось два етапи її реалізації, зокрема:

1. Перший підготовчий етап, запланований період реалізації 2014 рік.

Основні моменти:

- передбачалось внесення відповідних змін до Конституцій України; створення законодавчої бази для реалізації права ОТГ на добровільне об'єднання;

- створення законодавчої бази для реалізації права ОТГ на співробітництво, спираючись на засади ресурсно-організаційної кооперації та державну підтримку;

- врегулювання механізмів прямого народовладдя тощо.

2. Другий етап, передбачений період реалізації в період 2015-2017 рр.

Основні моменти:

- здійснити інституційну реорганізацію органів місцевого самоврядування, а також місцевих органів виконавчої влади відповідно до нової територіальної основи;

- провести місцеві вибори та врегулювати перелік публічних послуг, що надаються місцевому населенню органами виконавчої влади [177].

Проте результати добровільного етапу реформи не стали достатньо задовільними. За період 2015-2018 рр. в Україні створено лише 753 об'єднаних територіальних громади (далі за текстом ОТГ), які об'єднали 3492 територіальних громад. На території ОТГ проживало 6,5 млн. осіб, що становило 18,5% від загальної чисельності населення України. Хоча відповідно до перспективних планів, затверджених Урядом для 23 областей, 7913 існуючих громад мали утворити 1206 ОТГ [141].

Очікувалось, що з кінця 2018 року більшість існуючих малочисельних місцевих рад зможуть добровільно об'єднатися, перебрати на себе більшість повноважень та нести відповідальність за свої дії. Це створить базис для послідуєчих кроків реформи місцевого самоврядування, а також сприятиме прискоренню реформ у сфері охорони здоров'я, освіти та інших секторах. Лише в межах спроможних територіальних громадах органи самоврядування зможуть забезпечити якісні послуги громадянам і забезпечити сталий розвиток відповідних територій.

Отже, з 2015 року в Україні формувались ОТГ, на базі яких утворено та затверджено оновлений адміністративно-територіальний устрій.

Зауважимо, що фактично, децентралізація в Україні провадилась у два етапи:

1. 2014 - 2019 – етап добровільного об'єднання існуючих територіальних громад. 2019 рік став останнім роком добровільного укрупнення ТГ, таким чином в Україні добровільно утворено 982 ТГ. До них увійшло близько 4,5 тис. колишніх місцевих рад (з майже 12 тис.);

2. 2020 - 2021 – етап затвердження нового адміністративно-територіального устрою місцевого рівня. Законом № 562-IX від 12.06.2010 року, уряд України затвердив адміністративні центри та території ТГ на основі як раніше утворених ОТГ, так і раніше затверджених перспективних планів [113]. Таким чином, ОТГ проіснували з 2015 по 2020 роки.

Загалом у результаті реформи децентралізації створено 1469 територіальних громади, що майже в 5 разів менше, ніж нараховувалось до реформи.

Оскільки етап добровільного об'єднання ТГ пройшов не настільки швидко, як було заплановано у законодавчих документах, фокусом нашого дослідження став пошук факторів, що спонукають людей до об'єднання в ОТГ. Це також дозволить дослідити внутрішньоорганізаційний рівень кооперативних зв'язків ТГ та з'ясувати чинники, що посилять його ефективність.

Етапи добровільного об'єднання територіальних громад, їх зміст та алгоритм проходження вивчали вітчизняні вчені В.М. Дрешпак, Н.А. Липовська [122]. Проблеми перебігу реформи реалізації на прикладі конкретного регіону досліджувала Ковальчук І.Є. [131] Загальний стан та проблеми формування ОТГ та можливі шляхи їх вирішення вивчали Павленко А.П. [151]. Проблеми фінансової децентралізації та шляхи її вирішення вивчали Заславська О.І., Огородник В.О. [126]. Питанням розвитку громад присвячено роботи Алана Кея. Він у своїх роботах наголошував, що місцеві органи влади, які прагнуть укріпити соціальну економіку, мають на місцевому рівні провадити політику заохочення громадян до об'єднання та формування соціальних мереж. Інституції повинні заохочувати процес формування спільних цінностей громади [49]. Також вітчизняні дослідники підкреслюють важливість ролі органів місцевого самоврядування та державного управління в забезпеченні сталості, рекомендуючи акцентувати увагу на стратегічному партнерстві, підкреслюється важливість комунікацій у системі взаємовідносин влади та громади [26, 93].

Оутс У. вивчав проблематику ефективного самоврядування. Часто у Європейській практиці питання створення спроможних ТГ вирішують за допомогою національних реформ, наприклад, об'єднання малих юрисдикцій у більші або сприяння міжмуніципальному співробітництву. При чому

зазначалось, що об'єднання часто призводять до супротиву громади, оскільки громади бояться втратити автономію чи ідентичність. Також автор зазначає, що більші адміністративно-територіальні одиниці можуть бути менш спроможними адаптувати місцеві послуги до місцевого попиту [67].

Стосовно активізації внутрішньоорганізаційних процесів укрупнення ТГ, Адамс Д. наголошував, що успішна практика сусідського самоврядування може допомогти новим децентралізованим муніципалітетам у вирішенні проблем громадян і наданні мінімальних послуг, шляхом обміну передовими практиками між представниками місцевої виконавчої влади та організацією навчання. Навіть при низькому рівень довіри до місцевої влади, при ознайомленні з успішним досвідом сусідських громад, мешканці демонструють готовність брати активну участь, і переважна більшість погоджуються, що громадяни можуть впливати на зміни на місцевому рівні. Ці результати демонструють значний потенціал для підвищення рівня самовизначення та участі громадян. Очевидно, що громадяни хочуть змін, хочуть вирішення своїх проблем, готові брати участь у вирішенні місцевих проблем [1].

Розглянемо більш детально як проходив процес добровільного об'єднання ТГ в Україні. Законом «Про добровільне об'єднання територіальних громад» передбачено, що процес об'єднання територіальних громад має з Перспективним планом формування спроможних територіальних громад. Перспективний план розробляється на підставі Методики формування спроможних громад (далі за текстом Методика).

Формування спроможних територіальних громад здійснюється шляхом:

- розроблення проекту перспективного плану обласної державної адміністрації;
- схвалення проекту перспективного плану обласною радою;
- затвердження Кабінетом Міністрів України перспективних планів;
- добровільного об'єднання територіальних громад;

- формування органів місцевого самоврядування спроможних територіальних громад [136].

Ініціаторами добровільного об'єднання територіальних громад сіл, селищ, міст можуть бути:

- сільський, селищний, міський голова; не менш як третина депутатів від загального складу сільської, селищної, міської ради;

- члени територіальної громади в порядку місцевої ініціативи;

- органи самоорганізації населення відповідної території [165].

Отже розробка та затвердження перспективних планів мали передувати безпосередньо процесу об'єднання територіальних громад. Проте по факту склалася така ситуація, що Закон з'явився раніше, ніж затвердили Методику, в результаті чого окремі громади почали процес об'єднання самостійно. Позитивним моментом цього стало те, що громади змогли впливати на процес підготовки плану та думка громади була врахована при його розробці.

Розглянемо які основні умови бралися до уваги при розробці Методики. Отже, суб'єктами добровільного об'єднання територіальних громад є суміжні територіальні громади сіл, селищ, міст. При прийнятті рішень щодо добровільного об'єднання територіальних громад беруться до уваги історичні, природні, етнічні, культурні та інші чинники, що впливають на соціально-економічний розвиток об'єднаної територіальної громади.

Таким чином, принциповим є те, що територія ОТГ є нерозривною, а в її межах не може існувати інша громада. Це забезпечується ефективність діяльності органів місцевого самоврядування на всій території ОТГ.

Об'єднання має відбутись в межах виключно однієї області, що підтверджує збереження існуючого обласного устрою.

Наступною умовою є те, що якість та доступність публічних послуг, що надаються в об'єднаній територіальній громаді, не можуть бути нижчими, ніж до об'єднання. Виконання цієї умови забезпечується завдяки наданні ОТГ функцій та повноважень рівня районів або міст обласного значення [136].

В результаті змін до Бюджетного кодексу об'єднані територіальні громади отримали ресурсами та повноваженнями як у міст обласного значення. А саме: зарахування до місцевих бюджетів ОТГ 60% податку на доходи фізичних осіб, єдиного податку, податку на прибуток підприємств і фінансових установ комунальної власності та податку на майно (нерухомість, земля, транспорт).

За результатами фінансової децентралізації, частка місцевих бюджетів (з трансферами) у зведеному бюджеті України росла з 45,6% у 2015р. до 51,2% у 2017 р., частка місцевих податків та зборів у власних доходах місцевих бюджетів зросла з 0,7% у 2014р. до 27,3% у 2017р. Обсяг власних доходів місцевих бюджетів зріс на 124,1 млрд. грн. (з 68,6 млрд. грн. в 2014 році – до 192,7 млрд. грн. в 2017р.).

Державна підтримка на розвиток територіальних громад зросла у 39 разів, так у 2014 р. державна фінансова підтримка становила 0,5 млрд. грн., а в 2017 р. – 19,37 млрд. грн.

Проте попри проведену роз'яснювальну роботу, збільшення обсягів державної підтримки, надання повноважень та зростання власних доходів ОТГ, із запланованих 1206 ОТГ за 2015-2017 роки створено лише 665.

Причинами такого стану речей стало: менталітет та низька активність місцевих громад та органів місцевого самоврядування. Деякі області ще довго працювали над затвердженням перспективного плану розвитку ОТГ, також громади не бажали об'єднуватись з фінансово неспроможними громадами, ОТГ [131]. Процес забезпечення державної фінансової підтримки добровільного об'єднання територіальних громад все ще потребував доопрацювання, постала необхідність запровадження механізмів контролю за законністю рішень органів місцевого самоуправління та якістю надання населенню адміністративних та соціальних послуг, актуальним поставало питання кадрового забезпечення органів місцевого самоуправління, а також розподілу повноважень адміністративними органами ОТГ та районів [151].

Таку ситуацію можна пояснити як об'єктивними факторами, такими як чисельність населення, площа регіону, кількість населених пунктів тощо, так і суб'єктивними: нестача об'єктивної інформації щодо процесу об'єднання, неприйняттям населенням змін, опасання того, що будуть ліквідовані освітні та медичні заклади регіону, небажання фінансово благополучних громад об'єднуватися з депресивними сусідніми територіями тощо [53].

Оскільки у фокусі нашої уваги постає дослідження процесів кооперації в громаді, а кооперація носить добровільний характер, тож в контексті нашого дослідження, нас цікавить процес добровільного укрупнення громад, як внутрішньо організаційний рівень внутрішньомуніципальної кооперації.

З огляду на те, що реформу децентралізації в Україні не здійснена шляхом добровільного укрупнення всіх територіальних одиниць, подальшого дослідження та формалізації потребують фактори, що сприяють створенню ОТГ на добровільному етапі об'єднання.

Нами поставлено завдання виявити, які демографічні та соціально-економічні фактори, що характеризують діяльність сільськогосподарських домогосподарств, впливають на прийняття територіальними громадами рішення створювати ОТГ. Тож в процесі нашого дослідження, застосовуючи кореляційно-регресійний аналіз та за допомогою програмного комплексу STATA, дослідимо та виявимо, фактори, що впливають на показники створення ОТГ.

Регресійний аналіз поводитьься з метою визначення взаємовідносин між залежною та однією чи декількома незалежними змінними та може бути представлений в наступному вигляді:

$$Y = b_0 + b_1x_1 + \dots + b_qx_q + \varepsilon \quad (1.1),$$

де Y – залежна змінна, що представлена показником частки створених ОТГ;

x_q – незалежні змінні, що характеризують фактори, що спонукають до об'єднання та виокремлено в результаті факторного аналізу;

- b_q – коефіцієнт регресії;
 ε - випадкова похибка.

Для розрахунку частки створених ОТГ в 2017 та 2018 роках, ми кількість сільрад у 2015 році ділили на чисельність створених ОТГ у відповідних роках.

Оскільки нас цікавить етап добровільного об'єднання ТГ, у межах даного дослідження нами були використані дані по створенню ОТГ за 2017 - 2018 рр. по 24 областям [119, 121]. Період обрано, оскільки згідно «Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні», другий етап реорганізації органів місцевого самоврядування мав бути реалізований в період 2015-2017 рр.

За підсумками проведених розрахунків отримано результати, представлені в таблицях 1.4-1.5.

Таблиця 1.4 - Результати оцінки впливу розміру площі своєї землі домогосподарств на збільшення частки ОТГ

Source	SS	df	MS	Number of obs	=	24
-----+-----				F(1, 22)	=	7.65
Model	.01077599	1	.01077599	Prob > F	=	0.0113
Residual	.030984328	22	.001408379	R-squared	=	0.2580
-----+-----				Adj R-squared	=	0.2243
Total	.041760317	23	.001815666	Root MSE	=	.03753

часткаОТГ2018	Coef.	Std. Err.	t	P> t	[95% Conf. Interval]	
-----+-----						
площаземлідомога	.0423102	.015296	2.77	0.011	.0105884	.0740321
_cons	.0198864	.0216069	0.92	0.367	-.0249237	.0646964

Джерело: авторські розрахунки

Результат проведеного дослідження показав, що чим більша кількість своєї землі в одному домогосподарстві, тим більш такі регіони схильні до створення ОТГ. Вивчаючи статистичні характеристики економетричних залежностей з таблиці 1.4, можна зробити висновки, що оцінка 0,042

виявилось статистично значущою в 95% інтервалі надійності. Таким чином, при зростання середнього розміру площі землі домогосподарства на 1 га частка створюваних ОТГ зростає на 4,23%.

Ми також оцінили ще одну додаткову специфікацію моделі, де пояснюючою змінною взяли розмір паїв землі в 1 домогосподарстві (своїх та орендованих). Виявилось, що при зростанні кількості своєї та орендованої землі в одному домогосподарстві на 1га частка створених ОТГ збільшується на 0,616%.

Окрім цього, оцінюючи вплив пояснюючої змінної - кількість кооперативів, з'ясовано, що при зростанні чисельності кооперативів на одиниці, частка створених ОТГ збільшується на 3,12%.

Також нами була оцінена додаткова специфікацію моделі, де пояснюючою змінною взяли розмір рівня прибутку фермерських господарств в районі. Виявилось, що чим більш заможні фермерські господарства в регіоні, тим більша частка ОТГ створювалася. Позитивний вплив збільшення рівня прибутку на показники зростання частки ОТГ в регіоні показав, що при зростанні прибутку фермерських домогосподарств на 1 млн. грн., частка створюваних ОТГ зростає на 0.0025%.

Таблиця 1.5 - Результати оцінки впливу створених ОТГ в 2017 році на збільшення частки ОТГ 2018 року

Source	SS	df	MS	Number of obs	=	24
				F(1, 22)	=	22.66
Model	.02118925	1	.02118925	Prob > F	=	0.0001
Residual	.020571068	22	.000935049	R-squared	=	0.5074
				Adj R-squared	=	0.4850
Total	.041760317	23	.001815666	Root MSE	=	.03058
часткаОТГ2018	Coef.	Std. Err.	T	P> t	[95% Conf. Interval]	
часткаОТГ2017	1.24295	.2611037	4.76	0.000	.7014542	1.784446
_cons	.0476541	.0085934	5.55	0.000	.0298324	.0654758

Джерело: авторські розрахунки

Таким чином, чим більша була частка ОТГ була створена у попередньому році, тим більший відбувся приріст ОТГ (у %) у цих регіонах в поточному році. Вивчаючи статистичні характеристики економетричних залежностей з таблиці 1.5, можна зробити висновки, що пояснювальна сила регресії знаходиться на досить високому рівні близько 50,74 %, крім того, оцінка (1.24295) виявилася статистично значущою, в 95% інтервалі надійності. Модель 2 трактується так, що при зростанні частки створених ОТГ в 2017 році на 1% , приріст створених ОТГ в наступному році склав 24%, тобто такі громади об'єднуються на 25% швидше завдяки позитивному досвіду сусідніх громад. Ці результати відповідають дослідженням Адамс Д. щодо позитивного впливу успішної практики сусідського самоврядування.

В процесі дослідження також оцінено ефект впливу інших факторів на частку створюваних ОТГ. Результатом проведеного дослідження стало виявлення ряду факторів, що є статистично не значущими. Ними стали:

- чисельність населення у міських поселеннях та сільській місцевості, чол.,
- населення у міських поселеннях, %
- населення у сільській місцевості, %,
- щільність населення, осіб на 1 кв. км,
- середній вік у сільськогосподарській місцевості,
- середній вік чоловіків, середній вік жінок, чол.,
- сільськогосподарська продукція, млн. грн. в цінах 2010 року,
- рослинництво продукція, млн. грн. в цінах 2010 року,
- Обсяги валової продукції сільського господарства у постійних цінах 2010 року (млн. грн.),
- валова продукція, на 100 га,
- валова продукція рослинництва на 100 га,
- валова продукція тваринництва, на 100 га,
- валова продукція господарств, на 100 га,
- рентабельність сільськогосподарської продукції,

- процентне співвідношення домогосподарств, які очолюють чоловіки,
- кількість сільських господарств,
- кількість сільських господарств з технікою,
- відсоток господарств з технікою,
- кількість міні-тракторів і мотоблоків, шт.,
- кількість зернозбиральних комбайнів, шт..

В результаті проведеного в цій роботі дослідження із застосуванням кореляційно-регресійний аналіз та за допомогою програмного комплексу СТАТА, з'ясовано які соціально-економічні фактори є значущими при прийнятті громадами рішення про об'єднання, що знайшло відображення у збільшенні частки створюваних ОТГ в 2018 році.

Дослідження статистичних характеристик економетричних залежностей виявило, що вагомим факторами, що позитивно впливають на прийняття рішення про об'єднання є:

- середній розмір площі землі одного домогосподарства (га). Виявилось, що при зростанні середнього розміру площі землі домогосподарства на 1 га частка створюваних ОТГ зростає на 4,23%;
- частка ОТГ, створених у попередньому році. При зростанні частки створених ОТГ в 2017 році на 1% , приріст створених ОТГ в 2018 році склав 24%, тобто такі громади об'єднуються на 25% швидше.

Також факторами, що здійснюють позитивний вплив на процес добровільного об'єднання територіальних громад стали: розмір паїв землі в 1 домогосподарстві (своїх та орендованих) та розмір рівня прибутку фермерських господарств в районі.

Ряд інших демографічних та соціально-економічних факторів в'явилися статистично незначущими.

Отже, ми виявили, що одна з перешкод, що заважає процесу добровільного формування ОТГ полягає в ментальності людей, що певним чином є результатом знищення міцних селянських господарств в попередній

історичний період. Як показують результати дослідження, громади, де представлені працюючі прибуткові селянські та фермерське господарство більш схильні приймати рішення про створення ОТГ.

Також в результаті дослідження отримано дані, що території, в яких вже є досвід створення ОТГ, швидше його переймають та впроваджують. Саме тому ті об'єднані громади, які працюють в нових умовах з початку реформи, стали активними провідниками змін та прикладом для громад, що створювались пізніше.

Оскільки фактор наявності агрокооперативів виявився статистично значущим у прийнятті рішення про добровільне об'єднання ТГ, це дозволяє нам зробити висновок про зв'язок між рівнями внутрішньомуніципальної кооперації.

Висновки до розділу 1

1. Поєднання декомпозиційного аналізу складових поняття сталого розвитку та компаративного й бібліометричного методів дослідження, дозволило встановити структурно-функціональні зв'язки між окремими економічними поняттями сталого місцевого розвитку та концептом кооперації, а також сприяло більш глибокому проникненню в зміст понятійного апарата за цим напрямком дослідження.

На першому етапі дослідження, за допомогою системного поєднання інструментарію VOSviewer v.1.6.10 та Scopus Citation Overview tool, встановлено взаємозв'язок досліджень поняття кооперації зі структурно-функціональним середовищем теорії сталого розвитку. Виявлено суб'єктні рівні дослідження кооперації (економічного співробітництва) в теорії сталого розвитку місцевих громад:

- кооперація на рівні суб'єктів господарювання;
- транскордонна кооперація;
- міжрегіональна кооперація;

- кооперація на міжнародному рівні.

На другому рівні проведено кластеризацію наукових патернів досліджень за змістовним критерієм, відповідно до щільності їх взаємозв'язку. Виокремлено сім кластерів крос-секторних наукових досліджень, що характеризують загальні тенденції дослідження питань кооперації в контексті забезпечення сталого місцевого розвитку. Виявлено, що проблема кооперації найбільш часто досліджується:

- у поєднанні з питаннями розвитку місцевих громад та регіонального й транскордонного співробітництва;

- в контексті розбудови участі громад в економічному розвитку, плануванні та моніторингу ефективного природокористування, кооперативної поведінки;

- забезпечення соціальної відповідальності, впровадження раціонального природокористування та забезпечення належного рівня освіти з цих питань, в контексті регіонального співробітництва;

- енергоефективності та міжнародного співробітництва; розвитку кооперації, кооперативного та приватного сектору в контексті децентралізації;

- розбудови громадського суспільства, програмних документів та планів дій для забезпечення ефективної системи прийняття рішень.

Також проведено дослідження у часовому вимірі, визначено періоди публікаційної активності та основні етапи еволюції наукового доробку.

2. Запропоновано комплексний науково-методичний підхід до формування поняття коопераційних відносин на різних суб'єктних рівнях територіальної громади. Він представлений у вигляді дворівневої концептуальної моделі відносин кооперації територіальної громади, яка включає кооперацію як на міжмуніципальному, так і на внутрішньомуніципальному рівнях. Наукова новизна нашого підходу полягає у врахуванні впливу на економічне зростання та сталий розвиток фактора кооперації не лише у формі міжмуніципального та міжнародного

співробітництва, а й кооперації на рівні підприємства у формі кооперативів. Крім того, ми врахували процеси взаємодії сільської та міської громад під час добровільного об'єднання територіальних громад.

3. Проаналізовано ситуацію зі створення ОТГ в контексті реалізації реформи децентралізації в Україні.

Проведено факторний аналіз процесу добровільного об'єднання територіальних громад в Україні в період 2014-2017 рр., на підставі якого визначено соціально-економічні фактори, що є значущими при прийнятті громадами рішення про добровільне об'єднання. Дослідження проводилось за допомогою методу кореляційно-регресійного аналізу зі застосуванням програмного комплексу STATA, оцінено вплив 24 демографічних та соціально-економічних факторів. Результати дослідження статистичних характеристик економетричних залежностей виявили, що такими факторами є: середній розмір площі землі одного домогосподарства; частка об'єднаних територіальних громад, створених у попередньому році; розмір паїв землі в 1 домогосподарстві (своїх та орендованих) та розмір рівня прибутку фермерських господарств в районі; наявність агрокооперативів.

Як показують результати дослідження, громади, де представлені прибуткові селянські й фермерські господарства та агрокооперативи, а отже є вищим рівень громадської свідомості населення, більш схильні підтримувати реформу децентралізації.

Основні положення першого розділу дисертаційної роботи опубліковано автором у роботах [52, 30, 71, 74, 76, 78, 79, 95, 155, 157, 158, 162, 183].

РОЗДІЛ 2. ОЦІНЮВАННЯ ВПЛИВУ ВНУТРІШНЬОМУНІЦИПАЛЬНОЇ КООПЕРАЦІЇ НА СТАЛИЙ РОЗВИТОК ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД

2.1 Роль сільськогосподарських кооперативів у досягненні сталого розвитку територіальних громад

У 2020 році в Україні затверджено новий адміністративно-територіальний устрій місцевого рівня. Це стало важливим кроком уряду щодо просування реформи децентралізації та формування місцевих громад, проте реформа ще остаточно не завершена. Одним із пріоритетів є не лише підвищення якості та фінансової спроможності новостворених громад, а й забезпечення соціальної згуртованості спільнот, які лише вчаться співпрацювати.

Децентралізація створює умови для економічного розвитку та ефективного використання внутрішньогосподарського потенціалу ТГ [117]. За даними Світового банку, в період проведення реформи з 2014 по 2020 роки, показник валового національного доходу Україні збільшився з 131,98 в 2014 році до 160,04 в 2020 млрд. дол. США році. Рівень доданої вартості в сільському господарстві, лісовому господарстві та рибальстві змінився з 13,56 млрд. дол. США у 2014 році до 14,58 млрд. дол. США у 2020 році [105].

Світ прийняв Порядок денний сталого розвитку до 2030 року та пов'язані з ним 17 ЦСР. Це ставить перед урядами, бізнесом та суб'єктами третього сектору завдання щодо пошуку додаткових рішень для їх реалізації та забезпечення сталого розвитку громад.

Наукові пошуки іноземних вчених доводять позитивний вплив діяльності кооперативів на реалізацію ЦСР ООН [3, 57]. Розвиток сільськогосподарських кооперативів є важливим інструментом для досягнення сталого розвитку територіальних громад в Україні. Таким чином, для збільшення потужностей виробництва та переробки продукції, стратегією економічного розвитку України до 2030 року передбачено розвиток

сільськогосподарських кооперативів (чи агрокооперативів). Згідно цього документа, стимулювання кооперації малих та середніх виробників сільськогосподарської продукції із залученням фермерських господарств сприяє досягненню стратегічних цілей політики розвитку АПК України. Кооперація дозволяє використовувати ефект масштабу та отримати можливість часткового відшкодування витрат на переробне обладнання [145].

Зауважимо, що аналіз стану кооперації в контексті євроінтеграційного вектору уряду постає особливо актуальним для аграрного сектору української економіки. Вивчення досвіду співпраці фермерів європейських країн може бути корисним з точки зору її адаптації до вітчизняної економіки. Концептуальні основи для розуміння того, як кооперація та діяльність кооперативи можуть сприяти досягненню сталого розвитку територій, представлено в роботах ряду вітчизняних та іноземних вчених [32, 56, 87, 134, 185, 186].

Нагадаємо, що в даному дослідженні сільськогосподарська кооперація розглядається як мікрорівень внутрішньомуніципальної кооперації, що обґрунтовано при формуванні структурно-логічної моделі утворення кооперативних зв'язків територіальної громади (табл. 1.12).

Система сільськогосподарських кооперативів та сільськогосподарських кооперативних об'єднань в місцевих громадах становить структурну частину внутрішньомуніципальної кооперації.

Метою даного етапу роботи є дослідження наукового доробку щодо ролі агрокооперативів у досягненні сталого розвитку ТГ та аналіз динаміки досліджень за цією проблематикою. Окрім інструментів аналізу та синтезу, ми застосуємо інструменти бібліографічного аналізу.

Вітчизняні автори вважають, що у сільськогосподарському виробництві дієвим механізмом посилення співробітництва в територіальних громадах може стати співпраця сільськогосподарських товаровиробників

шляхом створення кооперативів (пайова участь фермерів і домогосподарств у спільній діяльності).

Створення кооперативів відкриває можливості:

- покращення агро-логістики;
- отримання спільного доступу до наявного обладнання;
- забезпечення більш якісної переробки сільськогосподарської продукції;
- просування дрібними виробниками своєї продукції на нові ринки;
- дає можливість доступу до додаткового фінансування.

Як приклад, це дозволило взяти участь у спільному проєкті Європейського Союзу та Програми розвитку ООН «Місцевий розвиток, орієнтований на громаду» (МРГ), який був започаткований в Україні у вересні 2007 року та займався розвитком сільськогосподарської кооперації. Метою проєкту стало створення сприятливого середовища для сталого соціально-економічного розвитку на рівні місцевих громад шляхом сприяння розвитку невеликих громадських ініціатив у формі агрокооперативів у всіх областях України [77].

Зіновчук В.В. наголошує, що кооперативи є невід'ємною частиною ринкової економічної системи та демократичного суспільства [108]. Ще однією причиною важливості кооперації для малих фермерських організацій є кращий доступ до ринків, зниження трансакційних витрат, отримання необхідної ринкової інформації. Ці причини особливо важливі в країнах, що мають велику кількість великих агробізнесів та іноземних інвесторів [61].

Проте існує і критика щодо ефективності спільних дій у господарській діяльності. До основних аргументів критики належать такі: незрозумілі права власності, високі агентські витрати, невизначена технічна ефективність тощо. Відзначається, що члени кооперативів неефективні в контролі над менеджментом, здійсненні інвестиції в розвиток є короткостроковими, а накопичені інвестиції нижчі за економічний оптимум тощо [66].

Проведемо структурування наукового доробку за напрямком дослідження впливу кооперативів на сталий розвиток територіальних громад та його динамічний аналіз методами бібліометричного аналізу наукових публікацій даної тематики в міжнародних БД Scopus та WoS. Також виявимо внутрішні зв'язки між тематиками кооперативи, сталий розвиток і територіальні громади.

На першому кроці бібліометричного аналізу зроблено вибірку даних з міжнародних наукових БД, що дозволило якісно та кількісно проаналізувати кількість робіт, присвячених тематиці впливу діяльності агрокооперативів на сталий розвиток на рівні територіальних громад.

Бази даних Scopus та WoS були нами обрані за основу для дослідження, оскільки вони включають публікації фахівців з усіх країн світу та надають можливість відслідковувати тенденції щодо вирішення різних проблем різними науковими спільнотами. Також ці наукометричні бази містять вбудовані інструменти пошуку й аналізу, дозволяють дослідити географію публікацій, сфери дослідження даної проблеми, рівень цитування, динаміку публікаційної активності. Особливості аналізу:

1. Для дослідження сформовано базу даних статей за критерієм пошуку комбінації ключових слів: cooperative AND sustainable AND community.

2. Дослідження у базі Web of science (WoS) проводилося на основі публікацій, з моменту першої появи проіндексованих статей за відповідним пошуковим критерієм, такий період склав 1970 до 2020 роки. Вибірка склала 503 статі за зазначеним критерієм.

3. Вибірка статей у базі даних Scopus за тим же пошуковим критерієм та періодом склала 1045 статей, проте перша у цій базі даних стаття з'явилась лише в 1984 році.

Для початку досліджено динаміку публікацій, які присвячені темі «Вплив кооперативів на сталий розвиток громад». Виявлено, що за останні 15 років спостерігається помітне зростання кількості публікацій, в яких аналізується функціонування кооперативів в контексті сталого місцевого

розвитку (рис. 2.1). Так, у 2020 році опубліковано 71 наукових праць, індексованих у базі WoS, у порівнянні із 6 публікаціями 2006 року. У базі даних Scopus чисельність публікацій зростає з 2 у 1984 році до 93 за 2020 рік.

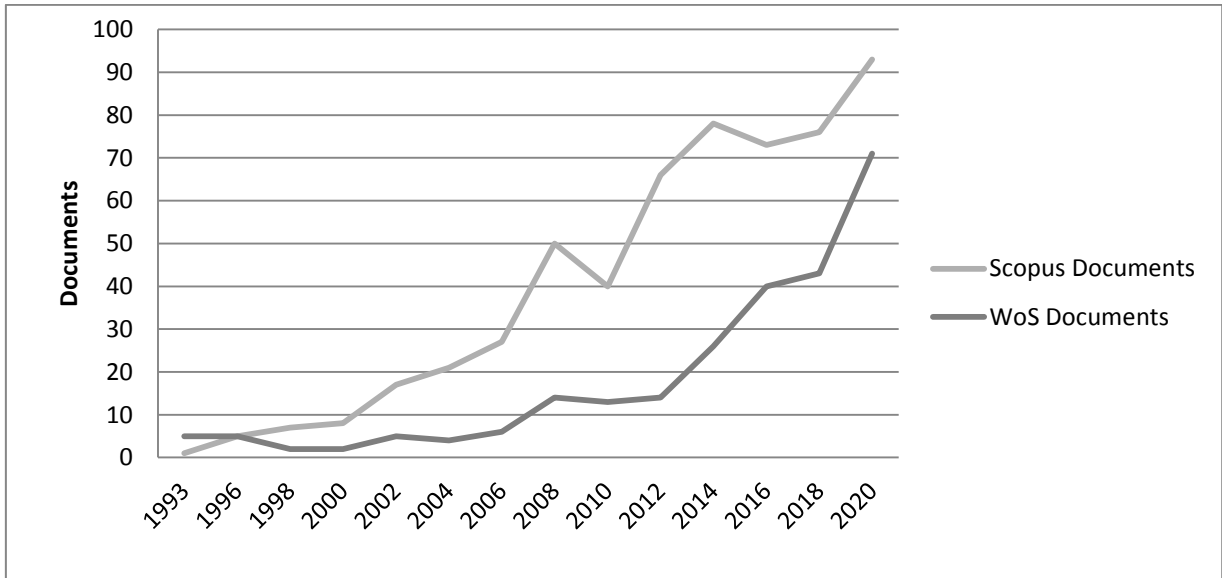

Рисунок 2.1 - Динаміка публікацій, присвячених темі «Кооперативи, сталий розвиток і громади»

Джерело: побудовано авторкою на основі бази даних WoS та Scopus [85, 103]

Якщо проаналізувати географію проведених досліджень, то можна виділити 15 країн, науковцям із яких належить найбільша кількість публікацій, присвячених вивченню кооперативів та їх впливу на сталий розвиток громад (рис. 2.2). Найбільша кількість наукових праць належить університетам Сполучених Штатів Америки, що відображає провідну роль даної країни у сфері дослідження даної тематики.

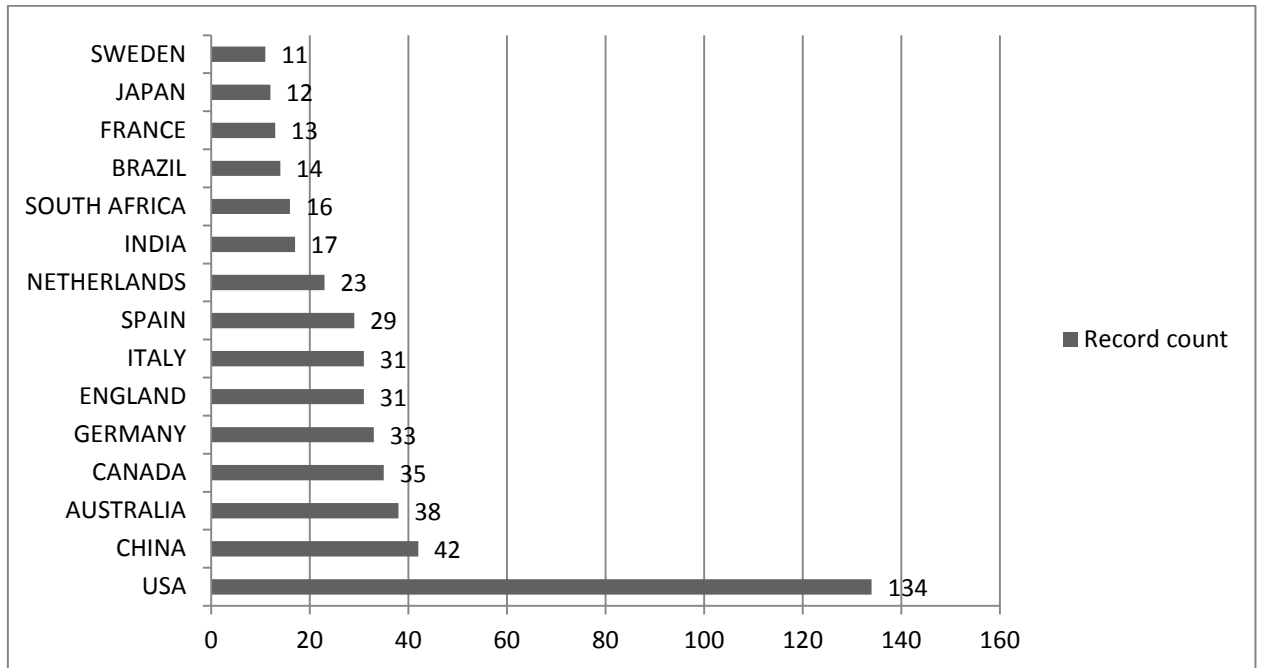

Рисунок 2.2. Географія проведених досліджень, присвячених проблемі впливу кооперативів на сталий розвиток громад у базі даних WoS

Джерело: розроблено авторкою за допомогою WoS Tools [103]

Розглянуто сфери досліджень, де гостро стоїть питання підвищення ефективності діяльності громад через механізми кооперації. Так, на рисунку 2.3 представлена діаграма розподілу публікацій, присвячених даній проблемі, за предметною областю. Найбільшу актуальність дане дослідження становить для таких галузей знань, як: екологія, економіка, інженерія, сільське господарство, публічне адміністрування, соціологія та освіта.

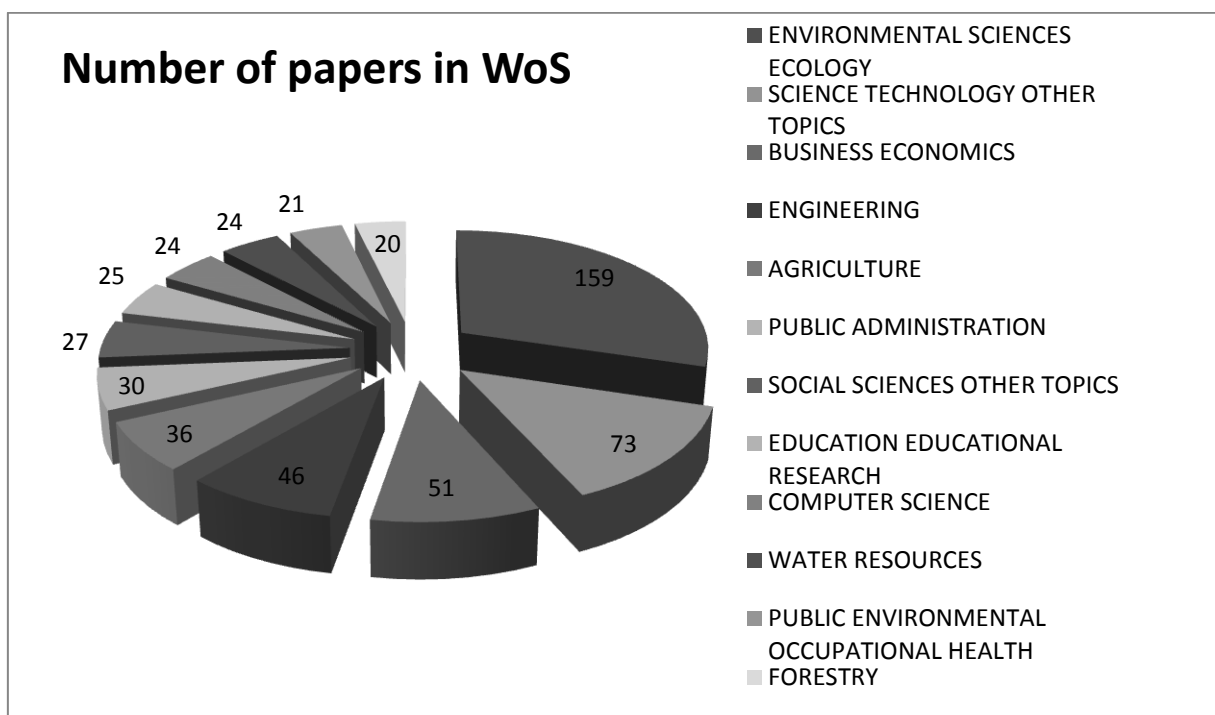

Рисунок 2.3 - Сфери проведених досліджень, присвячених проблемі впливу кооперативів на сталий розвиток громад

Джерело: побудовано авторкою на основі бази даних WoS [103]

Щодо популярності та значимості наукових робіт, то найбільш цитованою за даним напрямком стала стаття «Leadership, social capital and incentives promote successful fisheries», яка була процитована у WoS 681 раз. Автори дослідження довели, що саме спільне управління є запорукою сталого розвитку у риболовських громадах. Іншими значущими факторами, що сприяють ефективному розвитку громад, стали сильне лідерство та соціальна згуртованість [39].

Есим Кустепели з колегами проводили дослідження впливу сільськогосподарських кооперативів на формування соціального капіталу та покращення засобів існування у восьми селах Егейського регіону Туреччини, застосовуючи емпіричні методи дослідження зі збором даних шляхом анкетування. Автори довели, що членство в кооперативі є важливим фактором розвитку сільського господарства, завдяки впливу на збільшення рівня довіри та зміцнення соціального капіталу [50].

Ма и Абдулай розглядали економічний ефект діяльності агрокооперативів. Так, доведено позитивний вплив членства в сільськогосподарських кооперативах на ціну виробництва, валовий дохід, прибуток ферми та рентабельність [59].

Деякі дослідження екологічного спрямування направлені на аналіз ланцюгів поставок джерел сировини та біопалива для збіднілих територіальних громад. Традиційно, у сучасному науковому товаристві при дослідженні питань стійкості наголошують на важливості врахування взаємодії між економічними, екологічними та соціальними параметрами [48, 65, 84, 107, 188]. Проте все частіше науковці також приділяють у своїх дослідженнях увагу питанню інтеграції малоосвічених і збіднених фермерів у ланцюги поставок. Хол і Матос наголошують на необхідності дослідження динаміки розвитку підприємництва в неспроможних громадах і забезпечення базової бізнес-освіти фермерів. Вони розглядають кооперативи як механізм вирівнювання асиметрії знань між покупцями та постачальниками [40].

Численні дослідження щодо розвитку сільськогосподарських територій проводились Й. Хейкрлік та його командою. Результати досліджень показали, що кооперативний рух привертає увагу національного уряду та міжнародних донорів, які підтримують функціонування нових груп фермерів. Науковцями виявлено, що до детермінант успіху сільськогосподарських територій належать розмір кооперативу, частка жінок у кооперативі, частка ядерних сімей, активна участь членів у кооперативі та тип вирощуваного продукту [2, 43].

Українськими авторами також розглядається кооперація як механізм посилення соціальної активності місцевих громад задля спільного вирішення проблем місцевого соціально-економічного розвитку. Завдяки стратегіям неурядових організацій щодо створення кооперативів стало можливим налагодження механізмів співфінансування між громадою, центральною та місцевою владою, донорською спільною та приватним сектором [77].

Українські науковці Шпикуляк О. та Саковська О. проводили дослідження сільськогосподарських територій та діяльності сільськогосподарських кооперативів. Кооперативи розглядаються як механізм розвитку села. Авторами проведено дослідження методом опитування, що дало змогу визначити точки зростання сільського населеного пункту: створення та розвиток підприємств м'ясного, будівельного, туристично-рекреаційного кластерів, а також розвиток спільних підприємств. Це, в свою чергу, активізує розвиток малого та середнього бізнесу та сільських кооперативів навколо них. Створення сільськогосподарського споживчого кооперативу названо найефективнішим механізмом розвитку точок зростання та створення інфраструктури для їх підтримки в селах України [89].

Сільськогосподарський кооператив є однією з організаційно-правових форм ведення господарства.

Кооператив може бути центром формування виробничого комплексу в громаді. Уявімо переробний комплекс у формі кооперативу. Він поєднує у виробничому ланцюгу:

- формування сировинної бази;
- переробку м'ясної сировини;
- реалізацію готової продукції.

Для доставки сировини до цеху переробки члени кооперативу можуть обрати декілька варіантів:

- закупівля сировини у постачальників;
- формування власних тваринницьких ферм;
- розвиток особистих підсобних господарств завдяки гарантованому збуту продукції.

Таким чином, розвиток агрокооперативів забезпечує економічно-соціальний розвиток території, сприяє створенню нових робочих, підвищення рівня зайнятості населення, збільшенню виробництва сільськогосподарської продукції, покращення умов життя, створення

транспортно-логістичного комплексу, залучення молодих спеціалістів, забезпечення надходжень до бюджету громади. Об'єднання підприємницьких ініціатив у кооператив дозволяє отримати синергетичний ефект від зниження собівартості продукції та послуг, а також використовувати можливості приватно-державного партнерства на благо розвитку сільського населеного пункту.

Потенціальними членами сільськогосподарських кооперативів є дрібні фермери та приватні селянські господарства.

Дж.Х. Коен. досліджував кооперацію у громадах та її роль в економічному розвитку спільнот у селах та невеликих містах Мексики. У більшості сільських районів Латинської Америки кооперація між сусідами має важливе значення для особистого виживання та виживання спільноти. Кооперація може приймати різні форми: від участі хресних батьків у спонсоруванні свят до роботи в громадських організаціях або обміну робочою силою та інструментами у сільському господарстві. У своїй роботі вчений досліджує методи, якими жителі практикують ці традиційні відносини співпраці та взаємодії, а також винаходять нові форми відносини співпраці у відповідь на глобальні виклики та соціально-економічні зміни, що відбуваються в їхніх громадах.

Грунтуючись на польових дослідженнях, проведених у період між 1992 по 1996 роками, Джеффри Коен зібрав багатий етнографічний матеріал, що описує спадкоємність в практиці кооперації громад, а також зміни, що відбуваються в результаті транснаціональної міграції, туризму, розширення можливостей отримання освіти та покращення комунікацій. Його дослідження ілюструють переваги і тягар співпраці, підкріплені словами багатьох сільських жителів, які пояснюють, чому і як вони беруть участь (або не беруть) у спільних сімейних і громадських мережах.

Автор розглядає кооперацію, як результати індивідуальних соціальних дій і вибору, зробленого в межах домогосподарств і громад. Домогосподарства – це соціальні одиниці, що організують базовий рівень

діяльності виробництва та споживання у відповідь на очікувані природні та штучні загрози зовнішнього середовища та економіки [22].

Слід також зазначити серед недоліків кооперативів, що традиційні методи ведення кооперативного бізнесу не сприяють успіху в задоволенні вимог споживачів у питаннях якості. Проблему кооперативу в забезпеченні якості продукту називають проблемою горизонту. Вона полягає у тому, що кооперативи досягають короткострокових цілей за рахунок довгострокових інвестицій. Хоча саме вони можуть створювати брендові продукти, підвищуючи їх якість. Також, дуже часто кооперативи не забезпечують адекватної винагороди виробникові продукції найвищої якості, що викликає проблему несприятливого відбору з супутнім зниженням якості продукції, або навіть виходом виробників із кооперативу [63].

Для більш комплексного вивчення сільської кооперації Гагалюк Т. дослідив такі форми сільськогосподарської кооперації, як агрохолдинги. Вони є ключовими гравцями в аграрному секторі країн з перехідною економікою та країн з ринковою економікою. Агрохолдинги представляють собою конгломерати сільськогосподарських підприємств, які контролюють значну частину сільськогосподарських угідь в Україні.

Автор розглядає членство в агрохолдингу для сільськогосподарських підприємств як форму стратегії збереження стійкості в умовах серйозної інституційної нестабільності перехідної економіки. Таким чином, у своїй діяльності агрохолдинги несуть ризики несприятливої структури витрат, спричиненої їхньою тенденцією наймати більше робочої сили та витратити більше на виробничі ресурси, ніж холдинги. Автор у своєму дослідженні стверджує, що з огляду на високу варіабельність бізнес-середовища, саме стійкість, а не економічна ефективність, насамперед визначає вибір фермерських господарств, які зростають через членство в агрохолдингу [34].

Проведене дослідження дає змогу резюмувати, що хоча світове наукове товариство приділяє увагу дослідженню кооперації як фактора сталого розвитку територіальних громад, загальна кількість робіт в обраній тематиці

за рік є досить невеликою, що підкреслює недостатній рівень її дослідженості і потребує більш ґрунтовного доопрацювання. Аналіз десяти найбільш цитованих статей за даною тематикою в базі даних Scopus, виявив, що у більшості робіт кооперація досліджується в контексті впливу на соціальну складову розвитку територіальних громад. Що ж до комплексного урахування не лише соціально-економічних, а й екологічних чинників, то ця предметна область досліджень потребує подальшого розвитку.

Для аналізу наукового доробку ми використали методи сучасного бібліометричного аналізу. Цей аналіз дає змогу простежити тенденції вивчення різноманітних проблем провідними науковцями на основі наукометричної бази даних Scopus та WoS. Зростаюча кількість статей, які наведено на малюнку 2.1, свідчить про те, що чисельність, а отже і актуальність проблематики дослідження, зростає. У таблиці 2.2 наведено географію досліджень, де визначено країни, для яких цей напрям дослідження є найбільш актуальним. Дані таблиці 2.3 підкреслюють важливість і застосовність цієї концепції в усіх сферах національної економіки, зокрема в трьох складових сталого розвитку – економічній, соціальній та екологічній.

Отже, сільськогосподарські кооперативи є інструментом комплексного розвитку сільськогосподарських територіальних громад та є одним з механізмів забезпечення сталого розвитку та вирішення економічних проблем району чи ТГ через формування та підвищення інвестиційної привабливості території сільського населеного пункту, а також створення сприятливого середовища для приватного бізнесу.

Аналіз наукового доробку з питань впливу процесу створення агрокооперативів на діяльність територіальних громад, засвідчив, що вони не тільки сприяють економічному розвитку, але й позитивно впливають на зростання соціального капіталу в громадах, що в свою чергу призводить до більш сталого розвитку цих територіальних спільнот.

Зокрема зростання соціального капіталу має призвести до зменшення ухиляння від сплати місцевих податків, до екологізації сільськогосподарського виробництва та ін. Обґрунтування позитивного впливу агрокооперативів на сталий розвиток місцевих спільнот внесе вклад в адвокацію політики підтримки розвитку агрокооперативів, у тому числі за рахунок коштів місцевих бюджетів громад.

2.2 Соціально-економічні фактори як передумова підвищення ефективності кооперації в територіальних громадах

Фокус уваги даної частини дослідження полягає в пошуку та обґрунтуванні дієвих соціально - економічних механізмів сталого розвитку сільських територій в Україні. Завершення реформи децентралізації створює сприятливі умови для впровадження таких інновацій, оскільки сільські території отримали ресурси для свого розвитку.

Розвиток підприємницьких ініціатив у форматі агрокооперативів може стати перспективним шляхом розвитку громади. Це сприятиме формуванню активної громадянської позиції населення, створенню нових робочих місць, покращенню місцевої інфраструктури та залученню додаткових інвестицій. Адже довіра, лояльність та доброзичливість між учасниками відіграють вагомую роль у встановленні ринкового обміну [58].

В результаті перебудови колишніх радянських колгоспів з'явилися різні форми кооперативних організацій. Навіть після більш ніж 20-річної деколективізації внутрішня структура кооперативів недостатньо досліджена. Кооперація або співпраця була добре відомою практикою на українських теренах задовго до колективізації, яка відбулася за радянських часів. Тоталітарний режим за часів сталінського правління сформував негативне ставлення до кооперативів серед сільськогосподарських виробників та споживачів [108]. Тому сприйняття сільськогосподарських кооперативів

суспільством у країнах, які пережили примусову колективізацію, може бути дещо упередженим.

Проте розвиток кооперативів зазначено одним із пріоритетів державної політики щодо розвитку сільськогосподарського виробництва.

Основою для поширення практики створення сільськогосподарського кооперативу в сільській місцевості є формування моделі максимального зниження витрат для всіх учасників кооперативу.

Дослідження діяльності сільськогосподарських кооперативів у світі та дослідження інституційних основ кооперативу та його функціонування, як механізму економічного саморегулювання, дають підстави стверджувати, що кооперативи часто не отримують достатньої державної підтримки для свого розвитку.

Як наслідок, кількість кооперативів неухильно зменшується. Вченими зауважується, що кооперативна система взаємодії суб'єктів господарювання в аграрному секторі має включати загальнодержавні програмні заходи щодо інституційної адаптації кооперації. Така кооперація - це не лише дієвий механізм ринкового саморегулювання, особлива форми інтеграції, інституційний механізм регулювання підприємництва та основа співробітництва, а й безпосередньо організації та установи, завданням яких є визначення поведінки суб'єктів господарювання задля задоволення індивідуальних і соціальних цілей у системі виробництва та обміну товарів і послуг [89].

В сучасних умовах політичної нестабільності малі агровиробники в Україні зазнають збитків. Розвиток сільськогосподарської кооперації може стати механізмом посилення їх спроможність адаптуватися до викликів сучасності.

У світовій практиці ефективність агропромислових кооперативів вивчалась з огляду на соціально-економічні виміри за допомогою багатокритеріального аналізу та кореляційного тесту [54]. Окремо, у фокусі

уваги європейських дослідників постає питання аналізу впливу організаційних аспектів діяльності агрокооперативів [15, 37, 38, 86, 99].

Розглянемо в якому стані знаходиться кооперативний рух зі створення сільськогосподарських кооперативів. Сьогодні склалась ситуація, що більшість населення України не сприймає кооперативні організації як привабливу організаційно-правову форму бізнесу. Слід зазначити, що негативний досвід радянських колгоспів та недосконалість законодавства є тими факторами, що стримують розвиток кооперації в Україні. Формальні процеси приватизації, що проводяться в більшості реорганізованих колишніх колгоспах та радгоспах, а нині агрофірм, не сприяли розвитку кооперації.

Станом на 01.01.2021 р. кількість зареєстрованих сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів (СОК) склала 1279 од., що лише на 7 одиниць більше, ніж у попередньому році, чисельність зареєстрованих СВК становить 1000 одиниць. Проте значна частина цих агрокооперативів не провадить господарську діяльність. Таким чином, серед зареєстрованих СОКів станом на 01.01.2019 р. господарську діяльність провадили лише 735 одиниць, а серед зареєстрованих СВК - 442 одиниці.

За спеціалізацією діяльності серед СОКів виділяють: молочарські, м'ясні, плодовоовочеві, зернові та кооперативи з обробітку землі та з надання інших послуг.

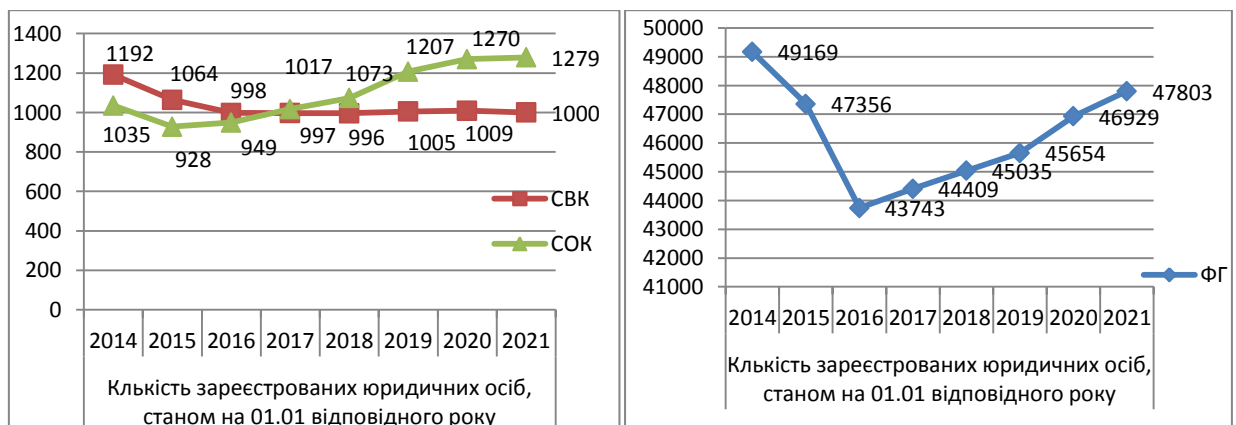

Рисунок 2.4 – Динаміка чисельності зареєстрованих ФГ, СОК та СВК в Україні

Джерело: складено авторкою за даними [120]

Потенціалом для розвитку сільгоспкооперації є фермерські господарства та домогосподарства населення. Чисельність фермерських ініціатив стрімко зростає з 2016 по 2021 роки (рис. 2.4). Проте очевидно, що потенціал сільськогосподарської кооперації в Україні для забезпечення сталого розвитку територій є нереалізованим.

Можливість підтримки кооперативів передбачена у спеціальних державних програм. В 2009 р. прийнята Державна цільова економічна програма підтримка розвитку СОК на період до 2015 р. Проте фактичне фінансування для СОК у 2009 р. склало 16 % від запланованих обсягів, у 2010 році – 1,5 %, а з 2011 р. Програма взагалі втратила чинність.

В 2017 році схвалено «Концепцію розвитку фермерських господарств та сільськогосподарської кооперації на 2018-2020 рр.», яка визначала стимулювання розвитку СОК одним з пріоритетних напрямів. За період 2018 – 2019 років фінансовою підтримкою скористалися 8 кооперативів на суму 10,4 млн. грн. [125].

Державна підтримка АПК у вигляді прямих бюджетних дотацій та субсидій у 2018 році становила 6,3 млрд. грн., у 2019 році -5,9 млрд. грн., у 2020 році - 4 млрд грн., у 2021 році виділено 4,5 млрд. грн. державної підтримки (з них 4 млрд. грн. основні програми, на 500 млн. грн. нові програми підтримки).

Також держави підтримує агросектор через державний вплив на внутрішні ціни (наприклад через невідшкодування ПДВ при експорті або додаткове оподаткування імпорту), а також податкову підтримку (єдиний податок 4-ї групи). В таблиці 2.1 представлено п'ять основних напрямів державної підтримки АПК [139, 140].

Таблиця 2.1 – Програми державної підтримки сільгоспвиробників

Програми державної підтримки сільгоспвиробників	Сума державної підтримки, млн. грн.		Фактично виплачені кошти, млн. грн.		
	2021	2020	2021	2020	2019
Часткова компенсація с/г техніки вітчизняного виробництва	1000,0	1482,2	991,4	1456,6	640,8
Фінансова підтримка заходів в АПК шляхом здешевлення кредитів	1200,0	1053,5	1200,0	1047,7	449,90
Фінансова підтримка розвитку садівництва, виноградарства та хмелярства	450,0	290,0	512,2	290,0	397,9
Фінансова підтримка розвитку ФГ	200,0	102,8	120,8	130,9	420,5
Державна підтримка розвитку тваринництва та переробки с/г продукції	1150,0	1039,1	1609,6	1040,6	2433,6

В 2020 році фінансова підтримка СОК в рамках програми фінансової підтримки ФГ склала 412,6 млн. грн. Таким чином, попри наявність певних державних програм, державна фінансова підтримка розвитку кооперативів є недостатньою.

Факторами, що стримують розвиток агрокооперації є наступні:

- низький рівень державної підтримки, складна процедура отримання державної допомоги кооперативам;
- недовіра членів кооперативів стосовно виконання державних програм;
- низька мотивація селянських домогосподарств до об'єднання в кооперативи. Відсутність усвідомлення можливості захисту своїх інтересів шляхом створення агрокооперативів та нерозуміння суті їх діяльності;
- низький рівень професійної підготовки управлінського персоналу агрокооперативів щодо особливостей господарської діяльності, шляхів подальшого розвитку брак кооперативного досвіду керівних органів і рядових членів.

В Україні прийнято довгоочікуваний агробізнесом Закон від 21.07.2020 «Про сільськогосподарську кооперацію», який є новою редакцією однойменного закону від 17.07.1997.

Законом відмінено поділ сільськогосподарських кооперативів на виробничі та обслуговуючі, затверджена єдина організаційно-правова форма - сільськогосподарський кооператив. Таким чином, членам (засновникам) сільськогосподарського кооперативу надано можливість самостійно вільно обирати вид діяльності: виробничий, переробний, обслуговуючий чи багатофункціональний, та форму діяльності: з метою чи без мети одержання прибутку. Новелою також є:

- кооперативам надано право купувати продукцію своїх членів за ціною, яку вони самі встановлюють;
- введено асоційоване членство;
- кооперативам дозволено об'єднуватись у сільськогосподарські кооперативні об'єднання;
- для юридичних осіб передбачено право засновувати кооператив; відтепер передбачається створення не лише резервного та пайового фонду, а й фонду розвитку кооперативу.

Важливим є те, що Законом внесено положення щодо кооперативної освіти, а також розвитку співпраці між агрокооперативами, приділена увага їх участі у реалізації соціальної функції, врахування інтересів ТГ [125, 172, 174].

Попри всі позитивні моменти, що містяться у Законі, він викликав жваві дискусії та критику на з'їзді Асоціації фермерів та приватних землевласників України. Критики закону зазначають, що ним порушуються загальновизнані кооперативні принципи. Зокрема базовим принципом кооперації є голосування за принципом «один член – один голос». Проте закон передбачає право кооперативів надавати їх членам додаткових голосів пропорційно до їхньої участі у господарській діяльності, що більше притаманно комерційним організаціям. Крім того, кооперативам, що діють з метою отримання прибутку, дозволяються перераховувати одержаний прибуток на дивіденди інвесторам та асоційованим членам кооперативу, що також є дискусійним моментом для кооперації.

Сільськогосподарський кооператив - одна з організаційно-правових форм ведення фермерського господарства. Це організація, що створюється сільськогосподарськими товаровиробниками для спільного виробництва або іншої господарської діяльності на основі об'єднання їх майнових пайових внесків з метою задоволення матеріальних та інших потреб членів кооперативу [89].

Основними видами діяльності сільськогосподарських кооперативів України в сільській місцевості є:

- переробка;
- постачання;
- збут;
- обслуговування.

Кооперативи в Україні провадять діяльність в таких галузях: рослинництво, тваринництво, рибне господарство, бджільництво, переробка дикорослих рослин, розвиток внутрішнього туризму.

За даними експертів, на початок 2021 року частка сільськогосподарської продукції в Україні, що виробляється СГК становить менше 1% загального об'єму, а чисельність фізичних осіб – членів СОК становить менше 30 тис. осіб, що є менше 0,2 % сільського населення України [184].

Дослідники відзначають вже доведені переваги кооперативних дій, які є «добровільними діями групи для досягнення спільних цілей – для впровадження технологій та забезпечення ефективного, справедливого та стійкого використання ресурсів». Показано, що сільськогосподарські кооперативи можуть бути гарною можливістю для дрібних фермерів і селян стати більш ефективними учасниками ринку. Також є докази того, що колективні дії можуть допомогти дрібним власникам зменшити бар'єри для виходу на ринки, дозволяючи їм конкурувати з великими фермерами та сільськогосподарськими підприємствами [61].

Нині в Україні агрохолдинги обробляють велику кількість гектарів, і ця частка зростає. Однак, цей процес йде повільніше ніж раніше, оскільки агрохолдинги впроваджують інтенсивніші шляхи збільшення виробництва. Конкурувати з цією сільськогосподарською структурою кооперативам допомагають освітні програмами для фермерів, іноземні гранти, державна допомога, кредитні програмами та іншими видами грошової підтримки кооперативів та їх членів, які можуть бути використані лише для впровадження різноманітних інновацій у господарства дрібних фермерів.

Малі та середні виробники сільськогосподарської продукції в Україні, що займаються виробництвом молока, фруктів, овочів, м'яса, самостійно не здатні конкурувати з великими агрохолдингами. Це означає, що без консолідації спільних зусиль, вони приречені на банкрутство. Обмеженість власних ресурсів не дозволяє дрібним товаровиробникам поодинці застосовувати сучасні технології виробництва, зберігання чи переробки продукції, виходити на ринок зі значним обсягом продукції, що знижує прибутковість їхнього виробництва у порівнянні з великими компаніями. Отже, не застосовуючи кооперацію, малі та середні товаровиробники програють у конкурентній боротьбі, що, у свою чергу, породжує ряд соціально-економічних проблем в регіонах, таких як зниження життєвого рівня та безробіття.

Разом із цим, в Україні функціонує багато кооперативних організацій, що ефективно працюють для своїх членів і сприяють місцевому соціально-економічному розвитку. Дослідження сучасної ситуації функціонування менеджменту в аграрних кооперативах є надзвичайно актуальним. Це дозволить підвищити ефективність роботи в кооперативах, адже вони можуть з'явитися лише тоді, коли члени кооперативу виявлять бажання співпрацювати та розпочати організаційні процедури. Тому вкрай важливо вивчати внутрішнє управління кооперативами.

Дослідження тематики «Agri-Cooperatives and Institutions for Rural Development» («Агрокооперативи та установи розвитку сільських територій»)

провадилось в 2018 році за підтримки Чеської агенції розвитку в рамках проекту «Strengthening of capacity building in quality assurance and science at SNAU and SSU» («Посилення нарощування потенціалу в сфері забезпечення якості та науки у СНАУ та СумДУ»).

Дане дослідження мало на меті:

1. вивчення структури та факторів, що мають вплив на менеджмент кооперативів у Сумській області;
2. з'ясувати, які соціально-економічні фактори впливають на мотивацію населення до кооперації.

Іншими цілями є опис прибуткових груп дрібних фермерів, вивчення внутрішнього менеджменту та визначення соціально-демографічних факторів, які впливають на членів кооперативу.

Збір даних проведено методом прямого опитування шляхом анкетування (Додаток Б).

Результати економетричного моделювання проведено за допомогою програмного пакета STATA. Для досягнення цілей дослідження застосовано багатофакторний регресійний аналіз для оцінки факторів, що впливають на управління кооперативами. Також досліджено фактори, що впливають на мотивацію населення до утворення кооперативів. Повний опис дослідження та його результати представлені на рисунку 2.9.

Дослідження провадилось у 2018 році, в цей час, за даними Мінагрополітики, в Україні зареєстровано 1125 кооперативів. Працювало лише 610, а інші існували лише на папері. У досліджуваній Сумській області зареєстровано 47 кооперативів, з них 33 непрацюючі [139].

Для досягнення першої мети, анкетування проводилось у 6 кооперативах серед 19 членів (табл. 2.2).

Таблиця 2.2 – Агрокооперативи Сумської області, обрані для дослідження

№	Назва агрокооперативу	Основний вид діяльності	Місцезнаходження
1.	СОК «Сади Сумщини»	Вирощування зерняткових і кісточкових фруктів	с. Ворожба (Лебединський район)
2.	СВК «Сумщина»	Розведення овець і кіз	с. Вири (Білопільський район)
3.	СВК «Світ молока 2012»	Розведення великої рогатої худоби молочних порід	с. Шевченкове (Глухівський район)
4.	БСОК «Добробут Шевченкове 2015»	Допоміжна діяльність у рослинництві	с. Шевченкове (Глухівський район)
5.	СОК «Чернеча слобода»	Розведення великої рогатої худоби молочних порід	с. Чернеча Слобода (Буринський район)
6.	ФГ «Ніка МС»	Вирощування зернових культур (крім рису), бобових культур і насіння олійних культур	с. Товста (Білопільський район)

У блоці результатів першої мети дослідження наведемо базовий опис, членів агрокооперативу щоб краще зрозуміти внутрішню ситуацію українських кооперативів.

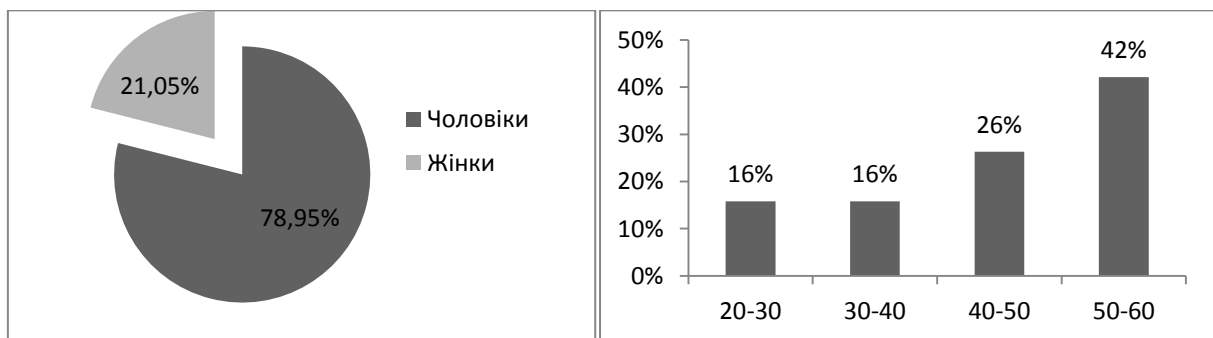

Рисунок 2.5 Гендерна та вікова структура досліджуваних кооперативів

Джерело: складено авторкою за результатами опитування

Рисунок 2.5 показує, що із загальної чисельності членів кооперативів, 79 % представлені чоловіками, а 21 % - жінками. Це може свідчити про те, що жінки менш зацікавлені у кооперативах або просто виключені з таких соціальних інститутів, як кооперативи. Проте це також може бути вплив особливостей нашої вибірки.

Також на рисунку 2.5 показано розподіл учасників кооперативів за віком. Як бачимо, переважають люди віком від 50 до 60 та від 40 до 50 років. З одного боку, це говорить про те, що деякі люди мають певні знання про кооперацію, а з іншого - показує проблему міграції молоді із сільської місцевості та її незацікавленість працювати та жити у селах.

На рис. 2.6 наведено основні способи вирішення конфліктів членами кооперативу. Як бачимо з дослідження, більшість кооперативів приходять до загального рішення шляхом обговорення.

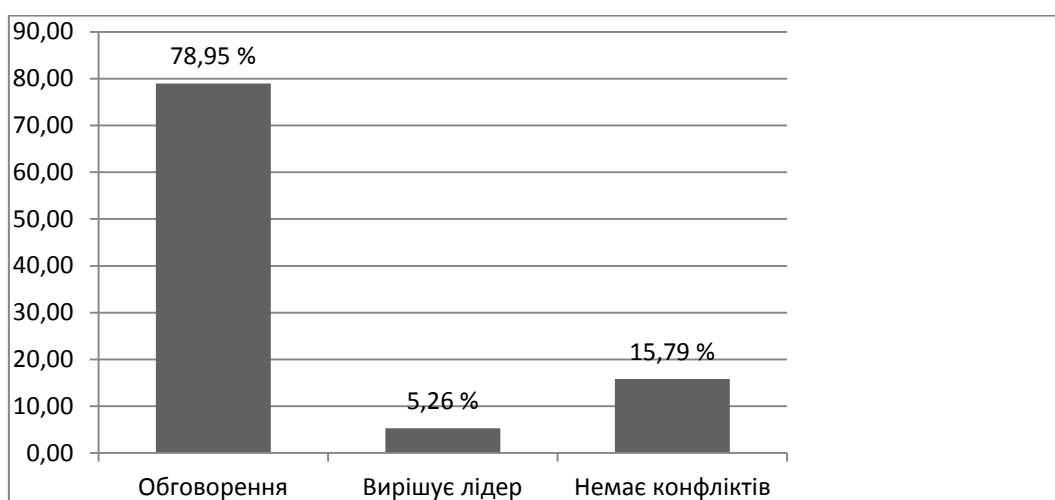

Рисунок 2.6 Структура Конфлікт менеджменту

Джерело: складено авторкою за результатами опитування

Для виконання першої мети дослідження, проведено батагофакторний регресійний та кореляційний аналіз для виявлення факторів, які можуть впливати на управління кооперативами, а також для вивчення ступеня зв'язку між фермерським менеджментом та соціально-економічними факторами. Результати кореляційного внілізу представлено в табл. 2.3.

Таблиця 2.3 - Суттєві кореляційні зв'язки у відповідях респондентів (менеджерів агрокооперативів)

	Краща ціна	Вік	Стать	Освіта	Розмір ферми	Конфлікт менеджмент
Краща ціна	1					
Вік	0,60	1				
Стать	0,03	0,27	1			
Освіта	0,23	-0,08	-0,08	1		
Розмір ферми	0,39	0,30	-0,20	0,11	1	
Конфлікт менеджмент	0,33	0,07	-0,08	0,04	0,19	1

Джерело: розробка авторки за результатом опитування

З таблиці 2.3 ми помітили позитивний середній зв'язок, який варто брати до уваги між віком члена кооперативу та кращою ціною, отриманою членами кооперативу. Крім того, спостерігався позитивний зв'язок між управлінням конфліктами та кращою ціною, отриманою членами кооперативу; розміром ферми та кращою ціною, отриманою членами кооперативу, хоча ефект слабкий (0,33 та 0,39 відповідно).

При проведенні регресійного аналізу, щоб оцінити важливість кооперативів для його членів і менеджменту, був обраний такий результуючий фактор, як «отримання кращої ціни в якості члена кооперативу». Результати показують, що найбільш вагомим фактором, що забезпечує очікування того, що участь в агрокооперативі забезпечить кращу ціну за продукцію, був вік респондента. Вага цього фактора становить близько 4,1%. Такі фактори, як стать, освіта, розмір фермерських господарств та шляхи вирішення конфліктних ситуацій в агрокооперативі, виявились статистично незначущими. Результати регресійного аналізу в цілому показують, що пояснюючі змінні пояснюють близько 53% варіацій змінної, що пояснюється (рис. 2.9). Отже модель є прийнятною.

Для реалізації другої мети опитано 120 респондентів в селищах трьох районів Сумської області. Отримані анкети проаналізовано з використанням статистичних методів для визначення факторів, що впливають на

прихильність жителів до кооперації. До групи обраних для оцінки чинників входили наступні: соціально направлена діяльність кооперативів, створення додаткових робочих місць, рівень освіченості та поінформованості населення, можливість отримати додатковий прибуток.

Як вже зазначалося, серед причин, що перешкоджають ефективному розвитку кооперативів, є низький рівень довіри населення та небажання об'єднуватись. Ця група чинників має негативний вплив. Оскільки рівень суспільної довіри та бажання вступити до кооперативу формуються під впливом суспільної думки, вони можуть бути підвищені за умови правильно організованої системи розповсюдження інформації. Для розробки цієї системи важливо розуміти фактори, що є визначальними для формування ставлення до кооперації.

Для їх виявлення сформовано ряд питань, що були поставлені жителям селищ, в яких функціонують діючі кооперативи. Опитування проведено в тих селах, де функціонують кооперативи (представлені в таблиці 2.2). Загалом до вибірки увійшло 120 респондентів, серед заповнених анкет дійсними виявилось 102. В ході аналізу анкет використано статистичні методи обробки інформації, які включали аналіз коефіцієнтів кореляції та побудову регресійних моделей. Результати кореляційного аналізу підтвердили наявність статистично значущих зв'язків між відповідями на окремі питання (таблиця 2.4).

Таблиця 2.4 - Суттєві кореляційні зв'язки у відповідях респондентів (населення)

	Чи хотіли б приєднатись?	Розуміння важливості кооперації	Рівень освіти
Чи хотіли б приєднатись?	1,00		
Розуміння важливості кооперації	0,30	1,00	
Рівень освіти	0,07	0,32	1,00
Чи ви хотіли б більше кооперативів?	0,39	0,37	0,38

Джерело: розробка авторки за результатом опитування

Розподіл відповідей респондентів (населення) за варіантами подано на рисунках 2.7 та 2.8.

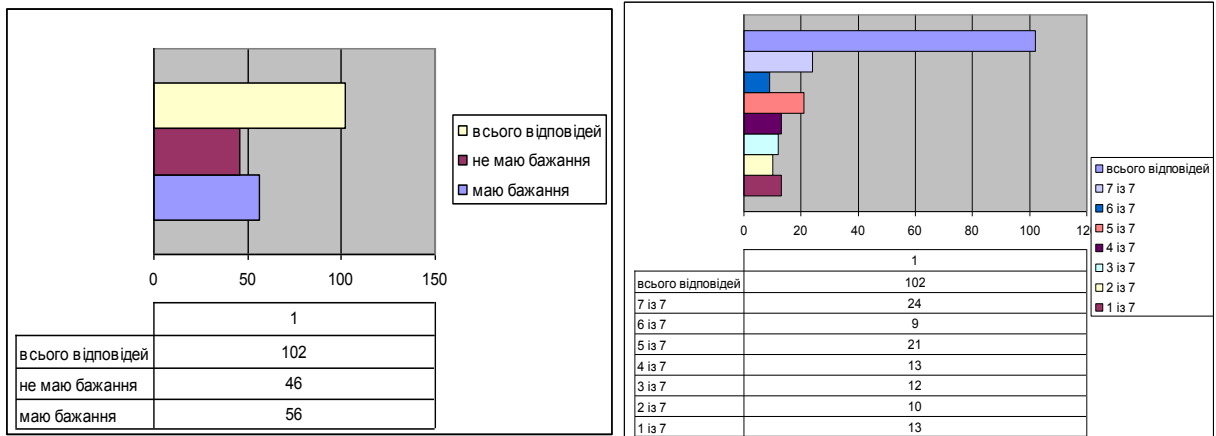

Рисунок 2.7 Розподіл відповідей респондентів на «Чи ви бажаєте стати членом кооперативу?» та «Оцініть важливість кооперації для розвитку вашої спільноти» відповідно

Джерело: складено авторкою за результатами опитування.

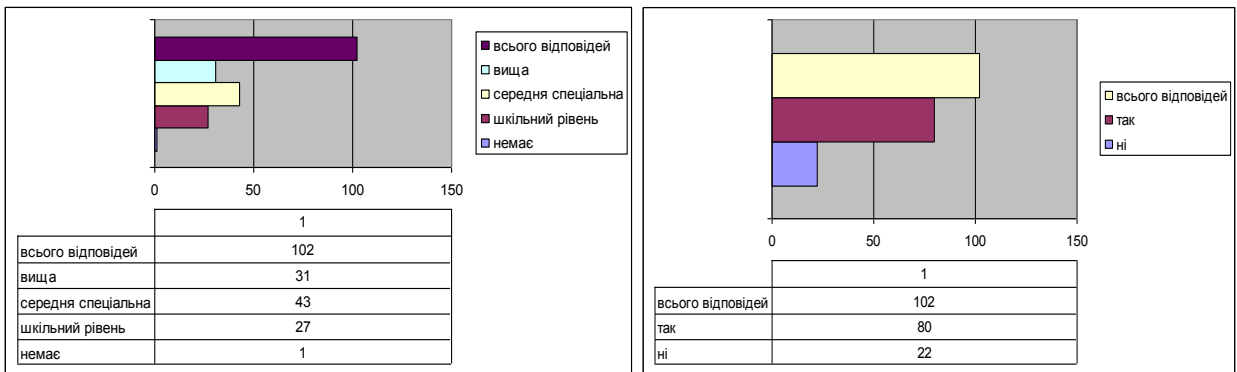

Рисунок 2.8 Розподіл відповідей респондентів на питання «Який у вас рівень освіти?» та «Чи ви хотіли б, щоб у вашому населеному пункті було більше кооперативів?» відповідно

Джерело: складено авторкою за результатами опитування

Статистично значущими для визначення ступеню прихильності населення до кооперації виявилися рівень освіти, розуміння важливості кооперації для розвитку селища. Але існуючі залежності не справляють

вирішального впливу, оскільки коефіцієнт детермінації становить 38% зазначимо, що загальний внесок соціальних чинників у готовність респондентів кооперуватися є незначним. Проте практично всі показники отримали статистично значимі оцінки. Побудована модель дозволила підтвердити зв'язки між розумінням важливості кооперації і освітою та між бажанням приєднатися та розумінням важливості кооперації.

З'ясувати, які соціально-економічні фактори впливають на мотивацію населення до кооперації та утворення кооперативів		Мета дослідження:	Вивчення структури та факторів, що впливають на управління кооперативами у Сумській області	
Дослідження проведено за підтримки Чеської агенції розвитку через Літню школу під назвою «Агрокооперативи та установи для розвитку сільських територій» у рамках проекту «Посилення розбудови спроможності щодо забезпечення якості та науки в СНАУ та СумДУ».				
120 респондентів в селищах трьох районів Сумської області		Об'єкт дослідження	19 менеджерів 6 агрокооперативів Сумської області	
Фактологічна база: результати проведеного анкетування				
Методи: пряме опитування респондентів; багатофакторний кореляційно-регресивний аналіз на основі методу найменших квадратів				
Специфікація загальної моделі: $y = 0,26x_1 + 0,16x_2 + 0,04x_3 + 0,15$			Специфікація загальної моделі: $y = 0,04x_1 - 0,12x_2 + 0,26x_3 + 0,02x_4 + 0,26x_5 + 0,36$	
y – відповіді на питання щодо бажання мати більше діючих кооперативів у селищі, x ₁ – відповіді на питання щодо бажання приєднатись, x ₂ – відповіді на питання щодо розуміння важливості кооперації, x ₃ – рівень освіти респондента.			y - <u>краща ціна</u> як члена кооперативу, x ₁ – вік, x ₂ – стать, x ₃ – освіта, x ₄ – розмір ферми, x ₅ – конфлікт менеджмент.	
Результати			Результати	
	Коефіцієнти	t-статистика	P-значення	
Y-перетин	0,154081	1,357704366	0,1778079	Y-перетин
Змінна X 1	0,263418	3,369251759	0,0007895***	Змінна X 1
Змінна X 2	0,164396	3,317591635	0,0012922**	Змінна X 2
Змінна X 3	0,03577	1,868804316	0,064764	Змінна X 3
				Змінна X 4
				Змінна X 5
+ p<0.10, * p<0.05, ** p<0.01, *** p<0.001				
Побудовані моделі дозволили підтвердити зв'язки між розумінням важливості кооперації і освітою та між бажанням приєднатися та розумінням важливості кооперації			Результати показують, що значним фактором сприйняття отримання кращої ціни як члена сільськогосподарського кооперативу був вік з ефектом коефіцієнта близько 4,1 %	

Рисунок 2.9 Результати дослідження впливу соціально-економічних факторів, що впливають на мотивацію населення та членів агрокооперативу

Джерело: розробка авторки

На основі проведеного дослідження можна зробити висновок, що населення з вищим рівнем освіти краще оцінили важливість кооперативу для місцевої громади. В цілому, бачення кооперативного руху є позитивним, і більшість респондентів хотіли б мати більше кооперативів в своїх селах. Проте в ході опитування встановлено, що відсутність інформації про кооперативний рух призвело до низької зацікавленості місцевих жителів до вступу в кооперативи. У світлі вищесказаного, підвищення обізнаності про кооперативний рух в місцевих громадах може стати способом залучення молоді до кооперативного руху.

2.3 Методичний підхід до оцінювання впливу сільськогосподарських кооперативів на сталий розвиток територіальних громад

В Україні проведена реформа децентралізації, завдяки якій сільські території отримали не тільки ресурси для свого розвитку, але й відповідальність за нього. Громади мають виробляти та реалізовувати політику щодо активізації місцевого розвитку. Головним питанням для новоутворених громад постає забезпечення фінансової спроможності та здатності виконувати отримані обов'язки із забезпечення сталого розвитку власних територій.

В основі представленого розділу дослідження лежить припущення, що одним із ефективних механізмів активізації сталого розвитку сільських територій в Україні є створення аграрних кооперативів. Це пояснюється тим, що аграрні кооперативи є не тільки економічним інструментом, але й механізмом, який позитивно впливає на зростання соціального капіталу в новостворених територіальних громадах і стимулює у місцевих мешканців формування мислення, орієнтованого на сталий розвиток. Перевірка цього припущення відбулася за допомогою економетричного моделювання впливу агрокооперативів на місцевий розвиток. Результати дослідження довели

позитивний вплив агрокооперативів на сталий розвиток сільських територій, що є підставою для формування державної, регіональної і місцевої політики стимулювання створення агрокооперативів в сільських громадах України.

Спрямованість дослідження не обмежується національною специфікою, його результати будуть корисними для розвитку теорії і практики кооперативного руху в інших країнах.

Спочатку представимо результати бібліометричного аналізу досліджень впливу кооперативів на сталий розвиток сільських громад.

Для більш чіткого розуміння тенденцій сучасних досліджень були обрані публікації бази даних WoS, які присвячені проблемі розвитку кооперативів в розрізі забезпечення сталого розвитку громад (розділ 2.1), проаналізовано з використанням аналітичної платформи VOSviewer [102]. Даний інструмент дозволяє здійснювати візуалізацію бібліометричних мереж на основі цитувань, співцитувань, бібліографічних зв'язків. Так, побудовано карту бібліографічних досліджень, присвячених кооперативам, у розрізі їх впливу на сталий розвиток сільськогосподарських громад (рис. 2.10).

При побудові застосовано такі параметри:

- мінімальна кількість появи ключових слів - 5;
- кількість ключових слів - 2743,
- 104 кількість появи співпадінь.

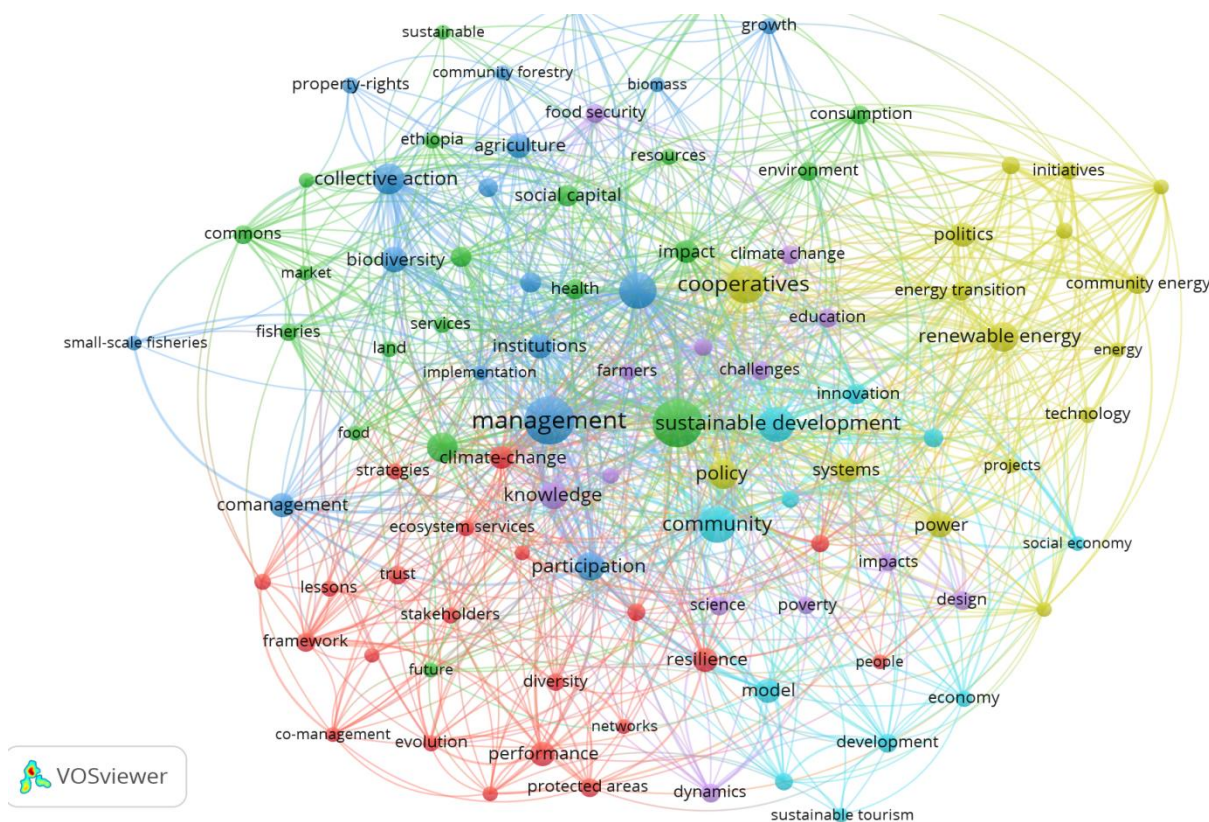

Рисунок 2.10 Візуалізаційна мапа робіт зі сталого розвитку місцевих громад у базі даних WoS

Джерело: розроблено авторкою за допомогою VOSviewer

На карті рисунку 4 виділено 6 кластерів існуючих досліджень, які сформовано на основі ключових слів, зазначених авторами публікацій. Кожен з них надає уяву про напрями, за якими відбуваються дослідження проблеми впливу кооперативів на сталий розвиток громад. Так, червоний кластер вміщує найбільшу кількість ключових слів – 21. Він характеризує розвиток громади в контексті формування соціальних взаємозв'язків, партнерства, співпраці, побудові довіри між основними стейкхолдерами та розробці стратегій.

Зелена група формує другий кластер і містить 20 ключових слів. Дослідження даної групи стосуються концептів: загальні блага, громади, споживання, навколишнє середовище, ресурси, соціальний капітал і стійкість. Цей кластер охоплює дослідження в напрямку сталості, що пов'язані зі збереженням навколишнього середовища, ресурсів, здоров'я

населення, що також залежить від достатнього рівня розвитку місцевих ринків, послуг і соціального капіталу.

Синій кластер охоплює напрям стале сільське господарство та містить 13 співпадінь ключових слів, тобто тут проводяться дослідження, які стосуються понять: сільське господарство, колективні дії, державне управління, співменеджмент, перспективи.

Жовта група характеризує специфіку досліджень щодо питань енергоефективності громад. Дана проблематика розкривається через діяльність кооперативів в контексті прийняття рішень, зв'язку із проектами у сфері відновлюваної енергетики, стійкої енергетики та технологій.

Фіолетовий кластер містить ключові слова, які стосуються аспектів адаптації сільськогосподарської діяльності до викликів, пов'язаних зі зміною клімату. Тут можна виділити проблеми продовольчої безпеки, забезпечення фермерів відповідною освітою, поширення знань і наукових досягнень.

Бірюзова шоста група охоплює напрям, пов'язаний з економічними аспектами забезпечення сталого розвитку громад. Саме цей кластер поєднує у собі терміни громада, кооперація, кооператив і сталий розвиток. Цей напрямок досліджується в контексті інновацій і розвитку моделі соціальної економіки, а також чесної торгівлі та сталого туризму.

Аналіз кластерів карти показав, що існує доволі широкий спектр проблем, які досліджуються в публікаціях, присвячених впливу діяльності кооперативів на сталий розвиток громад.

Слід відмітити, що безпосередньо концепт «кооперативи» в БД WoS має 63 зв'язків зі всіма кластерами, хоча сам належить до четвертого (жовтого) та достатньо сильно пов'язаний зі сталим розвитком. Окрім цього, відмічається його зв'язок із працями, що присвячені соціальному капіталу, участі у впровадженні відновлюваної енергії, діяльності фермерських господарств, громад, а також соціально-екологічній політиці тощо (рис 2.11).

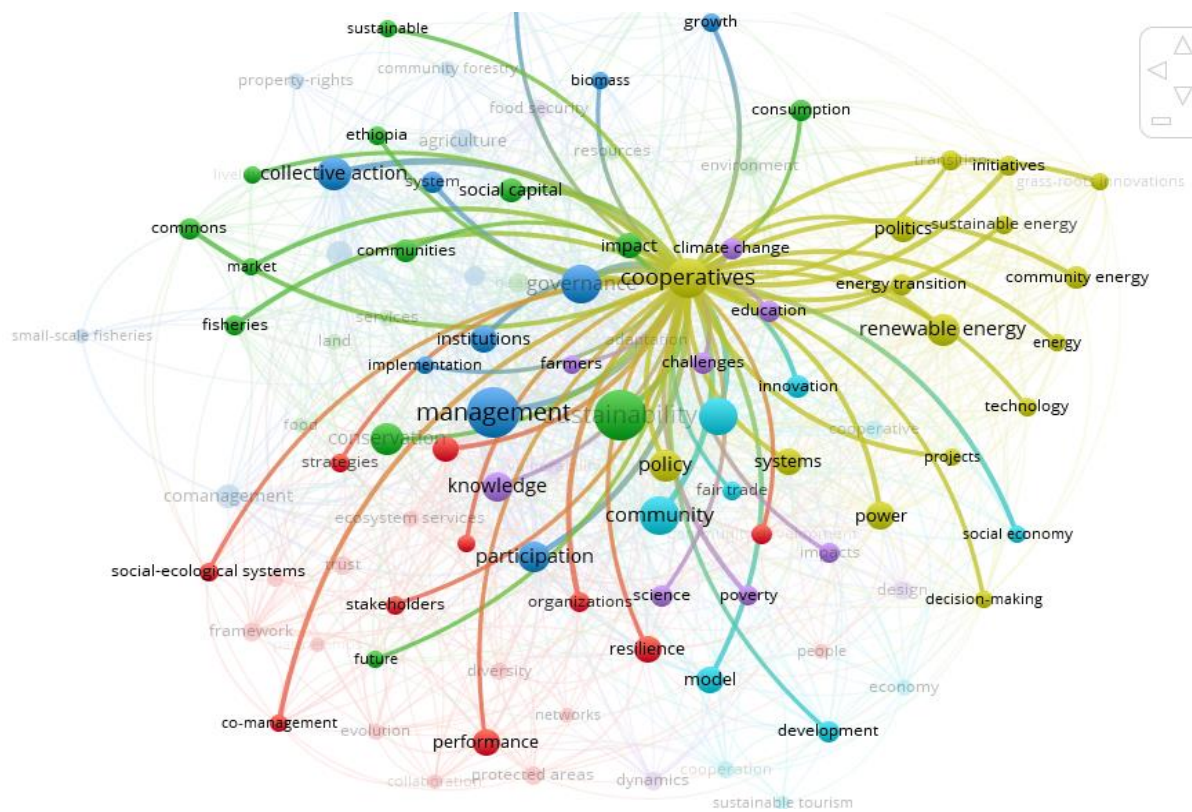

Рисунок 2.11 Візуалізація мапи статей щодо зв'язків кооперативів з іншими тематиками в базі даних WoS

Джерело: розроблено авторкою за допомогою VOSviewer

Цікавим в контексті нашого дослідження стало виділення робіт, які розглядають сталий розвиток в контексті впливу кооперативів на громади. Так, завдяки можливостям VOSviewer виявлено, що поняття «сталий розвиток», що належить до шостого кластеру, має 50 зв'язків. Найбільш дотичні тематики: громада, кооперативи, сільське господарство, навколишнє середовище, споживання, соціальна економіка, енергія громади, інновації, політика.

Далі пропонуємо розглянути агрокооперативи, як форму кооперації чи співробітництва для досягнення сталого розвитку територіальних громад.

Забезпечення сталого розвитку територіальних громад потребує концентрації значної кількості трудових і фінансових ресурсів, що може бути досягнуто за допомогою кооперації. Підтримання процесу створення аграрних кооперативів в ОТГ дозволить отримати максимальний ефект від

використання власних ресурсів, отримати додатковий дохід від об'єднання та розподілу ризиків підприємництва, розширенні доступу до різних ринків.

Як ми вже зазначали, серед основних цілей сільськогосподарської кооперації виділяють підвищення ефективності та конкурентоспроможності виробників сільськогосподарської продукції у сферах виробництва, переробки, заготівлі, закупівлі, зберігання, збуту сільськогосподарської продукції, забезпечення засобами виробництва та матеріально-технічними ресурсами, а також задоволення економічних, соціальних та інших потреб на основі поєднання їхніх особистих і колективних інтересів. За даними Міністерство аграрної політики в 2021 році, чисельність сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів зросла з 496 в 2009 році до 1286 у 2020 [139]. Таке зростання можна пояснити тим, що розпочався перехід від етапу обґрунтування доцільності до етапу практичного втілення політики створення агрокооперативів.

Авторка дослідження брала участь в Україно-Чеському проєкті «Агрокооперативи та інститути сільськогосподарського розвитку» в рамках проєкту “Enhancement of Capacity Building Process in Quality of Education and Research at SNAU and SSU 2017-2018”. Протягом роботи дослідницької групи проводилося опитування з 22 жовтня 2018 року по 25 жовтня 2019 року у восьми областях України: Сумській, Полтавській, Чернігівській, Одеській, Херсонській, Запорізькій, Хмельницькій, Харківській. Під час дослідження, в опитуванні прийняли участь 79 членів із 29 кооперативів. Одним із питань анкети до членів кооперативів стало: «Чи згодні ви з тим, що кооператив може приносити вам економічні та неекономічні вигоди?». У результаті дослідження отримано розподіл очікувань членів кооперативу щодо економічної та неекономічної вигоди від спільної діяльності.

Результати опитування показали, що члени кооперативів, які працюють на території новоутворених територіальних громад, а це 53,57%, показали більш високий рівень очікувань від провадження спільних дій і кооперації. Вони абсолютно згодні з тим, що співпраця дозволить їм отримати

економічні та неекономічні вигоди, що свідчить про більш високу громадську свідомість. Для аналізу даних, отриманих у результаті опитування застосовано аналіз за шкалою Лайкерта [17], результати якого наведено на рисунку 2.12.

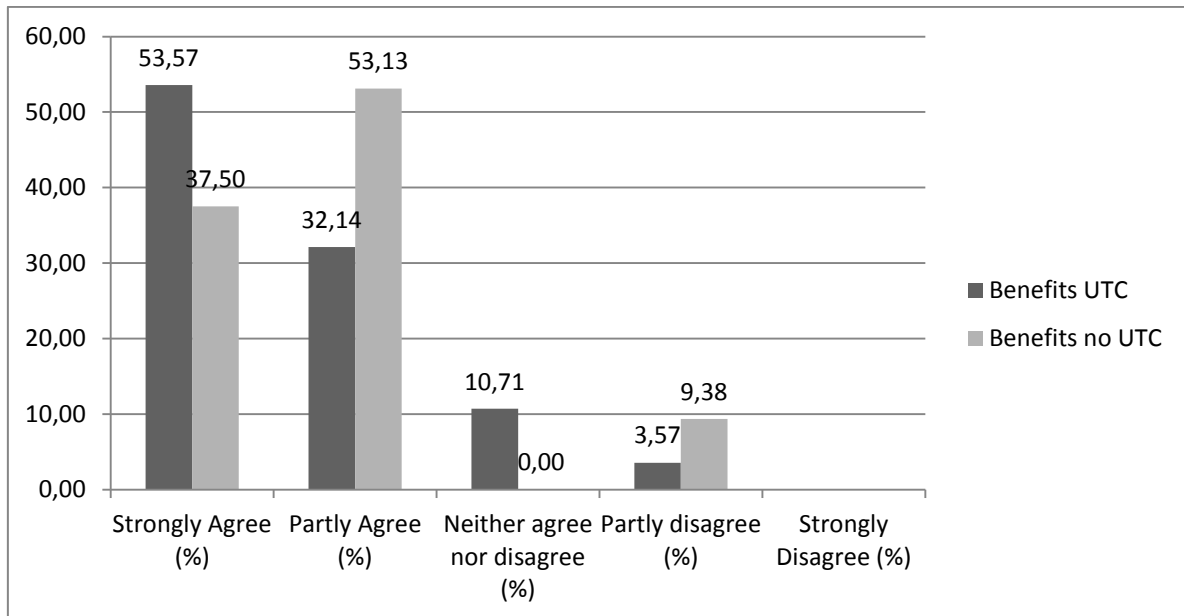

Рисунок 2.12 Сприйняття економічних і неекономічних вигод від співпраці

Джерело: розроблено авторкою на основі опитування

Таким чином, населення громад, на базі яких створено ОТГ, більш схильне до активних спільних дій і кооперації. Тобто на територіях, де вже є досвід кооперації на будь-якому рівні: об'єднання для співпраці на рівні громад чи економічна співпраця у формі агрокооперативів, населення більш активно сприймає інновації для забезпечення соціально-економічного розвитку громад. Відбуваються зміни в мисленні та поведінці людей, що призводять до переходу від традиційного до сучасного, більш відповідного вимогам часу способу життя.

Для виявлення напрямів та інтенсивності впливу діяльності агрокооперативів на показники сталого розвитку сільських територіальних громад нами проведено порівняння динаміки цих показників у громадах, де

функціонують аграрні кооперативи, з громадами, де аграрних кооперативів немає (так звані контрольні громади).

Для проведення такого аналізу побудовано економетричну модель, засновану на методі різниць (difference-in-differences), суть якого у знаходженні різниці між соціально-економічними показниками сталого розвитку досліджуваних громад за певний період часу [35]. Розглянуто період життєдіяльності сільських громад від початку реформи децентралізації в Україні (2016 рік) до її завершення (2020 рік) – 5 років.

Для пошуку контрольних громад застосовано метод метчингу (matching on observables) [42]. Для кожної громади, в якій засновано агрокооператив, була визначена контрольна територіальна громада (в якій аграрного кооперативу немає), найближча за показниками соціально-економічного розвитку.

Основну вибірку склали 20 громад, в яких існують аграрні кооперативи. Контрольні громади були вибрані з найбільш широкого списку громад, що сформований в Україні в 2020 році в результаті завершення реформи децентралізації. Загальна вибірка обох груп склала 300 сільських громад.

Під час аналізу використано статистичну базу даних соціально-економічного розвитку громад, сформовану під час реформи децентралізації в Україні. Основа цієї статистичної бази була сформована керівником дослідницької групи Петрушенко Юрієм під час роботи в 2017-2019 роках радником з децентралізації в проєкті Європейського Союзу «U-LEAD з Європою: Програма для України з розширення прав і можливостей на місцевому рівні, підзвітності та розвитку» та під час роботи керівником державної науково-дослідної теми «Розробка науково-методичних засад та практичного інструментарію фінансової політики сталого розвитку об'єднаних територіальних громад» (№0117U003935).

З метою виявлення напрямів та інтенсивності впливу діяльності агрокооперативів на показники сталого розвитку сільських територіальних

громад нами проведено порівняння динаміки цих показників у громадах, де функціонують аграрні кооперативи, з громадами, де аграрних кооперативів немає (контрольні громади).

Використавши модель, описану Duflo, Glennerster та Kremer [29], ми визначили в сформованій економетричній моделі різницю між $Y_1^T (Y_1^C)$ як потенційним результатом «наявності аграрного кооперативу» в періоді 1 і значенню цього ж показника в попередньому періоді 0, коли громади були тільки створені. Територіальні громади належать до групи T або групи C . В територіальних громадах, що належать до групи T , діють аграрні кооперативи. У територіальні громадах, що належать до групи C , аграрні кооперативи відсутні. X – набір змінних, на основі яких досліджувані та контрольні громади підлягають метчингу. Тоді оцінка за методом різниць (difference-in-differences estimator) має вигляд:

$$\hat{DD} = \left[\hat{E}[Y_1^T | X, T] - \hat{E}[Y_0^T | X, T] \right] - \left[\hat{E}[Y_1^C | X, C] - \hat{E}[Y_0^C | X, C] \right] \quad (2.1)$$

де $\hat{E}[Y_1^T | X, T]$ - значення показника Y у групі T після впливу (створення агрокооперативу), ($t=1$);

$\hat{E}[Y_0^T | X, T]$ - значення показника Y у групі T до впливу, ($t=0$);

$\hat{E}[Y_1^C | X, C]$ - значення показника Y у контрольній групі C після впливу, ($t=1$);

$\hat{E}[Y_0^C | X, C]$ - значення показника Y у контрольній групі C до впливу, ($t=0$).

У цьому випадку нульова гіпотеза, що $\hat{DD} = 0$, перевіряється проти альтернативної гіпотези, що $\hat{DD} \neq 0$.

Таблиця 2.5 Результати регресійного аналізу впливу агрокооперативів на соціально-економічні показники розвитку територіальних громад¹

№	Соціально-економічні показники розвитку територіальних громад	Ефект впливу наявності агрокооперативу
1	Чисельність постійного населення в громаді	0.02*
2	Кількість домашніх господарств	0.029+
3	Автобусне сполучення (кількість рейсів на день)	0.3
4	Кількість людей, що виїхали з громади, на душу населення	-0.51*
5	Чисельність населення, зайнятого в усіх сферах діяльності, на душу населення	0.345**
6	Чисельність населення, зайнятого за межами громади, на душу населення	-0.9
7	Чисельність померлих на душу населення	-0.37
8	Чисельність населення, зайнятого підприємницькою діяльністю, на душу населення	0.652
9	Кількість місць в школах і дитячих садках	0.043
10	Кількість відвідувань медичних закладів	-0.037
11	Доходи загального фонду місцевого бюджету	0.033*
12	Доходи спеціального фонду місцевого бюджету	0.046*
13	Доходи загального фонду на 1-го мешканця	0.038*
14	Капітальні видатки на 1-го мешканця	0.57**
15	Рівень дотаційності бюджетів	-0.02

Ймовірність похибки: + $p < 0.10$, * $p < 0.05$, ** $p < 0.01$, *** $p < 0.001$

¹метчинг на основі показників соціально-економічного розвитку; контрольні громади знайдено серед усіх громад, беручи до уваги відношення громади до певного району відповідної області.

Джерело: розробка авторки

Ми оцінили вплив агрокооперативів на зміну таких соціально-економічних показників розвитку громад: чисельність постійного населення в селі; кількість домашніх господарств; автобусне сполучення (кількість рейсів на день); кількість людей, що виїхали з села, на душу населення; чисельність населення, зайнятого в усіх сферах діяльності, на душу населення; чисельність населення, зайнятого за межами села, на душу населення; чисельність померлих на душу населення; чисельність населення, зайнятого підприємницькою діяльністю, на душу населення; кількість місць у школах і дитячих садках; кількість відвідувань медичних закладів; доходи загального та спеціального фондів бюджетів територіальних громад; доходи загального фонду на 1-го мешканця; капітальні видатки на 1-го мешканця; рівень дотаційності бюджетів.

Ми застосували метчинг на основі різних груп показників із метою визначення контрольних громад. Для цього були знайдені територіальні громади, подібні за трьома соціально-економічними показниками: 1) кількість домашніх господарств; 2) доходи бюджету на душу населення; 3) площа територіальної громади. Ці три показники з доступної нам статистичної інформації найбільш системно характеризували соціально-економічний стан досліджуваних територіальних громад.

Дані таблиці 2.5 засвідчують позитивний вплив наявності агрокооперативів в громаді на такі показники їх соціально-економічного розвитку, як «чисельність постійного населення»; «кількість домашніх господарств», «кількість людей, що виїхали з громади, на душу населення»; «чисельність населення, зайнятого в усіх сферах діяльності, на душу населення»; «доходи бюджету на душу населення», «капітальні видатки на душу населення».

Результати, наведені в таблиці 2.5 дозволяють зробити висновок про те, що сам факт участі в економічній кооперації свідчить про наявність внутрішніх ресурсів для розвитку. Громади, що створили працюючий агрокооператив, демонструють кращі показники соціально-економічного розвитку, ніж громади, що не мають агрокооперативів, що підтверджує ще раз важливість організаційної спроможності та соціальної активності в громадах. Мешканці громад, в яких наявні агрокооперативи, більше працюють (показники зайнятості) та менше виїжджають із рідних сільських громад.

Тому впровадження таких дієвих інструментів, як створення агрокооперативів, що сприяло соціальній мобілізації жителів територіальних громад і активізувало бажання людей допомогти самим собі, є важливим напрямом пошуку й використання резервів економічного розвитку місцевих громад, які підвищують ефективність використання наявних фінансових ресурсів.

Останнім етапом нашого дослідження став етап визначення впливу агрокооперативів на показники сталого розвитку сільських територій. Обрані нами показники стосувалися не тільки економічних і соціальних, але й екологічних складових розвитку громад. Таблиця 2.6 демонструє отримані нами результати економетричного моделювання.

Таблиця 2.6 Результати регресійного аналізу впливу аграрних кооперативів в громаді на показники розвитку сталого сільського господарства

№	Індикатори сталого сільського господарства	Ефект впливу наявності агрокооперативу в громаді
1	Землі в сівобороті	0.68+
2	Частка земель під паром	0.018
3	Обсяг внесених органічних добрив	0.352*
4	Обсяг використаних хімічних добрив	-0.17+
5	Обсяг використаної на добрива побічної продукції рослинництва	0.634+

Ймовірність похибки: + $p < 0.10$, * $p < 0.05$, ** $p < 0.01$, *** $p < 0.001$
Джерело: розробка авторки

Дані таблиці 2.6 засвідчують позитивний значимий вплив агрокооперативів на такі показники сталості сільського господарства, як землі в сівобороті, обсяг внесених органічних добрив, обсяг використаної на добрива побічної продукції рослинництва.

Отримані результати підтверджують нашу гіпотезу щодо можливості розвитку сталого сільського господарства під впливом функціонування агрокооперативів.

Дані таблиці 2.6 засвідчують позитивний вплив наявності агрокооперативів в громаді на такі показники їх сталого господарювання, як «обсяг внесених органічних добрив», «обсяг використаної на добрива побічної продукції рослинництва» та значимий негативний вплив на показник «обсяг використаних хімічних добрив». Наш висновок

підтверджується результатами досліджень найбільш цитованих авторів, статті яких були виявлені в результаті бібліометричного аналізу [50, 40].

Проведене дослідження демонструє дієвість механізмів впливу наявності агрокооперативів в громаді, що сприяють соціальній мобілізації. Завдяки участі у створенні та роботі агрокооперативів, відбуваються зміни в мисленні та поведінці людей, що призводять до переходу від традиційного до сучасного, більш відповідного вимогам часу способу життя. Найбільшому впливу піддаються такі складові соціально-економічного розвитку, як зайнятість населення та його демографічна динаміка. Мешканці громад, в яких наявні агрокооперативи більше працюють (показники зайнятості) та менше виїжджають із рідних сільських громад. Наявність агрокооперативів позитивно впливає також на стале господарювання в громаді. Мешканці громад, в яких існують агрокооперативи, більш чутливі до екологічного стану своєї громади та послуговуються в своїй діяльності принципами сталого розвитку.

Результати обох етапів дослідження впливу наявності кооперативу в громаді на сталість місцевого розвитку характеризують вплив наявності агрокооперативу в громаді на ціннісні характеристики мешканців територіальних громад. Ґрунтуючись на отриманих результатах можна говорити про взаємозв'язок ціннісних змін і змін у характері господарювання.

Таким чином, для новоутворених об'єднаних територіальних громад, головним питанням виступає забезпечення фінансової спроможності та здатності виконувати отримані обов'язки із забезпечення сталого розвитку власних територій. Саме розвиток підприємницьких ініціатив, зокрема через створення агрокооперативів, може забезпечити розвиток соціального капіталу громади, створення нових робочих місць, залучення додаткових інвестицій, модернізацію місцевої інфраструктури та виробництва, розвиток органічного землекористування.

Отже, на даному етапі дослідження виявлено напрямки та інтенсивність впливу діяльності агрокооперативів на показники сталого розвитку сільських територіальних громад. Гіпотеза дослідження полягала в тому, що створення агрокооперативів в сільських громадах не тільки сприяє економічному розвитку, але й позитивно впливає на зростання соціального капіталу в громадах, що в свою чергу призводить до більш сталого розвитку цих територіальних спільнот. Висновки щодо позитивного впливу агрокооперативів на сталий розвиток місцевих громад сприятиме розвитку політики підтримки агрокооперативів, зокрема і за рахунок коштів місцевих бюджетів громад.

Висновки до розділу 2

1. За результатами бібліографічного дослідження виявлено зростання загальної тенденції публікаційної активності в сфері дослідження кооперативів та їх впливу на сталий розвиток громад, особливо в період з 2006 до 2020 років. Гістограма географії досліджень, присвячених проблемі кооперативів та їх впливу на сталий розвиток, показала найвищу активність у вирішенні проблеми науковцями США та Китаю, що є світовими лідерами у сфері сільського господарства. Побудована за допомогою інструменту VOSviewer карта наукометричної бібліографії досліджень ключових слів публікацій дозволила виділити шість кластерів напрямів дослідження. Отримані результати можна використовувати для виявлення найбільш перспективних напрямів дослідження впливу кооперації на рівень сталого розвитку сільськогосподарських громад.

2. Подальший розвиток системи сільськогосподарської кооперації та ефективне управління агрокооперативами сприятиме вирішенню соціально-економічних проблем, покращенню добробуту селян і, як наслідок,

забезпеченню сталого розвитку територіальних громад сільськогосподарських районів.

Нашою метою зазначено виявлення соціально-демографічні фактори, які позитивно впливають на сприйняття фермерами отримання кращої ціни як члена кооперативу, а отже, можуть також позитивно вплинути на рішення населення вступити до сільськогосподарського кооперативу.

За результатами опрацювання анкет, отриманих в результаті опитування, статистично незначущими виявилися такі фактори, як стать, освіта, розмір господарства, способи вирішення конфліктних ситуацій в сільськогосподарському кооперативі. Суттєвим фактором став вік члена кооперативу, який свідчить про те, що люди з достатнім життєвим і професійним досвідом розуміють переваги вступу до сільськогосподарського кооперативу.

Перша частина дослідження демонструє чітку структуру членів кооперативу. З опитаних респондентів видно, що в структурі учасників сільськогосподарських кооперативів переважають чоловіки. Люди у віці від 40 до 60 років також складають більшість.

Дослідження показало, що більшість учасників (42% і 47% відповідно) повністю згодні з тим, що участь у співпраці дозволить їм отримати кращу ціну на свою продукцію та вийти на нові ринки. Серед соціально-економічних змінних лише вік був статистично значущим, а вплив коефіцієнта становив приблизно 4,1%. Ми спостерігали позитивний, але не сильний зв'язок очікуванням кращої ціни, отриманою членами кооперативу та між управлінням конфліктом та розміром ферми.

Виявлених закономірностей на другому етапі дослідження достатньо, щоб зробити припущення про необхідність проведення роз'яснювальної роботи серед населення із метою пошкваллення процесів розвитку кооперації в українському сільськогосподарському секторі, оскільки це створить передумови для підвищення мотивації, яка у разі відповідної державної підтримки може дати синергетичний ефект та стимулювати розвиток малих

та середніх сільськогосподарських підприємств.

3. Створення аграрних кооперативів є ефективним механізмом для розвитку сільських територіальних громад в Україні. Крім того, такі кооперативи є не лише засобом економічного зростання, а й допомагають збільшити соціальний капітал у громадах та сприяють формуванню мислення, спрямованого на сталий розвиток. Результати економетричного дослідження підтверджують позитивний вплив агрокооперативів на місцевий розвиток. Підтверджено позитивний вплив на такі показники:

1. соціально-економічного розвитку:

- «чисельність постійного населення»;
- «кількість домашніх господарств»,
- «чисельність населення, зайнятого в усіх сферах діяльності, на душу населення»;

- «доходи бюджету на душу населення»;

- «капітальні видатки на душу населення»;

2. сталого землекористування:

- «обсяг внесених органічних добрив»;
- «обсяг використаної на добрива побічної продукції рослинництва»;
- негативний вплив на показник «обсяг використаних хімічних добрив».

Таким чином, для стимулювання розвитку сільських громад, варто зосередити увагу на підтримці створення аграрних кооперативів на державному, регіональному та місцевому рівнях.

Основні положення другого розділу дисертаційної роботи опубліковано автором у роботах [69, 72, 73, 88, 94, 163, 164, 199].

РОЗДІЛ 3 НАПЯМИ ФОРМУВАННЯ ЕФЕКТИВНОГО ЕКОНОМІЧНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД

3.1 Науково-методичні засади оцінювання впливу міжмуніципального співробітництва територіальних громад на сталий місцевий розвиток

У рамках реалізації реформи децентралізації влади та місцевого самоврядування відбулося об'єднання місцевих громад. Розробляються різні моделі взаємодії суб'єктів цієї реформи, адже перед адміністративно-територіальними одиницями базового рівня, ТГ (колишніми ОТГ), стоїть завдання забезпечення сталого розвитку місцевих громад та оптимального застосування обмежених ресурсів.

Новоутворені громади отримали ряд повноважень, серед яких: залучення інвестицій та розвиток підприємництва, планування розвитку, управління земельними ресурсами, розвиток міської інфраструктури, утримання та будівництво доріг, організація роботи громадського транспорту, благоустрій, надання житлово-комунальних послуг, пожежна охорона, громадська безпека, а також дошкільна та середня освіта, соціальна допомога, первинна медична допомога, культура та спорт, надання адміністративних послуг, тощо [177].

Проте нерівномірність соціально-економічного розвитку ТГ та їх недостатня фінансова спроможність зумовили пошуки альтернативних інструментів забезпечення якісного надання послуг та забезпечення належної якості життя населення. Європейський досвід територіальної організації місцевої державної влади пропонує альтернативні рішення замість об'єднання. Одним із таких рішень є міжмуніципальне співробітництво.

Дослідження з даного питання набули актуальності серед науковців в усьому світі, як відповідь на запит громадськості та урядових структур. Європейські країни все частіше застосовують практики міжмуніципального співробітництва для вирішення проблем територіального масштабу та розподілу ресурсів. За останнє десятиліття з'явилося кілька параметричних

емпіричних досліджень з питань дослідження міжмуніципальної кооперації [5, 18, 60, 83, 90, 154].

Бел Г. та Уорнер М. зазначають, що міжмуніципальне співробітництво - це ефективний інструмент у сфері надання державних послуг [12]. Цей механізм не лише оптимізує витрати та підвищує економічну ефективність, а і є рушійною силою щодо вирішення певних політичних питань, пов'язаних зі структурою управління та просторовим контекстом. Ними проводились дослідження факторів, що можуть вплинути на співробітництво громад методами метарегресійного аналізу. Автори довели, що фінансові обмеження, просторові та організаційні фактори є важливими чинниками співробітництва [13].

Практика міжмуніципального співробітництва отримала широке застосування у країнах Європи. Ніаунакіс Т., Бланк Дж. Вважають, що економія витрат є ключовою мотивацією ММС. В дослідженні вони аналізують зв'язок між міжмуніципальною кооперацією та ефективністю витрат серед податкових департаментів муніципалітетів Нідерландів у період з 2005 по 2012 рік. При побудові регресійної моделі, розмір (масштаб) кооперації враховується як визначальний фактор ефективності витрат. Результати показують, що міжмуніципальне співробітництво може сприяти зниженню витрат і що зв'язок можна пояснити масштабом. З'ясовано, що зазвичай при кооперації муніципалітетів з чисельність населення близько 60 000 повністю реалізуються переваги масштабування [64].

Консолідація муніципалітетів є традиційним підходом до досягнення ефекту від масштабу. Бел Г. та Уорнер М. підкреслюють, що ефекти масштабу можуть сильно відрізнятися між муніципальними послугами, такими як збір відходів, розгляд цивільних справ чи збір податків. Муніципальні послуги є неоднорідними, і саме це становить певні методологічні труднощі при вимірюванні результатів діяльності муніципалітетів. Тому при оцінці ефективності ММС застосовувались показники, що стосуються стану населення чи товарного виробництва.

Автори вивчали ММС у Нідерландах як альтернативу, що дозволяє муніципалітетам реалізовувати економію масштабу та підвищувати результативність надання державних послуг. Особлива увага приділялась вивченню: структури витрат на державні послуги; структури місцевого самоврядування (розмір, місце розташування ТГ, повноваження) та трансакційних витрат систем управління [14].

Японські вчені Баба Х. та Асамі Ю. вимірювали, як різняться вигоди муніципалітетів від ММС залежно від чисельності населення та виду державних послуг. У фокусі уваги були послуги охорони здоров'я та протипожежного захисту. Дослідження проводилось методами регресивного аналізу на основі панельних даних 1706 муніципалітетів Японії за п'ятирічний період 2012–2017 років. Це дослідження дало такі висновки: по-перше, збільшення коефіцієнта витрат ММС знижує державні витрати; по-друге, граничний ефект ММС варіюється в залежності від розміру населення муніципалітету [8].

Корнеа С. розглядав міжмуніципальне співробітництво як механізм подолання проблем, пов'язаних із територіальною роздробленістю країни, або як альтернативу об'єднанню невеликих місцевих муніципалітетів. Виходячи з думки, що основною проблемою роздроблених структур є відсутність деяких послуг у менших спроможних громадах, автор припускає, що розвиток ММС можна розглядати як життєздатну альтернативу територіальному об'єднанню, особливо в країнах, де адміністративна реформа зустріла певний спротив або пасивність з боку місцевого самоуправління [24].

На користь ММС часто наводять такі аргументи:

- це засіб подолання обмеженої фінансової спроможності місцевого самоврядування, оскільки він дозволяє місцевій владі надавати послуги, які вона не може забезпечити самотійно;
- компенсує відсутність спеціалізованих кадрів, здатних залучити фінансування;

- дозволяє зберегти відносну місцеву автономію ТГ, особливо в частині витрат і оподаткування;
- сприяє створенню середовища, яке буде більш привабливим для іноземні інвестиції, як державних, так і приватних;
- полегшує доступ до зовнішніх фондів;
- сприяє впорядкуванню процесу надання державних послуг;
- зменшує вартість одиниці поставок послуг за рахунок «економії на масштабі»;
- сприяє спільному управлінню суміжними територіями, що є фрагментованими з територіальної точки зору, але неподільними щодо технічної інфраструктури;
- пом'якшує існуючі економічні та соціальні диспропорції в розвитку місцеві муніципалітетів.

Для нашого дослідження аспектів ММС як форми кооперації територіальних громад важливо розуміти контекст поняття міжмуніципального співробітництва.

Як вже зазначалось, ММС відбувається коли два або більше місцевих органів державної влади погоджуються працювати разом над будь-яким із завдання з метою отримання взаємної вигоди. Це договір про співпрацю, що виходить за адміністративні межі органів самоврядування. Міжмуніципальна співпраця є результатом свідомого рішення місцевих жителів та органів влади, причому характер об'єднання є переважно добровільним.

В українських реаліях потреба в таких ініціативах обумовлена перш за все обмеженими фінансовими можливостями невеликих адміністративних одиниць щодо ефективного надання державних послуг у сфері освіти, охорони здоров'я, культури, забезпечення громадського порядку, роботи аварійної служби, охорони навколишнього середовища, туризму, водопостачання, управління відходами, та багато інших.

Таблиця 3.1 – Договори міжмуніципального співробітництва, укладені за період 2015 – 2019 роки в розрізі областей

Область	Загальна кількість проектів співробітництва	Благо устрій	ЖКГ	Пожежна безпека	Освіта, охорона здоров'я, соцзабезпечення	Інше	Кількість ТГ, що скористалися ММС
Вінницька	95	4	17		18	56	169
Волинська	27	1	2		15	10	37
Дніпропетровська	12		1	3	3	5	29
Донецька	2		1		1		5
Житомирська	35		1		22	12	72
Закарпатська	4	2			32	2	10
Запорізька	9			1	4	4	27
Івано-Франківська	12	5	2		2	3	39
Київська	8			1	2	5	9
Кіровоградська	10			1	5	4	15
Луганська	2				1	1	6
Львівська	19	1	2	1	5	10	71
Миколаївська	3		3				5
Одеська	2		1			1	9
Полтавська	108	8	28	34	15	23	281
Рівненська	16		1		5	10	27
Сумська	44		4		23	17	60
Тернопільська	11		2		5	4	19
Харківська	24	4	12	1	1	6	77
Херсонська	4				1	3	11
Хмельницька	10	2	3	1		4	22
Черкаська	32	2	8	1	2	20	91
Чернівецька	6		1		1	4	14
Чернігівська	14		2		7	5	56
Всього	509	29	91	44	170	209	1161

Джерело: Міністерство розвитку громад та територій України [181]

Вітчизняні вчені вважають, що, на даний момент ключовими напрямками міжмуніципального співробітництва ОТГ мають стати:

- підвищення якості життя населення;
- підвищення якості та доступності медичних послуг;
- підвищення якості та доступності освітніх послуг;
- підвищення якості об'єктів інфраструктури;
- залучення інвестицій у розвиток територіальної громада;
- задоволення потреб населення територіальної громади в доступності та насичення ринку продукцією;

- збільшення надходжень до бюджету територіальної громади та до державного бюджету тощо [4].

Основна частина договорів ММС в Україні пов'язана з послугами освіти, охорони здоров'я та соцзабезпечення (рис.3.1).

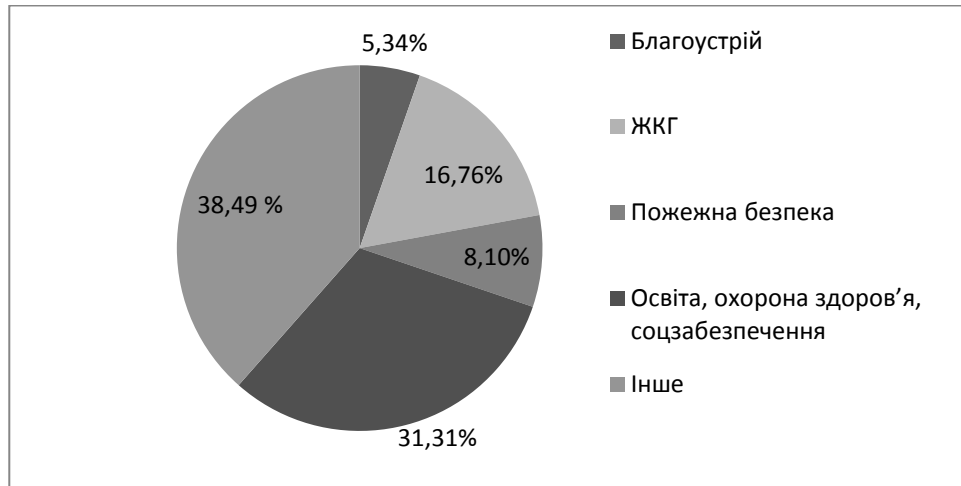

Рисунок 3.1 Структура послуг ММС

Джерело: складено авторкою за даними [181]

Міжмуніципальна співпраця має стати стратегічним пріоритетом при забезпеченні сталого розвитку ТГ.

Отже, у рамках даного дослідження буде перевірено гіпотези щодо позитивного впливу показника кількості ТГ, що скористались ММС на показники сталого місцевого розвитку на основі інструментарію регресійного моделювання крос-секційних даних.

Таким чином, з метою дослідження впливу міжмуніципального співробітництва на сталий розвиток територіальних громад сформовано вибірку даних щодо кількості ТГ, що скористались інструментами ММС в розрізі 24 областей України станом на 2019 рік (табл. 3.1). Для цілей нашого дослідження обрано 2019 рік, оскільки нас цікавить ММС як форма кооперації в ТГ, а скільки кооперація передбачає добровільне об'єднання заради досягнення спільних цілей, то ми обрали період фази реформи децентралізації, під час якого відбувалось добровільне об'єднання ТГ.

Перш за все розглянемо індикатори сталого розвитку, прийняті комісією ООН зі сталого розвитку в 2001 році :

- блок показників за тематикою економічної детермінанти сталого розвитку: економічна структура та економічний розвиток, розбудова енергетичних потужностей, структура споживання і виробництва, управління відходами, транспортна інфраструктура, гірничодобувний менеджмент, торгівля, продуктивність, показники виробництва продукції та залучення інвестицій.

- блок показників за тематикою екологічної детермінанти сталого розвитку: стан прісних та підземних вод, водопостачання, сільське господарство та задоволення потреб у екологічно чистих харчових продуктах, збереження біорізноманіття, належний санітарний стан міст, збереження прибережних зон та морського середовища, стале управління лісами, контроль за рівнем забруднення повітря та руйнування озонового шару, стале використання природних ресурсів та землекористування, сталий туризм, викиди забруднюючих речовин, використання добрив, альтернативна енергетика.

- блок показників соціальної детермінанти сталого розвитку: включає належний рівень освіти та медичного обслуговування, безпечне і здорове житло, підтримку громадської безпеки та правопорядку, рівень зайнятості та безробіття, гідного рівня добробуту та якість життя, показники приросту населення, культурну спадщину, боротьба з бідністю, розподіл доходів, соціальні та етичні цінності, роль жінок, доступ до землі та ресурсів, структуру громади, рівність/соціальне відчуження [23].

У документі зазначено, що наведені у ньому тематичні пріоритети індикаторів згруповані відповідно до основних вимірів сталого розвитку відповідно до структури розділів Порядку денного 21. Проте зрозуміло, що наведена структура не може повністю охопити всі теми та багатогранність сталого розвитку. Отже дані індикатори є лише орієнтиром для моніторингу показників сталого розвитку.

Залежними або пояснювальними змінними виступають показники сталого розвитку регіонів України. Моніторингом реалізації державної регіональної політики та моніторингом соціально-економічного розвитку регіонів займається Мінрегіон, шляхом моніторингу переліку відповідних індикаторів (показників) згідно відповідної Методики [171]. Саме тому для формування переліку показників, що характеризують сталий місцевий розвиток були застосовані дані база даних моніторингу соціально-економічного розвитку регіонів за 2019 рік [142].

Для цілей нашого дослідження показники моніторингу соціально-економічного розвитку регіонів були сформовано за трьома основними детермінантами сталого розвитку: соціальною, економічною та екологічною, групування здійснено відповідно до методології визначення Індикаторів сталого розвитку ООН [23].

До соціальних показників ми додали Індекс регіонального людського розвитку, що є інтегральним показником, який відображає стан людського розвитку в областях України. Методика розрахунку IRHD розроблена вітчизняними вченими на базі методики розрахунку Індексу людського розвитку Програми розвитку ООН. Індекс формується із 6 субіндексів, які в свою чергу включають 33 показника. Таким чином враховуються основні аспекти людського розвитку: відтворення населення; соціальне становище; комфортне життя; добробут; гідна праця; освіта [180]. Результати розрахунку IRHD дозволяють порівняти рівень соціально-економічного розвитку регіонів України.

Систематизація вихідних змінних, що виступають регресантом або ендогенні змінні, обраних для дослідження наведено в таблиці 3.2, а описову статистику на рисунку 3.2.

Таблиця 3.2 - Блоки показників оцінювання детермінантів сталого місцевого розвитку в Україні

Детермінанта сталого місцевого розвитку	Назва показника	Умовне позначення	
Економічна	1.	Валовий регіональний продукт (у фактичних цінах) у розрахунку на одну особу населення, грн. (ВРП)	GRP
	2.	Індекс обсягу сільськогосподарського виробництва, відсотків до попереднього року, %	IAGr
	3.	Обсяг виробництва продукції сільського господарства на 100 гектарів сільськогосподарських угідь, тис. грн.	AGrProd
	4.	Обсяг капітальних інвестицій (крім інвестицій з державного бюджету) у розрахунку на одну особу населення наростаючим підсумком з початку року, гривень	KInv
	5.	Обсяг прямих іноземних інвестицій у розрахунку на одну особу населення наростаючим підсумком з початку інвестування, дол. США	ForInv
	6.	Обсяг експорту товарів у розрахунку на одну особу населення, дол. США	Exp
Екологічна	7.	Частка населених пунктів, у яких впроваджено роздільне збирання твердих побутових відходів, у загальній кількості населених пунктів регіону, %	SolidWaste
	8.	Темп зростання (зменшення) викидів забруднюючих речовин стаціонарними джерелами забруднення у розрахунку на одиницю населення, відсотків до попереднього року	GasEMmSt
	9.	Темп зростання (зменшення) викидів забруднюючих речовин пересувними джерелами забруднення у розрахунку на одиницю населення, відсотків до попереднього року	GasEmVeh
	10.	Обсяги паливноенергетичних ресурсів, спожитих у регіоні за звітний період на душу населення регіону, тонн нафтового еквіваленту	FuelenRes
	11.	Частка обсягу теплової енергії, виробленої в регіоні з альтернативних видів палива або відновлюваних джерел енергії за звітний період, відсотків до загального обсягу виробленої теплової енергії в регіоні за звітний період, %	AlterFuel
Соціальна	12.	Рівень зайнятості населення у віці 15-70 років (за методологією Міжнародної організації праці), відсотків до економічно активного населення відповідного віку, %	Empl
	13.	Частка випускників загальноосвітніх навчальних закладів, які отримали за результатами зовнішнього незалежного оцінювання з української мови та літератури 160 балів і вище, відсотків до загальної кількості учнів, що проходили тестування з української мови та літератури, %	PupilUkr
	14.	Планова ємність амбулаторно-поліклінічних закладів на 10 тис. осіб населення, відвідувань за зміну	Clinic
	15.	Середня очікувана тривалість життя при народженні, років	LifeLong
	16.	Кількість кримінальних правопорушень вчинених проти життя та здоров'я особи на 10 тис. осіб населення, одиниць	Crime
	17.	Індекс регіонального людського розвитку	IRHD

Джерело: складено авторкою на основі [142,171,182]

Variable	Obs	Mean	Std. Dev.	Min	Max
grp	24	67228.5	24864.37	16301	123763
iagr	24	101.8958	7.151374	89.4	123.2
agrprod	24	828.1	262.2507	318.6	1248.8
kinv	24	9206.775	5335.005	1303	27299
forinv	24	362.7875	287.1377	47.7	1199.1
exp	24	872.8875	573.9673	71.3	2477.8
solidwaste	24	5.45	5.237656	1.1	19.7
gasemmst	24	103.9792	31.45919	80.6	239.6
gasemveh	24	101.5917	5.420246	85.6	111.7
fuelenres	24	1.339167	.9891011	.37	3.95
alterfuel	24	15.60667	12.04975	.2	43.2
empl	24	57.525	2.647271	50.9	62.1
pupilukr	24	20.1125	3.569961	12.6	28.1
clinic	22	235.9591	32.49929	184.7	299
lifelong	22	71.66455	1.14017	70.08	73.83
crime	22	11.18182	3.646738	7	22
irhd	23	.6303913	.1411964	0	.724

Рисунок 3.2 – Описова статистика ендогенних змінних, що характеризують показники сталого місцевого розвитку

Примітка: Variable – змінна; Mean – середнє значення; Std. Dev. – стандартне відхилення; Min – мінімальне значення; Max – максимальне значення

Джерело: розрахунки авторки

Оскільки нас цікавить вплив ММС територіальних громад на сталий місцевий розвиток, у якості екзогенної змінної ми обрали кількість ТГ, що скористалися ММС.

Для формування переліку контрольних показників, що характеризують екзогенні змінні (регресори), нами використано дані Інформації про моніторинг розвитку сільських територій (гірських, ОТГ) за 2019 рік [128], що формує орієнтовний перелік показників соціально-економічного розвитку об'єднаної територіальної громади за методичними рекомендаціями Мінрегіона [170].

Екзогенні показники економетричної моделі наведено у таблиці 3.3., описові статистичні характеристики змінних наведені на рисунку 3.3.

Таблиця 3.3 – Перелік показників ТГ, від яких залежать показники сталого місцевого розвитку

№	Назва показника	Умовне позначення
1	Кількість тер. громад, що скористалися ММС	Imc
2	Частка громад області, в яких спостерігається зростання показника,%:	
2.1	Чисельність постійного населення віком 16 - 59 років у 2019 р.%	PerPop
2.2	Природний приріст (скорочення) населення	PopChan
2.3	Кількість зайнятого (працюючого) населення	WorkPop
2.4	Контингент, який потребує соціальної підтримки	SocSup
2.5	Обсяг капітальних інвестицій на 1 особу	Invper
2.6	Кількість підприємств малого та середнього бізнесу на 1000 осіб наявного населення	Entepr
2.7	Кількість кооперативів на 1000 осіб наявного населення	Coops
2.8	Загальна протяжність автошляхів з твердим покриттям	Road
2.9	Обсяг фінансування проєктів регіонального розвитку, що реалізуються на території ОТГ	RegDev
2.10	Доходи бюджету об'єднаної територіальної громади (без трансфертів) на 1 особу	Rev
2.11	Капітальні видатки бюджету ОТГ (без трансфертів) на 1 особу	CapExp
2.12	Питома вага видатків на утримання апарату управління у фінансових ресурсах ОТГ	ManagExp
2.13	Рівень дотаційності бюджетів (частка базової дотації в доходах загального фонду бюджету ОТГ (без урахування субвенцій))	SubsLev
2.14	Частка видатків бюджету розвитку в загальному обсязі видатків ОТГ (без урахування власних надходжень бюджетних установ)	DevBudExp
2.15	Обсяг надходжень до бюджету ОТГ від сплати податку на доходи фізичних осіб на 1 особу	PerTax
2.16	Обсяг надходжень до бюджету ОТГ від плати за землю на 1 особу	LandTax
2.17	Обсяг надходжень до бюджету ОТГ від сплати єдиного податку на 1 особу	SinTax
2.18	Обсяг надходжень до бюджету ОТГ від сплати акцизного податку на 1 особу	ExcisTax
2.19	Обсяг надходжень до бюджету ОТГ від сплати податку на нерухоме майно на 1 особу	EstTax
2.20	Частка видатків місцевого бюджету на фінансування пільг, соціальних послуг, гарантій та житлових субсидій у галузі «Соціальний захист та соціальне забезпечення»	Subs
2.21	Кількість лікарів загальної практики - сімейних лікарів на 1000 осіб наявного населення на кінець року	Doc
2.22	Середня наповнюваність групи дошкільного навчального закладу ОТГ	Kind
2.23	Середня наповнюваність класів загальноосвітньої школи ОТГ	Pup
2.24	Частка домогосподарств, які уклали кредитні договори в рамках механізмів підтримки заходів з енергоефективності в житловому секторі за рахунок коштів державного бюджету (у тому числі із співфінансуванням з місцевих бюджетів), у загальній кількості домогосподарств ОТГ	EnerEffic
2.25	Частка населених пунктів об'єднаної територіальної громади, у яких укладені договори на вивезення твердих побутових відходів між домогосподарствами та обслуговуючим підприємством (надавачом послуги з вивезення побутових відходів), у загальній кількості населених пунктів ОТГ	SolidW1
2.26	Частка населених пунктів, які уклали договори з обслуговуючими організаціями на вивезення твердих побутових відходів, у загальній кількості населених пунктів ОТГ	SolidW2
2.27	Кількість фізичних осіб підприємців на 1000 населення	IndEntr

Джерело: складено авторкою на основі [128,170]

Variable	Obs	Mean	Std. Dev.	Min	Max
imc	24	48.375	62.36416	5	281
perpop	24	35.63042	16.12256	13	83.3
popchan	24	32.59292	16.98444	0	66.7
workpop	24	37.3625	10.13142	16.1	54.05
socsup	24	42.92375	12.85587	10.35	66.7
invper	23	40.46522	15.61979	17.4	76.5
entrepr	24	30.44625	13.65005	7.7	66.7
coops	24	8.663333	9.633161	0	35.14
road	24	21.01917	14.93298	0	66.7
regdev	24	39.68583	19.11394	16	89.66
rev	24	86.06083	14.96046	51.5	100
capexp	24	59.58125	15.40979	34	90.6
managexp	24	56.945	19.56106	17.4	84.6
subslev	24	42.70542	20.27722	15.4	90.3
devbudexp	24	45.54167	16.76063	20	84.8
subs	24	46.33208	21.02702	16.7	84.6
doc	24	23.25458	19.23584	6	100
kind	24	21.07083	8.028588	6.9	33.3
pup	24	42.42083	14.05693	13	75
enereffic	24	4.825833	5.338607	0	17.6
solidw1	24	26.19458	14.20293	7.7	66.7
solidw2	24	19.27875	8.368557	7.7	35.3
indentr	24	31.05792	11.57798	7.7	62

Рисунок 3.3 - Описова статистика екзогенних змінних

Примітка: Variable – змінна; Mean – середнє значення; Std. Dev. – стандартне відхилення; Min – мінімальне значення; Max – максимальне значення.

Джерело: розрахунки авторки

Для формалізації функціональної залежності детермінантів сталого місцевого розвитку від фактору кооперації у формі ММС (всього висунуто 13 гіпотез), проведемо кореляційно - регресійний аналіз, за допомогою інструментів програмного пакету STATA 14.

На основі даних Мінрегіону нами будуть використані просторові (крос-секційні) дані за 2019 рік, тобто це такий масив даних, що характеризує сталий місцевий розвиток за певними соціально-економічними показниками, що відносяться до просторово розділеним ОТГ в один і той же момент часу.

Вибір для аналізу крос-секційних даних перед панельними був обумовлений перевагою отримання репрезентативної вибірки [115]. Варто зауважити, що чисельність ОТГ, що утворювались під час імплементації реформи децентралізації на її добровільному етапі, щороку змінювалась,

деякі новоутворені громади поєднувались з сусідніми, утворюючи нові територіально-адміністративні одиниці. До того ж на етапі свого становлення та лише формування стратегій та цілей, ОТГ не застосовували єдиного підходу до визначення переліку соціально-економічних показників для оцінки результативності виконання своїх завдань, тому дані для формування панельних даних в розрізі саме територіальних громад відсутні.

Для ідентифікації ключових факторів впливу на детермінанти сталого місцевого розвитку застосовуємо кореляційний аналіз. Він дозволить усунути мультиколінеарність між вхідними показниками та дозволить виявити ті, що мають найтісніший зв'язок з результативними змінними. Значення коефіцієнта кореляції не має перевищувати 0,7.

В таблиці 3.3 показники з високим рівнем кореляції відмічено сірим кольором, таким чином обсяг надходжень до бюджету ОТГ від сплати податку на доходи фізичних осіб, плати за землю, сплати єдиного податку, сплати акцизного податку та податку на нерухоме майно на 1 особу та частка населених пунктів, які уклали договори з обслуговуючими організаціями на вивезення твердих побутових відходів, у загальній кількості населених пунктів ОТГ, вилучені з моделі. Первинна кореляційна матриця наведена у Додатку В. Друга кореляційна матриця після вилучення показників з високим рівнем кореляції наведена у Додатку Г, як ми бачимо між факторні коефіцієнта кореляції тепер менші за 0,7, тому мультиколінеарність усунуто.

Для встановлення впливу ММС на фінансову спроможність ТГ застосовано регресійний аналіз шляхом побудови багатofакторної просторової регресії.

Специфікація моделі має наступний вигляд:

$$SD = b_0 + b_1x_1 + \dots + b_qx_q + \varepsilon \quad (3.1),$$

де SD – показники сталого місцевого розвитку (регрессанди, табл. 3.2);

x_1 – кількість громад, що уклали договори ММС (регрессор, табл. 3.1);

x_q – соціально-економічні показники ТГ, що впливають на сталий

місцевий розвиток (регресори, таблиця 3.3);

- b_q – коефіцієнт регресії;
 ε - випадкова похибка.

Далі проведено моделювання впливу ряду показників розвитку ТГ на сталий місцевий розвиток, які досить репрезентативно відображають окремі його прояви, проте характеризуються обмеженою статистикою. Для моделювання використано узагальнений метод найменших квадратів. Результати моделювання впливу ММС на сталий розвиток демонструє табл. 3.4.

Таблиця 3.4 – Результати впливу ММС на економічну детермінанту сталого місцевого розвитку

Гіпотеза	Показники для перевірки гіпотези	Coef.	R ²	P	t	Результат перевірки гіпотези
1. Сприяє економічному зростанню	Вплив кількості громад, що уклали договір ММС на ВРП	280.56 67	0.8736	0.003	4.12	Підтверджена**
2 Сприяє зростанню сільськогосподарського виробництва	Вплив кількості громад, що уклали договір ММС на Індексу обсягу сільськогосподарського виробництва	0.0180	0.6790	0.56	0.61	Не підтверджена
	Вплив кількості громад, що уклали договір ММС на Обсяг виробництва продукції сільського господарства на 100 гектарів сільськогосподарських угідь	1.5329	0,8486	0,046	2,24	Підтверджена*
3. Сприяє покращенню інвестиційного клімату	Вплив кількості громад, що уклали договір ММС на Обсяг капітальних інвестицій (крім інвестицій з державного бюджету) у розрахунку на одну особу населення, гривень	- 62.312 6	0,8860	0,108	-1,84	Не підтверджена
	Вплив кількості громад, що уклали договір ММС на Обсяг прямих іноземних інвестицій у розрахунку на одну особу населення, дол. США	- 1.7467	0,8923	0,134	-1,65	Не підтверджена
4. Сприяє покращенню зовнішньоекономічних торговельних відносин	Вплив кількості громад, що уклали договір ММС на Обсяг експорту товарів у розрахунку на одну особу населення, дол. США	2.2044	0,8562	0,076	1,94	Підтверджена+

Примітка: Coef. – оцінки коефіцієнтів b , отриманих за МНК; R^2 – коефіцієнт детермінації; P– рівень значущості t критерію; t – t статистика.

Ймовірність похибки: + $p < 0.10$, * $p < 0.05$, ** $p < 0.01$, *** $p < 0.001$

Джерело: розраховано авторкою

Результати проведеного аналізу, емпірично підтвердили гіпотезу про позитивний вплив ММС на економічне зростання: можна стверджувати про позитивний статистично значущий зв'язок кількості громад, що уклали договори ММС з рівнем валового регіонального продукту з ймовірністю похибки 1%. Частково підтверджена гіпотеза про зростання сільськогосподарського виробництва (з вірогідністю похибки на 4,6%),

гіпотеза щодо покращення зовнішньоторговельних відносин підтверджена з ймовірністю 92,4%.

Таким чином, збільшення чисельності громад, що уклали договори ММС на 1 призводить до:

- зростання ВРП у розрахунку на одну особу населення на 280,57 гривень;
- зростанню обсягу виробництва продукції сільського господарства (на 100 гектарів сільськогосподарських угідь) на 1,53 тис. грн.;
- зростанню обсягу експорту товарів у розрахунку на одну особу населення на 2,2 дол. США.

Не підтвердилась гіпотеза про сприяння покращенню інвестиційного клімату, що пов'язано з тим, що значна частина договорів ММС укладаються для надання муніципальних послуг, пов'язаних із соціальною, освітньою та медичною сферами, що звичайно не входить до зони уваги вітчизняних та іноземних інвесторів. Це показує значну недооціненість механізму ММС для покращення інвестиційної привабливості територій. Отримані результати відповідають результатам досліджень іноземних авторів щодо позитивного впливу ММС на рівень економічної ефективності [13, 14, 64].

Результати оцінки впливу ММС на екологічну детермінанту сталого місцевого розвитку представлені в таблиці 3.5.

Таблиця 3.5 – Результати впливу ММС на екологічну детермінанту сталого місцевого розвитку

Гіпотеза	Показники для перевірки гіпотези	Coef.	R ²	P	t	Результат перевірки гіпотези
1. Сприяє роздільному збиранню твердих та побутових відходів	Вплив кількості громад, що уклали договір ММС на Частку населених пунктів, у яких впроваджено роздільне збирання твердих побутових відходів	-0.018	0.7198	0.419	-0,84	Не підтверджена
2. Сприяє раціональному природокористуванню та якості довкілля: контролю за рівнем забруднення повітря	Вплив кількості громад, що уклали договір ММС на Темпи зростання (зменшення) викидів забруднюючих речовин стаціонарними джерелами забруднення у розрахунку на одиницю населення	-0.191297	0.6515	0.063	-2.03	Підтверджена+
	Вплив кількості громад, що уклали договір ММС на Темпи зростання (зменшення) викидів забруднюючих речовин пересувними джерелами забруднення у розрахунку на одиницю населення	0.0320	0.8032	0.167	1.52	Не підтверджена
3. Сприяє ефективному використанню паливноенергетичних ресурсів	Вплив кількості громад, що уклали договір ММС на Обсяги паливноенергетичних ресурсів, спожитих у регіоні за звітний період на душу населення регіону, тонн нафтового еквіваленту	-0.009963	0.8997	0.036	-2.59	Підтверджена*
4. Сприяє поширенню альтернативних або відновлювальних джерел енергії	Вплив кількості громад, що уклали договір ММС на Частку обсягу теплової енергії, виробленої в регіоні з альтернативних видів палива або відновлюваних джерел енергії за звітний період, відсотків до загального обсягу виробленої теплової енергії в регіоні за звітний період, %	-0.0967	0.8304	0.153	-1.65	Не підтверджена

Примітка: Coef. – оцінки коефіцієнтів b , отриманих за МНК; R^2 – коефіцієнт детермінації; P – рівень значущості t критерію; t – t статистика.

Ймовірність похибки: + $p < 0.10$, * $p < 0.05$, ** $p < 0.01$, *** $p < 0.001$

Джерело: розраховано авторкою

Результати регресійного аналізу частково підтвердили позитивний вплив зростання чисельності ММС на показники якості довкілля та ефективному використанню паливно-енергетичних ресурсів. Таким чином, збільшення кількості громад, що уклали договори ММС на 1 призводить до:

- зменшення темпів зростання викидів забруднюючих речовин стаціонарними джерелами забруднення у розрахунку на одиницю населення на 0,19 % відносно до попереднього року;

- зменшення обсягів спожитих у регіоні паливноенергетичних ресурсів, за звітний період на душу населення регіону на 0.009963 тонн нафтового еквіваленту.

Ці результати пов'язані з оптимізацією використання основних фондів комунально-соціальної сфери ТГ. Адже одним із основних форм ММС ТГ України є спільне утримання комунальних підприємств та утворення спільних інфраструктурних об'єктів, медичних закладів та шкіл.

Не підтвердилась гіпотеза щодо впливу ММС на частку населених пунктів, у яких впроваджено роздільне збирання твердих побутових відходів на темпи зростання (зменшення) викидів забруднюючих речовин пересувними джерелами забруднення у розрахунку на одиницю населення та на частку обсягу теплової енергії, виробленої в регіоні з альтернативних видів палива або відновлюваних джерел енергії за звітний період, відсотків до загального обсягу виробленої теплової енергії в регіоні за звітний період, змінна, що характеризує ММС виявилась статистично незначущою.

Зокрема, цей результат вказує на те, що в рамках реалізації проектів міжмуниципальної співпраці не недостатньо уваги приділяється спільним проектам громад щодо впровадження альтернативних видів палива. Що з огляду на європейський досвід може стати ефективним напрямком розвитку ММС в Україні.

Результати регресійного аналізу за третьою детермінантою сталого розвитку, представлені у таблиці 3.6. Так, на основі представлених у таблиці даних можна зробити висновок, що більшість гіпотез щодо соціальної складової сталого розвитку підтверджено.

Таким чином, кількість громад, що уклали договори ММС є статистично значущим фактором, що сприяє рівню людського розвитку територій, покращує рівень надання освітніх послуг, активізації призводить до покращення рівня безпеки та якості надання освітніх послуг.

Дані результати є цілком правомірними з огляду на структурний розподіл сфер діяльності, у яких укладається договори співпраці між муніципалітетами України.

Таблиця 3.6 – Результати впливу ММС на соціальну детермінанту сталого місцевого розвитку

Гіпотеза	Показники для перевірки гіпотези	Coef.	R ²	P	t	Результат перевірки гіпотези
1. Сприяє людському розвитку	Вплив кількості громад, що уклали договір ММС на Індекс регіонального людського розвитку	0.0007547	0.7339	0.044	2.22	Підтверджена*
2. Сприяє підвищенню зайнятості населення	Вплив кількості громад, що уклали договір ММС на Рівень зайнятості населення у віці 15-70 років (за методологією Міжнародної організації праці), відсотків до економічно активного населення відповідного віку, %	0.0153	0.0602	0.332	1.03	Не підтверджена
3. Сприяє покращенню рівня освітніх послуг	Вплив кількості громад, що уклали договір ММС на Частку випускників загальноосвітніх навчальних закладів, які отримали за результатами зовнішнього незалежного оцінювання з української мови та літератури 160 балів і вище, відсотків до загальної кількості учнів, що проходили тестування з української мови та літератури, %	0.0243	0.8302	0.027	2.55	Підтверджена*
4. Сприяє покращенню рівня послуг з охорони здоров'я	Вплив кількості громад, що уклали договір ММС на Планову ємність амбулаторно-поліклінічних закладів на 10 тис. осіб населення, відвідувань за зміну	0.5503	0.8834	0.003	4.82	Підтверджена**
	Вплив кількості громад, що уклали договір ММС на Середню очікувану тривалість життя при народженні, років	0.0364	0.8049	0.098	1.82	Підтверджена+
5. Сприяє покращенню рівня безпеки населення	Вплив кількості громад, що уклали договір ММС на Кількість кримінальних правопорушень вчинених проти життя та здоров'я особи на 10 тис. осіб населення, одиниць	-0.1082	0.9442	0.04	-2.52	Підтверджена*

Примітка: Coef. – оцінки коефіцієнтів b , отриманих за МНК; R^2 – коефіцієнт детермінації; P – рівень значущості t критерію; t – t статистика.

Ймовірність похибки: + $p < 0.10$, * $p < 0.05$, ** $p < 0.01$, *** $p < 0.001$

Джерело: розраховано авторкою

ММС є драйвером соціального розвитку територій, при зростанні кількості громад, що уклади договір ММС на 1:

- Індекс регіонального людського розвитку зростає на 0.0007547 бали (з ймовірністю 95,6 %);

- частка випускників загальноосвітніх навчальних закладів, які отримали за результатами зовнішнього незалежного оцінювання з української мови та літератури 160 балів і вище зростає на 0.0153% (з ймовірністю 97,3 %);

- планову ємність амбулаторно-поліклінічних закладів на 10 тис. осіб населення зростає на 0.5503 відвідувань за зміну (на 1 % довірчому інтервалі);

- середня очікувана тривалість життя при народженні збільшується на 0.0364 років;

- Кількість кримінальних правопорушень вчинених проти життя та здоров'я особи зменшується на 0.1082 на 10 тис. осіб населення.

Очікуваним є результат відсутності статистичної значущості щодо впливу на рівень зайнятості населення у віці 15-70 років, адже кооперація між муніципалітетами на даному етапі не направлена на створення спільних виробничих підприємств, що дозволить створити додаткові робочі місця та пожвавити економічну діяльність територій. Проте це може також стати перспективним напрямком щодо активізації співпраці між громадами.

Підсумовуючи даний етап дослідження зазначимо, що очікуваний результат зміни рівня сталого місцевого розвитку в умовах децентралізації від поширення кооперації у формі ММС слід прогнозувати на більш тривалому часовому горизонті. Проте варто зазначити, що загальний ефект є позитивним, що вказує на ефективність застосування інструменту ММС. З огляду на ці результати, рекомендації щодо поширення практик ММС мають знайти відображення у стратегіях розвитку ТГ.

3.2 Науково-методичний підхід до оцінювання інтегрального показника фінансової спроможності економічного розвитку територіальної громади, як рефлексора ефективності реформи децентралізації

Децентралізація владних повноважень є однією із найбільш поширених тенденцій у світі, що свідчить про значну популярність ідеї вирішення найбільш нагальних проблем громади на локальному рівні у максимально ефективний спосіб. Вона також передбачає надання відповідного ресурсного забезпечення та автономії місцевим органам влади для можливості вирішення суспільних проблем місцевих жителів та використовується як дієвий інструмент сталого місцевого розвитку.

В Україні також зроблено ряд політичних кроків в напрямку до запровадження концепції децентралізації, що сприяло проведенню масштабної адміністративно-територіальної реформи. Все це можна безумовно назвати позитивними зрушеннями, проте в ході їх реалізації виникають певні труднощі. У зв'язку із цим достатньо важливим питанням є можливість оцінювання передусім фінансової спроможності нових адміністративних утворень – об'єднаних територіальних громад для прийняття максимально ефективних управлінських рішень.

Фінансова спроможність є важливим аспектом економічного розвитку, адже вона визначає здатність економічних суб'єктів залучати та ефективно використовувати фінансові ресурси для забезпечення сталого зростання.

Це зумовлює високу актуальність обраної теми дослідження та потребує більш ґрунтовного аналізу особливостей розбудови ефективної системи управління фінансами територіальних громад та дослідження методики оцінки передусім їх фінансової спроможності в контексті економічного зростання територій. Дане питання є важливим як на рівні обласних державних адміністрацій та обласних рад – при підготовці й схваленні перспективних планів формування територій громад, так і на рівні самих громад, які вирішили об'єднатися.

Аналізуючи європейський досвід, можна зробити висновок, що більшість країн пройшли або проходять етап реформування власних систем місцевого самоврядування в напрямку їх децентралізації. Основні положення цього процесу були ратифіковані у вигляді Європейської хартії місцевого самоврядування, що є чинною і для України з 1998 року. У зв'язку із цим численні праці науковців були присвячені дослідженню саме зарубіжного досвіду проведення процесу децентралізації та можливих варіантів його застосування для України. Цьому були присвячені праці Пігуль Н. Г., Лютої О. В. [159], Касич А. О., Петрушко А. С. [129], Удовиченко В. [96], Пянковського В. [179], Полинюк Н. І. [161], Сас О. [187], Сидоренко С. [190], Ткачук А. Ф. [194, 195] та багатьох інших.

В цьому ж контексті доцільно навести дослідження, які присвячені необхідності переходу до моделі децентралізації та її впливу на соціально-економічний та інноваційний розвиток країни: зокрема, Гоель Р. [36], Чигрин О. Ю. [20], Васильєва Т. А. [101], Мельник Л. Г. [62], Кнір М. [130] тощо.

У зв'язку із активною фазою реформи децентралізації в Україні та зміною адміністративно-територіального устрою, почалися численні дослідження в цьому напрямі. Зокрема, питання спроможності нових адміністративно-територіальних одиниць – територіальних громад в контексті їх об'єднання стало предметом дослідження таких науковців як Кузнецова А.Я. [51], Зелінський С. Е. [127], Сембер С. В., Чубарь О. Г., Машіко К. С. [188], Ткаченко Ю. В., Ковальчук Я. О. [193], Безпалько О. М. [109] тощо.

Фінансову спроможність ТГ (колишніх ОТГ) в Україні розраховують експертна Група фінансового моніторингу Центрального офісу реформ при Мінрегіоні (за підтримки Програми «U-LEAD з Європою» та проекту SKL International) на основі рейтингового підходу. Саме їх моніторинг дозволяє отримати статистичну інформацію про основні показники фінансового забезпечення територіальних громад та буде використаний за основу для нашого дослідження.

Відповідно до даної методики, фінансова спроможність кожної об'єднаної територіальної громади оцінюється згідно чотирьох ключових критеріїв:

- розміру власних доходів на одного мешканця;
- рівня дотаційності бюджетів;
- питомої ваги видатків на утримання управлінського апарату з власних ресурсів ОТГ;
- капітальних видатків на одного мешканця.

Перевагами даної методики оцінки фінансової спроможності, на нашу думку, є те, що вона включає показники бюджетної спроможності; показник, що характеризує діяльність управлінського апарату органів самоврядування;

показник, що характеризує фінансову спроможність домогосподарств; а також показник капітальних видатків, що характеризує фінансування інвестиційної та інноваційної діяльності.

Слід також виділити суттєвий недолік даної методики, що не дає змогу органам місцевого самоуправління комплексно оцінити стан фінансової спроможності власної територіальної громади, тенденцій його зміни та прийняти відповідні управлінські рішення. Справа у тому, що оцінку фінансової спроможності ОТГ складалась на основі рейтингового підходу. В 2016 та 2017 роках експерти склали загальний єдиний рейтинг фінансової спроможності ОТГ, проте в 2018 році підхід до складання рейтингу був змінений. Тепер всі ОТГ розділені на чотири групи за критерієм чисельності населення, а рейтинг складається всередині кожної окремої групи. В основу такого підходу покладено гіпотезу про те, що громади з більшою чисельністю населення є більш спроможними.

Коротко нагадаємо, що починаючи з квітня 2014 року, уряд України почав активно впроваджувати заходи адміністративно-територіальної реформи в напрямку її децентралізації. Затверджена Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні [177], а також План заходів з її реалізації. Вони визначили основні економічні, екологічні, соціальні та політичні проблеми, які існують на сьогоднішній день в даній сфері в країні (передусім ресурсна обмеженість що впливає на низьку якість послуг, матеріальну зношеність обладнання, неузгодженість основних завдань від центральних органів з інтересами громади тощо) та основні шляхи їх рішення.

В 2015 році прийнято ряд нормативних актів, зокрема Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» [165] та Методику формування спроможних територіальних громад [169].

В рамках проведення фінансової децентралізації були внесені зміни до Бюджетного та Податкового кодексів України, а новоутворені громади були наділені ресурсами, як міста обласного значення. За результатами фінансової

децентралізації, частка місцевих бюджетів (з трансферами) у Зведеному бюджеті України зростає з 45,6% у 2015 р. до 51,5% у 2018 р.

За період реформи децентралізації частка доходів місцевих бюджетів у ВВП зростає з 5,06 % у 2014 році до 6,92 % - у 2019 (табл. 3.7).

Таблиця 3.7 - Доходи місцевих бюджетів загального фонду

	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Доходи загального фонду місцевих бюджетів (без трансферів), млн. грн.	80230,1	101574,7	146648,3	192671,5	234105,1	275169,8
Частка доходів місцевих бюджетів у ВВП, %	5,06	5,11	6,15	6,46	6,57	6,92

Джерело: Офіційний сайт Децентралізація [27]

Новоутворені громади отримали розширений спектр повноважень, що активізувало проблематику фінансової спроможності та фінансових ресурсів громад задля забезпечення економічного розвитку. Фінансова спроможність економічного розвитку передбачає здатність економічних суб'єктів (регіону, країни чи громади) мобілізувати, розподіляти та ефективно використовувати фінансові ресурси для забезпечення стабільного економічного зростання та розвитку.

Проаналізувавши та узагальнивши думки науковців та експертів в даній сфері нами запропоновано для проведення оцінювання фінансової спроможності економічного розвитку об'єднаних територіальних громад України використовувати таксономічний метод для розрахунку інтегрального показника. Відмітимо, що всі розрахунки здійснювалися за допомогою інструментарію MS Excel.

Таксономічний метод є одним із найбільш ефективних інструментів багатокритеріального аналізу, котрий в результаті низки послідовних етапів передбачає розрахунок узагальнюючого показника на основі зіставлення фактичних показників із відповідними характеристиками деякого еталонного

показника. Одним із перших науковців, хто запропонував його в якості методу дослідження вважається З. Хельвінг [44], ключові основи методики якого і були використані в даній роботі.

Сам алгоритм проведення оцінок містить такі етапи:

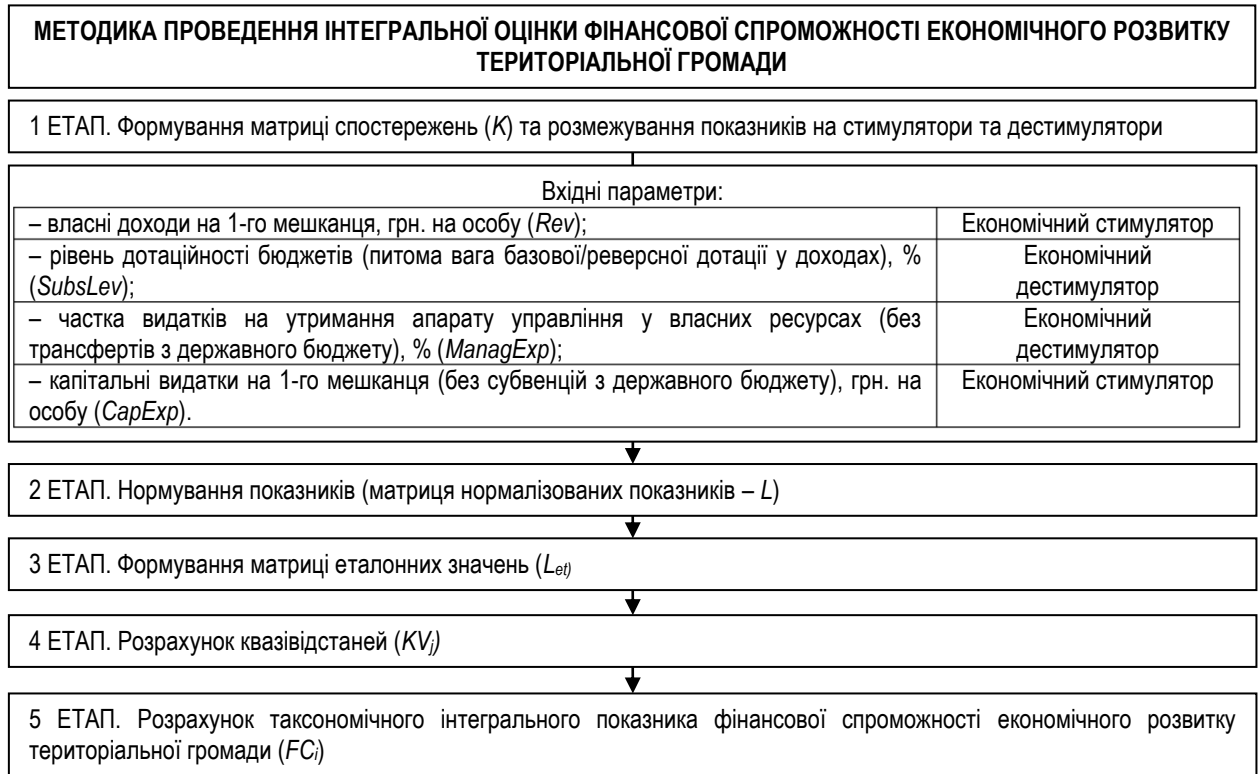

Рисунок 3.4 Основні етапи методики проведення інтегральної оцінки фінансової спроможності економічного розвитку ОТГ

Джерело: складено авторкою

Інтегральний показник рівня фінансової спроможності економічного розвитку є синтетичною величиною, тобто в ньому досягнуто «рівноваги» усіх базових показників, що характеризують загальний стан розвитку громад.

Розглянемо більш детально кожен крок наведених вище етапів.

Перш за все, необхідно сформувати інформаційну базу дослідження, на основі якої відбудеться оцінювання показників, що прямо або опосередковано впливають на рівень ефективності фінансового процесу в територіальних громадах, що впливають на економічне зростання, та представити їх у формі матриці вхідних даних. З математичної точки зору така матриця

спостережень матиме наступний вигляд:

$$K = \begin{pmatrix} k_{11} & \dots & k_{1j} & \dots & k_{1n} \\ \dots & \dots & \dots & \dots & \dots \\ k_{i1} & \dots & k_{ij} & \dots & k_{in} \\ \dots & \dots & \dots & \dots & \dots \\ k_{m1} & \dots & k_{mj} & \dots & k_{mn} \end{pmatrix} \quad (3.2)$$

де K – матриця вхідних фінансових показників;

i – номер відповідного фінансового показника, $i=1 \div m$;

j – номер відповідного суб'єкту (територіальної громади), $j=1 \div n$;

k_{ij} – i -й фінансовий показник для j -го суб'єкту (територіальної громади).

В якості вхідних даних використано офіційну статистичну інформацію, надану експертами Групи фінансового моніторингу Центрального офісу реформ при Міністерстві регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України (за підтримки Програми «U-LEAD з Європою» та SKL International) [143, 146, 147, 148, 150].

Зазначена методика включає показники бюджетної спроможності та капітальних видатків, що дозволяє розробити індекс фінансової спроможності економічного розвитку на її основі. Такий індекс надає можливість оцінити здатність територіальних громад ефективно мобілізувати та використовувати фінансові ресурси для забезпечення сталого економічного зростання.

Для зручності проведення подальших розрахунків надамо їм умовні позначення та розмежуємо за характером економічного впливу на стимулятори та дестимулятори (табл. 3.8). Такий поділ – основа для майбутньої побудови вектора-еталону.

Таблиця 3.8 - Умовні позначення вхідних параметрів моделі та характер їх впливу

Умовне позначення	Характеристика	Характер впливу
<i>Rev</i>	Власні доходи на 1-го мешканця, грн. на особу	Економічний стимулятор
<i>SubsLev</i>	Рівень дотаційності бюджетів (питома вага базової/реверсної дотації у доходах), %	Економічний дестимулятор
<i>CapExp</i>	Капітальні видатки на 1-го мешканця (без субвенцій з державного бюджету), грн. на особу	Економічний стимулятор
<i>ManagExp</i>	Питома вага видатків на утримання апарату управління у власних ресурсах ОТГ (без трансфертів з державного бюджету), %	Економічний дестимулятор

Джерело: складено авторкою

Дані показники були обрані за п'ять часових періодів: 2016 – 2020 роки, в які відбувався поступовий розвиток реформи децентралізації, що передбачав формування об'єднаних територіальних громад. В результат цього, їх кількість за п'ять аналізованих років була різною, а саме – 159, 366, 664, 806 та 872 відповідно. Наведемо описові статистики по масиву вхідних даних у таблиці 3.9.

Таблиця 3.9 - Описова статистика для набору вхідних даних

Variable	Observations	Mean	Standard deviation	Minimum	Maximum	Excess	Asymmetry
2016							
Rev	159	2261.08	1948.83	378.44	15997.25	18.51	3.61
SubsLev	159	0.14	0.16	-0.16	0.57	-0.09	0.61
CapExp	159	669.46	1208.54	13.40	12600.06	62.24	6.99
ManagExp	159	0.19	0.08	0.04	0.44	0.16	0.62
2017							
Rev	366	2974.00	1968.15	535.40	21524.47	26.31	3.84
SubsLev	366	0.12	0.13	-0.26	0.53	0.55	0.65
CapExp	366	1453.31	1275.80	262.57	12661.77	32.10	4.82
ManagExp	366	0.26	0.11	0.05	0.75	1.68	1.10
2018							
Rev	664	3884.27	2672.11	597.25	25501.60	17.60	3.33
SubsLev	664	0.11	0.15	-0.28	0.60	0.51	0.69
CapExp	664	1337.98	1180.41	202.34	11559.60	19.82	3.74
ManagExp	664	0.29	0.12	0.07	0.87	2.87	1.31
2019							
Rev	806	4589.78	3160.79	760.6	35748	22.57	3.7
SubsLev	806	0.11	0.16	-0.95	0.64	2.7	0.4
CapExp	806	1615.57	1589.1	175.9	16626.4	31.16	4.73
ManagExp	806	0.3	0.12	0.07	0.88	2.60	1.24
2020							
Rev	872	4835.9	3182.46	833.9	40482.3	30.72	4.07
SubsLev	872	0.12	0.17	-0.38	0.64	0.44	0.64
CapExp	872	1115.74	1394.54	0	11142.3	17.66	3.71
ManagExp	872	0.31	0.13	0.07	0.97	3.21	1.35

Джерело: складено авторкою

Як бачимо з наведеної таблиці, зі збільшенням кількості об'єднаних територіальних громад, збільшувалися і середні власні доходи на одного мешканця з 2261,08 грн./особу у 2016 до 4835,9 грн./особу у 2020, і капітальні видатки на 1-го мешканця – з 669,46 грн./особу у 2016 до 1115,74 грн./особу у 2020. Натомість рівень дотаційності бюджетів в середньому зменшувався (з 14% до 12% відповідно), а видатки на утримання апарату управління у власних ресурсах ОТГ – зростали (з 19 до 31% в середньому за 2016 та 2020 роки відповідно). Показники асиметричності вказують на характер розподілу, що є умовно нормальним лише для показників рівень ротаційності та видатки на утримання апарату управління у власних ресурсах ОТГ. Інші розраховані змінні будуть використані в подальшому дослідженні на окремих етапах оцінки фінансової спроможності об'єднаних територіальних громад.

Наступним етапом є нормалізація вхідних даних. Оскільки показники моделі фінансової спроможності економічного розвитку ОТГ мають різну природу і неспіврозмірні значення, проводиться нормування елементів матриці. Для цього слід замінити вихідні дані на нормалізовані, застосовуючи такі формули [160]:

$$l_{ij} = \frac{k_{ij} - \bar{k}_i}{\sigma_i} = \frac{k_{ij} - \frac{1}{m} \sum_{j=1}^n k_{ij}}{\sqrt{\frac{1}{m} \sum_{j=1}^n (k_{ij} - \bar{k}_i)^2}} \quad (3.3)$$

де $\bar{k}_i$ – середнє арифметичне значення відповідного показника k_{ij} ;

σ_i – стандартне відхилення показника k_{ij} ;

l_{ij} – нормалізоване значення показник k_{ij} .

В результаті цього, матриця нормалізованих змінних матиме наступний вигляд [160]:

$$L = \begin{pmatrix} l_{11} & \dots & l_{1j} & \dots & l_{1n} \\ \dots & \dots & \dots & \dots & \dots \\ l_{i1} & \dots & l_{ij} & \dots & l_{in} \\ \dots & \dots & \dots & \dots & \dots \\ l_{m1} & \dots & l_{mj} & \dots & l_{mn} \end{pmatrix} \quad (3.4)$$

де L – матриця нормалізованих фінансових показників.

На четвертому етапі відбувається формування вектору еталонних значень показників фінансової спроможності економічного розвитку еталонного ОТГ [160]:

$$L_{et} = \begin{pmatrix} l_{1et} \\ \dots \\ l_{iet} \\ \dots \\ l_{met} \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} \left[\begin{array}{l} \max(k_{1j}) \\ \min(k_{1j}) + \sigma_1 \end{array} \right] \\ \dots \\ \left[\begin{array}{l} \max(k_{ij}) \\ \min(k_{ij}) + \sigma_i \end{array} \right] \\ \dots \\ \left[\begin{array}{l} \max(k_{1n}) \\ \min(k_{1n}) + \sigma_n \end{array} \right] \end{pmatrix} \quad (3.5)$$

де L_{et} – матриця еталонних показників фінансової спроможності економічного розвитку ОТГ;

Побудовані еталонні значення порівнюються з нормалізованими, що покладено в основу розрахунку квазівідстаней. Такі процедури відбуваються за наступною формулою [160]:

$$KV_j = \sqrt{\sum_{i=1}^m (l_{ij} - l_{iet})^2} \quad (3.6)$$

де KV_j – квазівідстань між j -м та еталонним суб'єктом

Отримані відстані є основою для розрахунку фінального інтегрального показника. Для цього необхідно провести ряд наступних розрахунків [160]:

$$FC_i = 1 - \frac{KV_j}{c_0} = 1 - \frac{KV_j}{KV_0 + 2S_0} = 1 - \frac{KV_j}{\frac{1}{m} \sum_{i=1}^m KV_j + 2 \sqrt{\frac{1}{m} \sum_{i=1}^m (KV_j - KV_0)^2}} \quad (3.7)$$

де FC_i – інтегральний таксономічний показник

На основі отриманих розрахунків пропонуємо розмежувати отримані значення оцінки фінансової спроможності економічного розвитку ОТГ на

кризовий, низький, задовільний, помірний (вище середнього), високий рівень. Враховуючи особливості побудови таксономічного показника, значення якого перебуває в межах від 0 до 1, пропонуємо для розмежування рівня фінансової спроможності ОТГ використати шкалу Харрінгтона [41], модифікувавши її відповідно до потреб нашого дослідження.

Таким чином ми зможемо інтерпретувати отримані результати, що дозволить оцінити рівень розрахованого індексу фінансової спроможності економічного розвитку кожної ОТГ, а також простежити загальну картину зміну рівня FСі кожної територіальної громади за аналізований період часу, в даному випадку це 2016-2020 роки (Додаток Д).

Слід відмітити, що у 2018 році вперше з'явилась громада (Слобожанська ОТГ Дніпропетровської області), показники якої дозволили їй опинитись в групі з високим рівнем фінансової спроможності. Громада була створена у жовтні 2015 року, в 2016 вона була в групі ОТГ зі задовільним розвитком, в 2017 році перейшла в групу з помірним рівнем, і вже в 2018 – сягнула високого рівня фінансової спроможності. Цей приклад свідчить про ефективність діяльності органів місцевого самоврядування з використання фінансових ресурсів, а також про поступовий позитивний ефект реформи децентралізації, як такої.

Зазначимо, що в групу з кризовим рівнем як правило потрапляють новоутворені ОТГ, так, серед 22 ОТГ Дніпропетровської області, утворених в 2017 році, 14 опинилось на кризовому рівні в 2018 році. І це об'єктивно нормальний процес становлення територіальних громад.

Частина ОТГ, що у 2016 році потрапили в групу з кризовим рівнем, вже в 2017 році перейшли на вищий рівень фінансової спроможності (як приклад Студенянська, Смолигівська, Зеленодольська, Вакулівська), проте є такі громади, що залишились на попередньому рівні. Органам місцевої влади слід звернути увагу та оптимізувати показники фінансової спроможності, прийнявши відповідні управлінські рішення.

На прикладі Пришибської громади, ми бачимо, що в перший рік після створення громада мала помірний рівень фінансової спроможності, проте в наступні два роки перемістилась на нижчий - задовільний рівень, проте це не є критичною зміною становища громади. Гречаноподівська ОТГ Дніпропетровської області перемістилась з низького рівня в 2017 році на помірний в 2018.

Областями – лідерами стосовно наявності ОТГ високого та помірного рівня фінансової спроможності є Дніпропетровська та Полтавська області.

Що ж до таких областей, як Закарпатська, Київська, Луганська, Рівненська, Сумська, Херсонська, Чернівецька та Чернігівська, то в 2018 році всі ОТГ цих регіонів перебували на кризовому чи низькому рівні фінансової спроможності. Причинами того, що більша частина ОТГ перебуває на кризовому та низькому рівнях може бути проміжний етап реформи, небажання спроможних громад об'єднуватись з бідними чи недосконала система розподілу фінансового забезпечення реформ.

Узагальнена структура розподілу ОТГ України за рівнем фінансової спроможності по роках наведена на рисунку 3.5

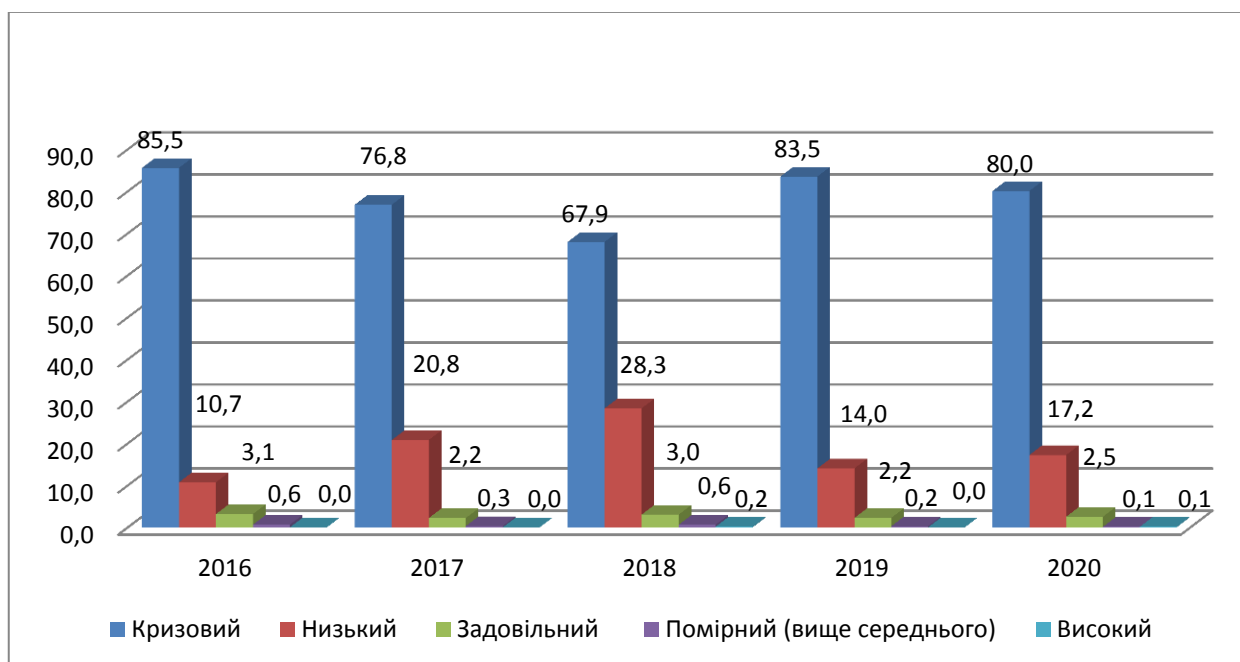

Рисунок 3.5 Структура розподілу ОТГ України за рівнем індексу фінансової спроможності FCI на основі методу Харрінгтона по роках

Джерело: розробка авторки

Як бачимо, структура розподілу ОТГ України за 2016-2018 роки змінювалася в позитивному напрямі, що може свідчити про поступове покращення ситуації щодо фінансової спроможності територіальних громад. Відсоток суб'єктів, які знаходилися на кризовому рівні фінансової спроможності за період до 2018 року скоротився на 17,6%. На нашу думку, саме новостворені громади потрапляють до групи кризового рівня, і потім поступово покращують власні показники. Натомість, показники з низьким та задовільним рівнем фінансової спроможності поступово зростають.

В 2019 році ми бачимо зростання відсотка громад, що знаходяться на кризовому рівні фінансової спроможності, це зумовлено тим, що у 2020 році урядом завершено реформу та затверджено новий адміністративно-територіальний устрій. Новоутворені ТГ поступово переходять з кризового рівня до рівня з низькою фінансовою спроможністю, тобто ці громади повторюють тенденції розвитку громад, що перебували у стадії становлення з 2016 року.

Більш детальні результати розмежування ОТГ України за 2016-2020 роки за рівнями фінансової спроможності з деталізацією в межах регіонів мають наступний вигляд (табл. 3.10).

Таблиця 3.10 – Розподіл регіонів України за рівнем фінансової спроможності ОТГ в 2016-2020 рр. на основі шкали Харрінгтона

Рівень фінансової спроможності	Межі індикатора	Розподіл ОТГ за регіонами України				
		2016	2017	2018	2019	2020
Кризовий рівень	0,00 – 0,20	Західна Україна: 85 Східна Україна: 18 Північна Україна: 24 Південна Україна: 11	Західна Україна: 134 Східна Україна: 35 Північна Україна: 65 Південна Україна: 46	Західна Україна: 196 Східна Україна: 72 Північна Україна: 113 Південна Україна: 69	Західна Україна: 268 Східна Україна: 111 Північна Україна: 189 Південна Україна: 113	Західна Україна: 261 Східна Україна: 143 Північна Україна: 186 Південна Україна: 126

Продовження таблиці 3.10

Низький рівень	0,21 – 0,37	Західна Україна: 3 Східна Україна: 5 Північна Україна: 5 Південна Україна: 7	Західна Україна: 13 Східна Україна: 22 Північна Україна: 22 Південна Україна: 18	Західна Україна: 32 Східна Україна: 37 Північна Україна: 66 Південна Україна: 52	Західна Україна: 21 Східна Україна: 23 Північна Україна: 44 Південна Україна: 27	Західна Україна: 30 Східна Україна: 22 Північна Україна: 62 Південна Україна: 37
Задовільний рівень	0,38 – 0,63	Східна Україна: 3 Північна Україна: 2	Західна Україна: 2 Східна Україна: 4 Північна Україна: 1	Західна Україна: 5 Східна Україна: 6 Північна Україна: 4 Південна Україна: 3	Західна Україна: 1 Східна Україна: 9 Північна Україна: 4 Південна Україна: 2	Західна Україна: 4 Східна Україна: 9 Північна Україна: 6 Південна Україна: 2
Помірний рівень	0,64 – 0,80	Північна Україна: 1	Східна Україна: 1	Східна Україна: 3 Північна Україна: 1	Східна Україна: 2 Північна Україна: 1	Південна Україна: 1
Високий рівень	0,81 – 1,00	–	–	Східна Україна: 1	–	Східна Україна: 1

Джерело: розробка авторки

При проведенні розрахунків, застосовувалось розмежування за регіонами України, при цьому за основу для включення областей до регіонів брався військово-адміністративний поділ території України (таблиця 3.11).

Таблиця 3.11– Адміністративний поділ території України

Регіон	Область	Регіон	Область
Захід	Волинська	Північ	Житомирська
	Закарпатська		Київська
	Ів.-Франківська		Полтавська
	Львівська		Сумська
	Рівненська		Черкаська
	Тернопільська		Чернігівська
	Хмельницька		
	Чернівецька		
Схід	Дніпропетровська	Південь	Вінницька
	Донецька		Кіровоградська
	Запорізька		Миколаївська
	Луганська		Одеська
	Харківська		Херсонська

Джерело:[166].

Для більш детального розуміння структури розподілу регіонів України

за рівнем фінансової спроможності ОТГ сформовано чотири діаграми (рис.3.6-3.9).

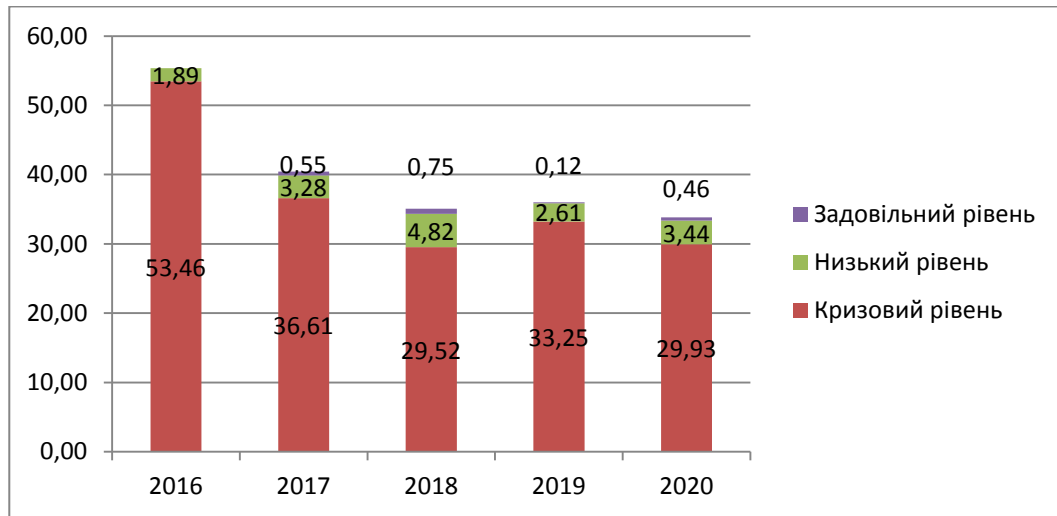

Рисунок 3.6 Структура розподілу ОТГ Західної України за рівнем індексу фінансової спроможності на основі методу Харрінгтона по роках,%

Джерело: складено авторкою

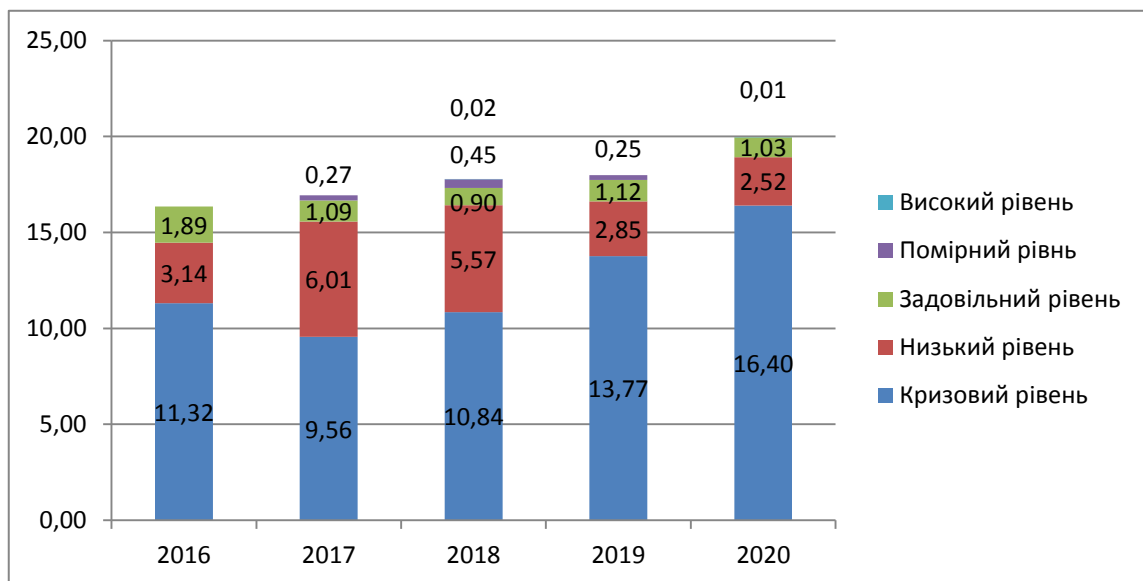

Рисунок 3.7 Структура розподілу ОТГ Східної України за рівнем індексу фінансової спроможності на основі методу Харрінгтона по роках,%

Джерело: складено авторкою

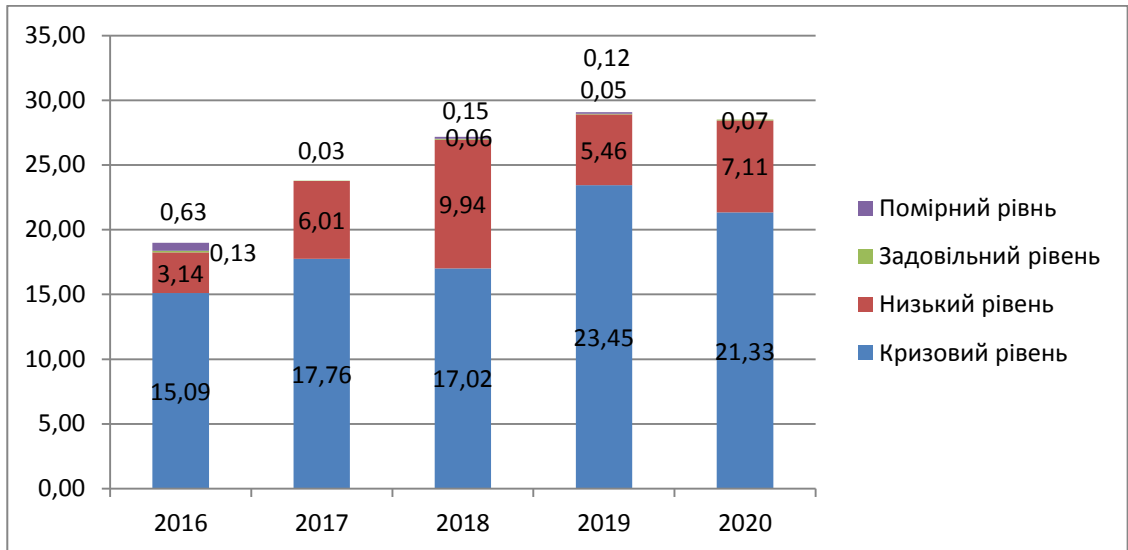

Рисунок 3.8 Структура розподілу ОТГ Північної України за рівнем індексу фінансової спроможності на основі методу Харрінгтона по роках,%

Джерело: складено авторкою

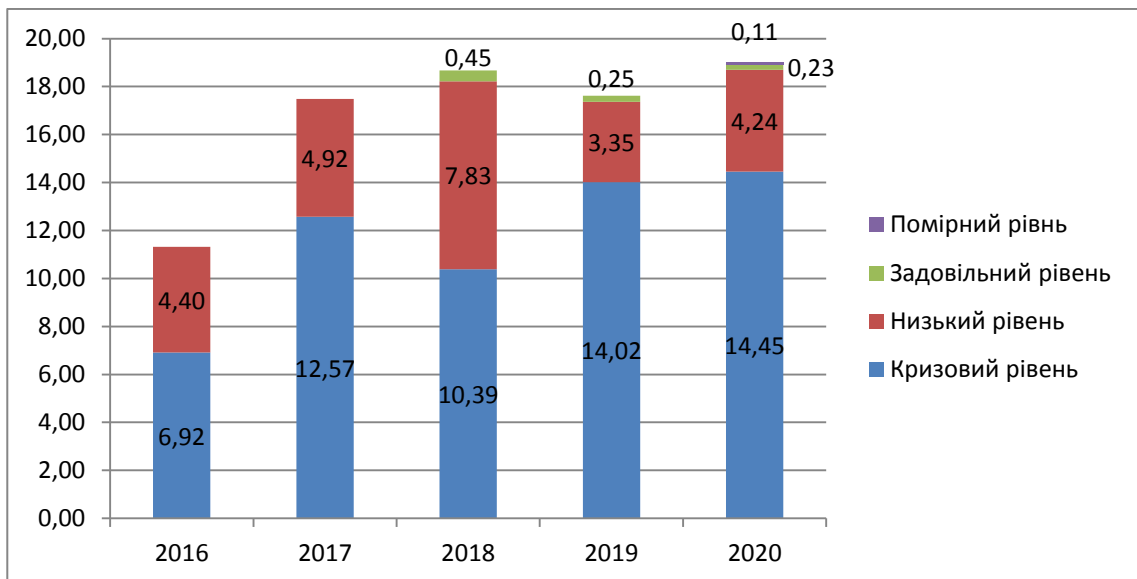

Рисунок 3.9 Структура розподілу ОТГ Південної України за рівнем індексу фінансової спроможності на основі методу Харрінгтона по роках,%

Джерело: складено авторкою

Підсумовуючи етап дослідження зазначимо, що запропоновано удосконалення методичного підходу проведення інтегральної оцінки фінансової спроможності об'єднаних територіальних громад, що здійснюється на основі таксономічного методу для всіх створених об'єднаних

територіальних громад України за 2016-2020 роки. Отримані результати дозволили, використовуючи модифіковану шкалу Харрінгтона, розподілити суб'єкти дослідження на п'ять груп за рівнем фінансової спроможності: кризовий, низький, задовільний, помірний (вище середнього), високий. Проаналізований розподіл дає змогу стверджувати про особливо низьку спроможність новостворених об'єднань, рівень якої при відповідних діях уряду згодом зростає.

Таким чином, процеси добровільного об'єднання територіальних громад та децентралізації адміністративно-територіального базового рівня не принесли очікуваного зростання економічного розвитку територіальних економічних одиниць, що зумовило потребу формування додаткових заходів комплексної політики, що сприятиме сталому економічному розвитку територіальних громад.

Досвід територіальної організації місцевої державної влади пропонує інші рішення, ніж об'єднання. Одним із таких рішень є кооперація у формі міжмуніципального співробітництва.

3.3 Оцінка впливу міжмуніципального співробітництва на фінансову спроможність територіальних громад

Міжмуніципальне співробітництво пропонує муніципалітетам інструменти для збільшення масштабу надання окремих державних послуг, при цьому зберігається місцева автономія, а інші послуги продовжують надаватись на муніципальному рівні. Хоча міжмуніципальне співробітництво в Україні є вже досить поширеним явищем, його вплив на ефективність та фінансову спроможність громад не вивчено.

В рамках реформи децентралізації, роль фінансової децентралізації у процесі становлення та розвитку ОТГ України зосереджується на оптимізації перерозподілу державних ресурсів для забезпечення належного рівня незалежності об'єднаних територіальних громад.

Розміри адміністративно-територіальних одиниць місцевого самоврядування давно є предметом жвавих дискусій. Деякі вчені вважають, що муніципалітети можуть бути занадто малими, щоб виконувати всі покладені на них завдання; зокрема, отримати вигоду від економії масштабу або уникнути побічних ефектів від взаємодії між юрисдикціями. Вважається, що у багатьох країнах органи місцевого самоврядування мають неоптимальний розмір для ефективного надання державних послуг [11]. Як правило питання утворення достатніх за розмірами та спроможних громад вирішується за допомогою національних реформ. Прикладом є об'єднання невеликих юрисдикцій та їх укрупнення. Проте у країнах, де державні повноваження були відносно нещодавно децентралізовані, дана практика не завжди показує достатню ефективність.

Вітчизняні вчені, що вивчали процес формування ОТГ визначають ряд ключових проблем, що виникають у контексті реформи децентралізації:

1. перекриття повноважень органів виконавчої влади рад ОТГ з повноваженнями районних державних адміністрацій, зокрема у сфері медичних, освітніх, комунально-комунальних та адміністративних послуг;
2. низький рівень ефективності використання коштів державного та місцевих бюджетів;
3. низький рівень якості надання послуг в окремих населених пунктах, спричинений зменшенням фінансування з районного бюджету, зокрема в медичній та освітній сферах;
4. передача підрозділів, що перебувають у комунальній власності, від райдержадміністрацій до ОТГ [81].

Відповідно до нашого дослідження, ефект від укрупнення територіальних громад не є достатнім для суттєвого покращення фінансової спроможності новоутворених громад.

Саме тому, місцева влада може збільшити масштаб діяльності шляхом співпраці з іншими органами місцевого самоврядування [11].

Аналіз наукових публікацій виявив недостатність економетричних досліджень впливу міжмуніципального співробітництва на фінансові показники. Більшість іноземних авторів досліджували вплив ММС на рівень витрат на державні послуги. Більшість із них вивчали послуги з вивезення твердих побутових відходів окремо, чи у поєднанні з водою, електроенергією та газом в рамках ММС [14].

І. Бішофф та Є. Вольфшют, досліджуючи ММС у Німеччині, також розуміють зниження витрат на виконання адміністративних завдань основним фактором кооперації муніципалітетів. Досліджуючи дані опитування муніципалітетів Західної Німеччини методами регресійного аналізу, автори доводять, що державна політика підтримки ММС (у формі субсидій для ММС) є основним драйвером розвитку кооперації між муніципалітетами [16].

Отже емпіричні дослідження співпраці або об'єднання муніципалітетів довели, що малі та фіскально слабкі муніципалітети більш схильні до співпраці [13].

Вітчизняні науковці також вивчали питання впливу ММС на спроможність громад. Зокрема Дмитро Арабаджиев та його колеги розглядали питання становлення міжтериторіального співробітництва ОТГ, як інструменту зміцнення їх спроможності. Для розкриття мети вони використовували методи теоретичного аналізу та порівняння. Автори наголошують, що членство в Європейському Союзі сусідніх пострадянських країн, таких як Польща та Чехія, відіграло ключову роль у процесі забезпечення належного рівня регіонального розвитку [4].

Чигрин О., Петрушенко Ю., Височина А. та Воронцова Г. оцінювали вплив фіскальної децентралізації на соціально-економічний розвиток, науковці емпірично тестували гіпотези про те, що фіскальна децентралізація позитивно вплинула на аспекти соціального та економічного розвитку країни, зокрема на темпи економічного зростання, рівень інфляція, рівень зайнятості, соціальний внесок та інші [20].

Висунемо гіпотезу, що міжмуніципальне співробітництво має позитивний вплив на рівень фінансової спроможності ТГ, перевіримо справедливість даного припущення у нашому дослідженні. Наш підхід відрізняється від підходу попередніх досліджень.

Методологічно ми будемо це реалізовувати за допомогою використання кореляційно - регресійного аналізу шляхом побудови багатофакторної просторової регресії з використанням програмного забезпечення Stata.

Незалежні змінні – кількість громад, що уклали договори ММС та інші показники соціально-економічного розвитку громад; для оцінки ефективності фінансової спроможності ТГ нами обрано попередньо розрахований в п. 3.2 інтегральний Індекс фінансової спроможності економічного розвитку, що є залежною змінною та є рефлексором ефективності реформи децентралізації.

Для встановлення впливу ММС на індикатори сталого місцевого розвитку застосовано

Специфікація моделі має наступний вигляд:

$$FCi = b_0 + b_1 \text{Im}c_1 + \dots + b_q x_q + \varepsilon \quad (3.8),$$

де FCi – Індекс фінансової спроможності економічного розвитку (регресанд);

$\text{Im}c_1$ – кількість громад, що уклали договори ММС (регресор);

x_q – соціально-економічні показники ТГ, що впливають на сталий місцевий розвиток (регресори, таблиця 3.1);

b_q – коефіцієнт регресії;

ε - випадкова похибка.

Для оцінки впливу ММС на фінансову спроможність громад, ми розрахували індекс фінансової спроможності економічного розвитку в розрізі України (табл. 3.12), основою для розрахунку стала розрахована база інтегральних FCi кожної ОТГ по областях (розділ 3.2).

Таблиця 3.12 – Індекс фінансової спроможності економічного розвитку по областях України за 2019 рік

Область	FCi	Область	FCi	Область	FCi
Вінницька	0.17	Київська	0.2	Сумська	0.17
Волинська	0.13	Кіровоградська	0.2	Тернопільська	0.12
Дніпропетровська	0.2	Луганська	0.15	Харківська	0.22
Донецька	0.2	Львівська	0.13	Херсонська	0.14
Житомирська	0.15	Миколаївська	0.18	Хмельницька	0.15
Закарпатська	0.17	Одеська	0.18	Черкаська	0.16
Запорізька	0.16	Полтавська	0.23	Чернівецька	0.09
Івано-Франківська	0.08	Рівненська	0.12	Чернігівська	0.17

Джерело: розраховано авторкою

Візуальне зображення розподілу областей України за індексом фінансової спроможності економічного розвитку ОТГ, як детермінантом сталого місцевого розвитку за 2019 рік наведено на рисунку 3.10.

Найвищий рівень FCi територіальних громад мала Харківська та Полтавська області. Найнижчий відповідний показник демонструвала Івано-Франківська область.

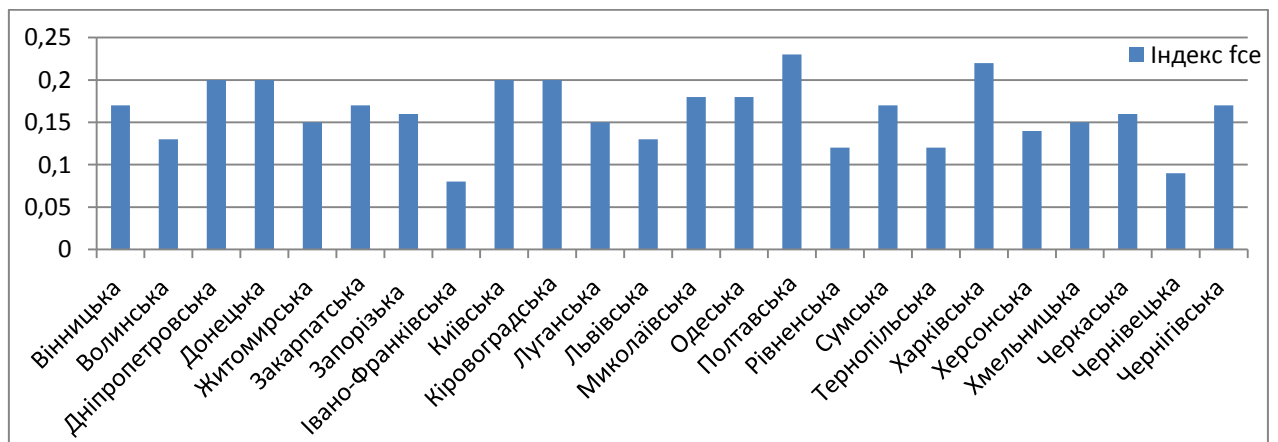

Рисунок 3.10 Рівень індексу фінансової спроможності економічного розвитку України за областями за 2019 рік

Джерело: складено авторкою

Контрольними змінними моделі є соціально-економічні показники ТГ, що впливають на сталий місцевий розвиток вибирались на основі кореляційного аналізу (пункт 3.1). Описова статистика змінних моделі наведена в таблиці 3.13.

Таблиця 3.13 – Описова статистика змінних моделі

Variable	Obs	Mean	Std. Dev.	Min	Max
fci	24	0.1758333	0.0787355	0.08	0.5
imc	24	48.375	62.36416	5	281
popchan	24	32.59292	16.98444	0	66.7
workpop	24	37.3625	10.13142	16.1	54.05
socsup	24	42.92375	12.85587	10.35	66.7
invper	23	40.46522	15.61979	17.4	76.5
regdev	24	39.68583	19.11394	16	89.66
kind	24	21.07083	8.028588	6.9	33.3
pup	24	42.42083	14.05693	13	75
solidw2	24	19.27875	8.368557	7.7	35.3

Примітка: *Fci* - індекс фінансової спроможності економічного розвитку; *imc* - кількість тер. громад, що скористалися ММС; *popchan* - частка громад області, де спостерігається зростання природного приросту (скорочення) населення,%; *workpop* - частка громад області, де спостерігається зростання кількості зайнятого (працюючого) населення,%; *socsup* - частка громад області, де спостерігається зростання контингенту, який потребує соціальної підтримки,%; *invper* - частка громад області, де спостерігається зростання обсягу капітальних інвестицій на 1 особу,%; *regdev* - частка громад області, де спостерігається зростання обсягу фінансування проектів регіонального розвитку, що реалізуються на території ОТГ,%; *kind* - частка громад області, де спостерігається зростання середньої наповнюваності групи дошкільного навчального закладу ОТГ,%; *pup* - частка громад області, де спостерігається зростання середньої наповнюваності класів загальноосвітньої школи ОТГ,%; *solidw2* - частка громад області, де спостерігається зростання частка населених пунктів, які уклали договори з обслуговуючими організаціями на вивезення твердих побутових відходів, у загальній кількості населених пунктів ОТГ,%.

Джерело: складено авторкою

Таблиця 3.14 – Вплив ММС на Індекс фінансової спроможності економічного розвитку

Variable	Coef.	Std. Err.	t	P> t	[95% Conf. Interval]
Dependent variable - IFc					
Imc	.0007621*	.0002952	2.58	0.023	.0001242 .0013999
$R^2 = 0.6058$					

Примітка: Coef. – оцінки коефіцієнтів *b*, отриманих за МНК; Std. Err. – стандартна похибка; t – t статистика; P– рівень значущості t критерію; 95% Conf. Interval – довірчий інтервал; R^2 – коефіцієнт детермінації. Ймовірність похибки: + $p < 0.10$, * $p < 0.05$, ** $p < 0.01$, *** $p < 0.001$

Джерело: розраховано авторкою

Тестування впливу кількості громад, що уклали договори ММС, на Індекс фінансової спроможності економічного розвитку (таблиця 3.14) дозволяє виявити статистично значущий вплив. Таким чином, збільшення чисельності громад, що уклали договори ММС на одиницю, призводить до збільшення Індeksu фінансової спроможності економічного розвитку на рівні регіону на 0.0007621 (з інтервалом надійності 95%). Тобто можна говорити про потенційне підвищення ефективності реформи децентралізації за умови поширення практик ММС.

Переважна кількість громад сьогодні отримують базову дотацію та мають недостатній рівень податкових надходжень. Оскільки значна частина громад є потенційно неспроможними за цих обставин, розвиток та поширення практик міжмуніципального співробітництва може стати одним із дієвих способів подолання цієї ситуації.

Висновки до розділу 3

1. Доведено, що міжмуніципальне співробітництво є фактором, що впливає на детермінанти сталого місцевого розвитку. Формалізовано взаємозв'язок між кількістю громад, що уклали договори міжмуніципального співробітництва та набором показників сталості розвитку території на основі використання інструментарію кореляційно-регресійного аналізу зі застосуванням програмного комплексу STATA.

Підтверджено позитивний вплив збільшення чисельності громад, що уклали договори міжмуніципального співробітництва на показники:

1. Економічної складової сталого розвитку:

- на валовий регіональний продукт;
- обсяг виробництва продукції сільського господарства;
- обсяг експорту товарів у розрахунку на одну особу населення.

2. Екологічної складової сталого розвитку:

- зниження темпи зростання викидів забруднюючих речовин стаціонарними джерелами забруднення;

- зменшення обсягів паливноенергетичних ресурсів, спожитих у регіоні.

3. Соціальної складової сталого розвитку:

- підтверджено позитивний вплив на індекс регіонального людського розвитку;

- частку випускників загальноосвітніх навчальних закладів, які отримали за результатами зовнішнього незалежного оцінювання з української мови та літератури 160 балів і вище;

- планову ємність амбулаторно-поліклінічних закладів;

- середню очікувану тривалість життя при народженні;

- на зниження кількості кримінальних правопорушень вчинених проти життя та здоров'я людини.

2. Оцінка фінансової спроможності об'єднаної територіальної громади є важливим елементом державного регулювання та управління, що має місце як на локальному, так і на державному рівні. Результати такої оцінки повинні бути враховані місцевими органами влади при визначенні основних пріоритетів діяльності та оцінки власного становища. Запропоноване в даній роботі удосконалення методичного підходу дозволяє оцінити інтегральний стан об'єднаних територіальних громад та визначити їх рівень фінансової спроможності за допомогою таксономічного методу та групування результатів за модифікованою шкалою Харрінгтона. Це дозволило виявити п'ять рівнів фінансової спроможності: кризовий, низький, задовільний, помірний (вище середнього), високий, в які увійшли існуючі в Україні ОТГ. Проведений аналіз такого розподілу дозволяє виявити тенденцію, згідно якою найбільша частка ОТГ потрапляє саме до групи з кризовим рівнем фінансової спроможності. Це стосується насамперед новостворених ОТГ, які з поступовим розвитком можуть покращити результати та перейти до іншої групи.

3. Міжмуніципальне співробітництво (ММС) сприяє збільшенню масштабу надання окремих державних послуг, зберігаючи місцеву автономію. Дослідження показують, що збільшення кількості громад, що уклали договори ММС, позитивно впливає на їх фінансову спроможність, що підтверджується статистично значущим зростанням Індексу фінансової спроможності економічного розвитку. Це свідчить про те, що поширення практик ММС може підвищити ефективність реформи децентралізації, особливо для малих та фінансово слабких муніципалітетів.

Основні положення третього розділу дисертаційної роботи опубліковано автором у роботах [31, 70, 75, 80, 112, 153, 156, 183].

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі наведено теоретичне узагальнення, а також запропоновано вирішення наукової проблеми з поглиблення науково-методичних засад і розвитку практичного інструментарію дослідження ролі кооперації у забезпеченні сталого розвитку територіальних громад в контексті реалізації реформи децентралізації.

Результати дослідження дозволяють зробити наступні висновки:

1. У роботі поглиблено дослідження наукового ландшафту стосовно визначення місця поняття «кооперація» в системі сталого місцевого розвитку, що здійснено на основі проведеного дворівневого бібліометричного аналізу за допомогою поєднання бенч-маркінг-інструментарію (Scopus Tools Analysis) та інструменту для побудови бібліометричних мережевих зв'язків VOSviewer v.1.6.15. На першому рівні бібліометричного аналізу побудовано чотири мапи взаємозв'язків поняття «сталий розвиток» та «місцева громада» з окремими складовими теорії «сталого розвитку», в кожній із яких виявлено зв'язок із поняттям «кооперація» та встановлено щільність таких взаємозв'язків.

На другому етапі бібліометричного аналізу виявлено сім кластерів крос-секторних наукових досліджень, що характеризують змістовні тренди досліджень питань кооперації в контексті забезпечення сталого місцевого розвитку. Виявлено, що проблема кооперації найбільш часто досліджується у контексті сталості місцевих громад, розбудови спроможності, регіонального й транскордонного співробітництва; сталого сільського господарства, енергоефективності, міжнародного співробітництва; розвитку кооперативного та приватного сектору в контексті децентралізації; розбудови громадського суспільства, формування програмних документів та планів дій для забезпечення ефективної системи прийняття рішень місцевим самоврядуванням.

Визначено часові періоди розвитку наукового інтересу до даної тематики, а також географію досліджень. Результати узагальнення крос-секторних наукових досліджень, дозволили виявити суб'єктні рівні дослідження поняття кооперації в теорії сталого розвитку місцевих громад: кооперація на рівні суб'єктів господарювання; транскордонна кооперація; міжрегіональна та міжнародна кооперація.

2. З метою налагодження системної взаємодії на всіх суб'єктних рівнях територіальної громади та активізації місцевого економічного розвитку, запропоновано комплексну дворівневу модель формування кооперативних зв'язків на різних суб'єктних рівнях територіальної громади. Перший рівень представлений внутрішньомуніципальною кооперацією, що поєднує спектр внутрішньоорганізаційних кооперативних відносин ТГ та кооперативні відносини, що виникають у виробничо-господарському середовищі. Другий рівень представлено міжмуніципальною кооперацією, що включає міжмуніципальне співробітництво та міжнародне економічне співробітництво ТГ в рамках проектів регіонального розвитку. Відмінність авторського підходу полягає у врахуванні впливу на економічне зростання та сталий розвиток громад фактора кооперації не лише у формі міжмуніципального та міжнародного співробітництва, а й кооперації в підприємницькому середовищі у формі кооперативів. Крім того, враховано процеси співпраці сільських та селищних рад під час добровільного об'єднання територіальних громад.

3. Вдосконалено науково-методичний підхід до моделювання впливу соціально-економічних факторів на процес утворення об'єднаних територіальних громад на добровільному етапі реалізації реформи децентралізації. Побудовано кореляційно-регресійні моделі оцінювання, які дозволяють формалізувати соціально-економічні фактори створення ОТГ та встановити характер зв'язку і силу їх впливу. Результативною змінною обрано частку створених ОТГ. За результатами апробації підходу, встановлено: 1) зростання середнього розміру площі землі домогосподарства

на 1 га призводить до зростання частки створюваних ОТГ на 4,23%; 2) зростання частки створених ОТГ на 1% призводить до приросту створених ОТГ в наступному році на 24%; 3) при зростанні кількості кооперативів на одиницю, частка створених ОТГ збільшується на 3,12%; 4) також виявлено позитивний вплив таких факторів, як зростання розміру паїв землі в 1 домогосподарстві (своїх та орендованих) та розмір рівня прибутку фермерських господарств в районі. Дослідження засвідчило, що громади об'єднуються на 25% швидше завдяки позитивному досвіду сусідніх громад. Це означає, що об'єднані громади, які працюють в нових умовах з початку реформи, мають стати активними провідниками змін та прикладом для громад, що створюються пізніше. Виявлений позитивний вплив наявності агрокооперативів на прийняті рішення про добровільне об'єднання ТГ дозволяє нам зробити висновок про зв'язок між рівнями внутрішньомуніципальної кооперації. Як показують результати дослідження, громади, де представлені працюючі прибуткові селянські та фермерське господарство більш схильні приймати рішення про створення ОТГ. Ці додаткові критерії стимулювання внутрішньоорганізаційних кооперативних відносин при формуванні ОТГ можуть бути враховані при розробленні стратегічних планів та стратегій розвитку територіальних громад.

4. Розвинуто науково-методичні засади обґрунтування впливу діяльності агрокооперативів на показники сталого розвитку місцевих громад, що поєднують метод різниць (difference-in-differences) та множинний регресійний аналіз на основі методу найменших квадратів. Визначено, що діяльність агрокооперативів є релевантним інструментом сталого розвитку територіальних громад, що є підставою для формування державної, регіональної і місцевої політики стимулювання створення агрокооперативів в сільських громадах України. Результати регресійного аналізу довели позитивний вплив наявності та діяльності агрокооперативів на соціально-економічні показники розвитку громад та показники сталості сільського господарства.

5. Запропоновано вдосконалений методичний підхід до визначення економічних детермінант рівня фінансової спроможності територіальних громад та регіонів України, як фактору сталого місцевого розвитку, що на відміну від існуючих розмежовує детермінанти на економічні стимулятори та дестимулятори і базується на дворівневому підході, що передбачає побудову інтегральних індексів оцінки як на рівні окремих об'єднаних територіальних громад, так і регіону в цілому. Індекс створено на основі 4 ключових показників: розміру власних доходів на одного мешканця; рівня дотаційності бюджетів; питомої ваги видатків на утримання управлінського апарату з власних ресурсів ОТГ; капітальних видатків на одного мешканця. Перший етап даного підходу базується на використанні таксономічного методу для побудови інтегрального індексу фінансової спроможності економічного розвитку на рівні кожної окремої об'єднаної територіальної громади, із їх подальшим розмежуванням за п'ятьма рівнями фінансової спроможності, визначених відповідно до діапазонів інтервалів шкали Харінгтона. На другому етапі визначено індекси фінансової спроможності економічного розвитку на регіональному рівні. Це дозволило врахувати динамічний характер інтегрального індексу фінансової спроможності економічного розвитку, забезпечити однорідність та узгодженість у процесі порівняння рівнів фінансової спроможності громад та регіонів в умовах проведення реформи децентралізації та укрупнення територіальних одиниць.

6. У роботі теоретично та емпірично підтверджено гіпотезу, що міжмуніципальне співробітництво як форма кооперації є фактором, що впливає на детермінанти сталого місцевого розвитку. Це здійснено за допомогою методів багатофакторного кореляційно-регресійного аналізу, які підтвердили позитивний вплив збільшення чисельності громад, що уклали договори міжмуніципального співробітництва на показники економічної, екологічної та соціальної складової сталого розвитку. Позитивний вплив на показники економічної складової: на ВРП, обсяг виробництва продукції сільського господарства, обсяг експорту товарів у розрахунку на одну особу

населення; на екологічну складову сталого розвитку: зниження темпи зростання викидів забруднюючих речовин стаціонарними джерелами забруднення та зменшення обсягів паливноенергетичних ресурсів, спожитих у регіоні. Щодо показників соціальної складової сталого розвитку, то підтверджено позитивний вплив на індекс регіонального людського розвитку, частку випускників загальноосвітніх навчальних закладів, які отримали за результатами зовнішнього незалежного оцінювання з української мови та літератури 160 балів і вище, планову ємність амбулаторно-поліклінічних закладів, середню очікувана тривалість життя при народженні та на зниження кількості кримінальних правопорушень вчинених проти життя та здоров'я людини.

Кооперація зусиль територіальних громад на різних рівнях дозволяє зміцнити економіку та забезпечити сталий розвиток територій. Це особливо важливо в контексті нерівномірного соціально-економічного розвитку, коли новоутворені адміністративно-територіальні одиниці можуть об'єднати свої ресурси та потенціал для максимально ефективного використання та забезпечення сталого розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Adams J. Assessment of Intra-Municipal Relations and the Role of Neighborhood Self-Government. *Organization for Security and Co-operation in Europe*. 2004. P. 79.
2. Ahado S., Chkhvirkia L., Hejkrlik J. Is the Success of Rural Cooperatives Conditioned by the Group Characteristics and Their Value Chain? Evidence from New Farmer Groups in Georgia. *The European Journal of Development Research*. 2021. Vol. 34(2). P. 677-702. URL: <https://doi.org/10.1057/s41287-021-00382-4>.
3. Apostolopoulos N., Al-Dajani H., Holt D., Jones P., Newbery R. Entrepreneurship and the sustainable development goals. *Entrepreneurship and the sustainable development goals*. 2018. Vol. 8. P. 1-7.
4. Arabadzhyiev D. Yu., Buryk Z., Barshatska H. Yu., Huba M. I., Shashyna M. V. Establishing Interterritorial Cooperation of Amalgamated Territorial Communities as a Tool to Increase their Capacity. *International Journal of Management*. 2020. № 11 (5). P. 1036–1044.
5. Arntsen B., Torjesen D. O., Karlsen T. I. Asymmetry in inter-municipal cooperation in health services—How does it affect service quality and autonomy?. *Social Science & Medicine*. 2021. Vol. 273(113744). P. 1-8.
6. Asian S., Hafezalkotob A., John J. J. Sharing economy in organic food supply chains: A pathway to sustainable development. *International Journal of Production Economics*. 2019. Vol. 218. P. 322-338.
7. Asrol M., Yani M., Taira E. Supply chain fair profit allocation based on risk and value added for sugarcane agro-industry. *Operations and Supply Chain Management: An International Journal*. 2020. Vol. 13(2). P. 150-165.
8. Baba H., Asami. Y. Municipal Population size and the benefits of inter-municipal cooperation: panel data evidence from Japan. *Local Government Studies*. 2020. Vol. 46(3). P. 371–393.
9. Bauwens T. Explaining the diversity of motivations behind community renewable energy. *Energy Policy*. 2016. Vol. 93. P. 278–290.

10. Bauwens T. New institutional economic theories of non-profits and cooperatives: a critique from an evolutionary perspective. *EMES-SOCENT Conference Selected Papers, no. LG13-41*. 2013. pp. 1-18.

11. Bel G., Fageda X., Warner M. E. Is private production of public services cheaper than public production? A meta-regression analysis of solid waste and water services. *Journal of policy analysis and management*. 2010. Vol. 29(3). P. 553-577.

12. Bel G., Seb M. Does inter-municipal cooperation really reduce delivery costs? An empirical evaluation of the role of scale economies, transaction costs, and governance arrangements. *Urban Affairs Review* 2021. 57(1). P. 153-188.

13. Bel G., Warner M. Factors explaining inter-municipal cooperation in service delivery: a meta-regression analysis. *Journal of Economic Policy Reform*. 2016. Vol.19 (2). P. 91–115.

14. Bel G., Warner M. Inter-Municipal Cooperation and Costs: Expectations and Evidence. *Public Administration*. 2015. Vol. 93(1). P. 52–67.

15. Bernal-Jurado E., Mozas-Moral A., Fernández-Uclés D., Medina-Viruel, M. J. Online popularity as a development factor for cooperatives in the winegrowing sector. *Journal of Business Research*. 2021. Vol. 123. P. 79-85.

16. Bischoff I., Wolfschütz E.. Inter-municipal cooperation in administrative tasks—the role of population dynamics and elections. *Local Government Studie*. 2021. Vol. 47(4). P. 568–592.

17. Boone H. N., Boone D. A. Analyzing likert data. *Journal of extension*. 2012. Vol. 50(2). P. 1–5.

18. Breuillé M. L., Duran-Vigneron P., Samson A. L. Inter-municipal cooperation and local taxation. *Journal of Urban Economics*. 2018. 107. P. 47-64.

19. Brundtland G.H. Our common future: Report of the World Commission on environment and development. UN Documents. 1987. P. 1-300. URL : <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/5987our-common-future.pdf>.

20. Chygryn O., Petrushenko Y., Vysochyna A., Vorontsova A.. Assessment of fiscal decentralization influence on social and economic development. *Montenegrin journal of economics*. 2018. № 4. P. 69–84.
21. Coase R. The Nature of the Firm. *Economica*. 1937. Vol. 4(16). P. 386–405.
22. Cohen J. H. Cooperation and Community: Economy and Society in Oaxaca. *Austin: University of Texas Press*. 1999. P. 209.
23. Commission on Sustainable Development Ninth Session . New York Indicators of sustainable development: framework and methodologies. 2001. https://www.un.org/esa/sustdev/csd/csd9_indi_bp3.pdf.
24. Cornea S.. Inter-Municipal Cooperation: An Alternative Solution for The Amalgamation Projects? *Journal of Danubian Studies and Research*. 2017. Vol. 7(1). P. 109–121.
25. Cruijssen F., Dullaert W. and Fleuren H. Horizontal Cooperation in Transport and Logistics: A Literature Review. *Transportation Journal*. 2007. Vol. 46., No. 3. P. 22–39.
26. Danko Y.I., Medvid V.Y., Koblianska I.I., Kornietskyy O.V., Reznik N. P.. Territorial government reform in Ukraine: Problem aspects of strategic management. *International Journal of Scientific & Technology Research*. 2020. Vol. 9, Issue. 01. P. 1376-1382. DOI: 10.21272/1817-9215.2019.1-6.
27. Decentralization.gov.ua. Основні макропоказники економічного і соціального розвитку України на 2021 рік: експертний огляд. URL : <https://decentralization.gov.ua/news/12690?page=6>.
28. Devers-Kanoglu U. North-South City-to-City Cooperation in the field of Sustainable Development and Local Agenda 21: Transformative Citizenship Learning through International Partnerships. *Learning Democracy by Doing*. 2008. P. 757–766.

29. Duflo E., Glennerster R., Kremer M. Using randomization in development economics research: toolkit, National Bureau of Economic Research. *Technical Working Paper 333* : Cambridge, MA 02138, 2006. P.1-89.
30. Duvanova O.S. Decomposite analysis of cooperation as a factor of economic transformation of territorial communities. *Socio-economic relations in the digital society* (Index Copernicus). 2022. № 1 (43). C. 37-44. DOI:10.55643/ser.1.43.2022.451.
31. Duvanova O.S. The impact of inter-municipal cooperation of territorial communities on local sustainable development. *Herald of Khmelnytskyi national university. Economic sciences* (Index Copernicus). 2021. № 3(294). C. 288-293. DOI: 10.31891/2307-5740-2021-294-3-47.
32. Franco I. B., Tracey J. Community capacity-building for sustainable development: Effectively striving towards achieving local community sustainability targets. *International Journal of Sustainability in Higher Education*. 2019. Vol. 20 (4). P. 691-725.
33. Furmankiewicz M., Campbell A. From single-use community facilities support to integrated sustainable development: The aims of inter-municipal cooperation in Poland, 1990–2018. *Sustainability*. 2019. Vol. 11(21). P. 1-21. DOI:10.3390/su11215890.
34. Gagalyuk T., Valentinov V. Agroholdings, turbulence, and resilience: the case of Ukraine. *Journal of East European Management Studies*. 2019. Vol. 24(3). P. 484–496.
35. Girma S., Görg H. Evaluating the foreign ownership wage premium using a difference-in-differences matching approach. *Journal of International Economics*. 2017. Vol. 72. P. 97–112.
36. Goel R. K. , Mazhar U., Nelson M. A., Ram R. Different forms of decentralization and their impact on government performance: Micro-level evidence from 113 countries. *Economic Modelling*. 2017. Vol. 62. P. 171-183 DOI:10.1016/j.econmod.2016.12.010.

37. Grashuis J., Cook M. L. A structural equation model of cooperative member satisfaction and long-term commitment. *International Food and Agribusiness Management Review*. 2019. Vol. 22(2). P. 247-263.
38. Grashuis J., Su Y. A review of the empirical literature on farmer cooperatives: Performance, ownership and governance, finance, and member attitude. *Annals of Public and Cooperative Economics*. 2019. Vol. 90(1). P 77-102.
39. Gutiérrez N. L., Hilborn R., Defeo O. Leadership, social capital and incentives promote successful fisheries. *Nature*. 2011. Vol. 470(7334). P. 386–389. DOI:10.1038/nature09689.
40. Hall J., Matos S. Incorporating impoverished communities in sustainable supply chains, *International Journal of Physical Distribution & Logistics Management*. 2010. URL: <https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/09600031011020368/full/html>.
41. Harrington E. C. The Desirability Function. *Industrial Quality Control*. 1965. Vol. 21 (10). P. 494–498.
42. Heckman J., Ichimura H., Smith J., Todd, P. Matching as an econometric evaluation estimator: evidence from evaluating a job training programme. *Review of Economic Studies*. 1997. Vol. 64. P. 605–654.
43. Hejkrlik, J. Chaloupkova P., Sokolska, T. The role of transformational leadership and leaders' skills for new agricultural cooperatives in post-soviet countries. *Annals of Public and Cooperative Economics*. 2021. doi.org/10.1111/apce.12353.
44. Hellwig Z. The selection of a set of "core" indicators of socio-economic development. UNESCO. 1972.
45. Hillebr B., Biemans W.G. The relationship between internal and external cooperation. *Journal of Business Research*. 2003. Vol. 56. P. 735–743.
46. Holden P. Finding common ground? European Union and European civil society framing of the role of trade in the sustainable development goals. *JCMS: Journal of common market studies*. 2019. Vol. 57(5). P. 956-976.

47. Kalkbrenner B.J., Roosen J. Citizens' willingness to participate in local renewable energy projects: The role of community and trust in Germany. *Energy Res. Soc. Sci.* 2016. Vol.13. P. 60–70.
48. Kalogiannidis S. Economic cooperative models: agricultural cooperatives in Greece and the need to modernize their operation for the sustainable development of local societies. *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*. 2020. Vol. 10(11). P. 452-468.
49. Kay A. A. Social capital, the social economy and community development. Oxford University Press and Community Development Journal. *Oxford University Press and Community Development Journal*. 2005. URL: https://www.researchgate.net/profile/Alan_Kay/publication/31109758_Social_Capital_the_social_economy_and_community_development/links/56c2e23f08ae44da3800a805/Social-Capital-the-social-economy-and-community-development.pdf.
50. Kustepeli Y., Gulcan Y., Yercan M., Yıldırım, B. The role of agricultural development cooperatives in establishing social capital. *The Annals of Regional Science*. 2020. P. 1-24. DOI: 10.1007/s00168-019-00965-4.
51. Kuznyetsova A. Ya., Zakharkina L. S., Novikov V. M., Chukhno R. Yu.. Formation of financial self-sufficiency for local budgets in Ukraine: problems and prospects of increasing the revenue base. *Механізм регулювання економіки*. 2020. №3 (89). С. 6-17. DOI: <http://doi.org/10.21272/mer.2020.89.01>.
52. Krukhmal O., Petrushenko Y., Duvanova O. Cooperation as a driver of socio-economic leadership and sustainable development in local communities: main trends and perspectives of interdisciplinary research. *8th International Leadership Conference “Novel Insights in the Leadership in Business and Economics After the COVID-19 Pandemic (NILBEC 2022)”* (Prague, June 24-25, 2022). Springer Proceedings in Business and Economics. 2023. P. 9–24. https://doi.org/10.1007/978-3-031-28131-0_2.
53. Lameck W.U. Strengthening intra municipal decentralisation through physical accessibility of services and openness in service delivery: The case of

Morogoro municipal council. *Journal of Public Administration and Policy Research*. 2011. Vol. 3(5). P. 141-155.

54. Lauermann G. J., Moreira V. R., Souza A., Piccoli P. G. R. (2020). Do Cooperatives with Better Economic–Financial Indicators also have Better Socioeconomic Performance?. *VOLUNTAS: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*. 2020. Vol. 31(6). P. 1282-1293.

55. Lintz G. A conceptual framework for analysing inter-municipal cooperation on the environment. *Regional Studies*. 2016. Vol.50 (6). P. 956–970.

56. Littlewood D., Holt D. How social enterprises can contribute to the Sustainable Development Goals (SDGs)—A conceptual framework. *Entrepreneurship and the sustainable development goals*. Emerald Publishing Limited, 2018. Issue 8. P. 33-46.

57. Lopes J., Reis R. M., Gaivizzo L. H. B., Litre G., Rodrigues Filho S., Saito C. H. The contribution of community-based recycling cooperatives to a cluster of SDGs in semi-arid Brazilian peri-urban settlements. In *Scaling up SDGs Implementation*. 2020. P. 141-154.

58. Lorenz E. Trust, contract and economic cooperation. *Cambridge journal of economics*. 1999. 23(3). P. 301-315.

59. Ma W., Abdulai A. The economic impacts of agricultural cooperatives on smallholder farmers in rural China. *Agribusiness*. 2017. 33(4). P. 537-551 URL: https://www.researchgate.net/publication/319862895_The_economic_impacts_of_agricultural_cooperatives_on_smallholder_farmers_in_rural_China.

60. Maarten A. A., de Greef J.A. Intermunicipal cooperation, public spending and service levels. *Local Government Studies*. 2018. 44(1). P. 127-150

61. Markelova H., Meizen-Dick R., Hellin J., Dohrn S. Collective action for smallholder access. *Food Policy*. 2009. Vol. 34. P. 1–7.

62. Melnyk L., Sineviciene L., Lyulyov O., Pimonenko T., Dehtyarova I. Fiscal decentralization and macroeconomic stability: The experience of Ukraine's

economy. *Problems and Perspectives in Management*. 2018. Vol. 16(1). P. 105–114.

63. Mérel P., Saitone T., Sexton R. Cooperatives and quality-differentiated markets: strengths, weaknesses, and modeling approaches. *Journal of rural cooperation*. 2009. Vol. 37 (2). P. 201–224.

64. Niaounakis T., Blank J. Inter-municipal cooperation, economies of scale and cost efficiency: an application of stochastic frontier analysis to Dutch municipal tax departments. *Local Government Studies*. 2017. Vol. 43(4). P. 533–554.

65. Nicholls E., Ely A., Birkin L., Basu P., Goulson D. The contribution of small-scale food production in urban areas to the sustainable development goals: A review and case study. *Sustainability Science*. 2020. Vol. 15(6). P. 1585-1599.

66. Nilsson J. Organisational principles for co-operative firms. *Scandinavian Journal of Management*. 2001. Vol. 17. P. 329–356.

67. Oates W. E. Fiscal Federalism. Harcourt Brace, Jovanovich: New York, 1972. P. 256.

68. Ostaaijen J., Gianoli A., Coulson A. The added value of intra-municipal decentralisation: Comparing Bologna, Rotterdam, and Birmingham. In: *Renewal in European Local Democracies*. Wiesbaden: Springer, 2012. P. 145–163.

69. Petrushenko Y. Duvanova O. Agrarian cooperatives as a form of cooperation to achieve territorial communities' sustainable development. *2nd International Multidisciplinary Conference for young researchers Sustainable Development Trends and Challenges under COVID-19* (Sumy, Ukraine, November 29-30). Sumy, 2021. P. 86-87.

70. Petrushenko Y. M., Ponomarenko (Duvanova) O. S.. Financial decentradization in the context of European integration. *Журнал європейського і порівняльного права* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Нормативна сила Європейського союзу» (м. Київ, 29 - 30 травня 2020 р.). м. Київ, 2020. С. 31-34.

71. Petrushenko Y. M., Vorontsova A. S., Ponomarenko (Duvanova) O. S., Derbenov K. O. . Analysis of the united territorial communities strategies in the context of sustainable development policy implementation. *Механізм регулювання економіки* (Index Copernicus). 2019. №1. С. 33-45.

72. Petrushenko Y., Böhmová L., Ponomarenko (Duvanova) O., Bykhovets O., Kotiuk L.. Socio-economic factors of agro-cooperatives establishment in the united territorial communities. *Механізм регулювання економіки* (Index Copernicus). 2019. №3. С..

73. Petrushenko Y., Hejkrlik J., Duvanova O., Duranowski W., Semenenko T. The impact of agricultural cooperatives on the sustainable development of rural communities. *International Journal of Global Environmental Issues*. 2022. Vol. 21, No. 2-4. P. 130–147. DOI:org/10.1504/IJGENVI.2022.126198.

74. Petrushenko Y., Ponomarenko (Duvanova) O. Financial planning for the strategies implementation of sustainable local development: 1st International Forum «Modern Challenges towards Sustainable Development: Dialogue between Peoples and Countries» (Sumy, Ukraine, April 28-30). Sumy, 2020. P 55-58.

75. Petrushenko Y., Vorontsova A., Ponomarenko (Duvanova) O. Financial Inequality in Territorial Communities: International Experience and Case-Study in Ukraine. *Economic Inequality: Trends, Traps and Trade-offs : monograph*. Denmark : River Publishers, 2021. P. 189-206.

76. Petrushenko Y., Vorontsova A., Ponomarenko (Duvanova) O.. Priorities determination of financial policy of territorial communities' sustainable development. *New trends and best practices in socioeconomic research : III International Science Conference SER 2020* (Igalo, Montenegro, September 17 – 19). Igalo, 2020. P.65.

77. Petrushenko Ю. М. Participatory model of management and financing in international technical assistance programs as a factor in the development of social capital of territorial communities. *Economic Bulletin*. 2015. Vol.2. P. 31–37.

78. Petrushenko Y., Aleksandrov V., Vorontsova A., and Ponomarenko (Duvanova) O.. Sustainable development goals as a tool for strategic planning in communities: a bibliometric analysis of research. *E3S Web of Conferences*. 2020. №202 (03005) : The 5th International Conference on Energy, Environmental and Information System (ICENIS 2020) (Online Webinar System, Indonesia, August 12-13). Indonesia, 2020. (Скопус).

79. Ponomarenko (Duvanova) O. International economic cooperation of territorial communities as a factor of increasing resilience. Міжнародні економічні відносини та сталий розвиток : II Міжнародна науково-практична конференція (м. Суми, 21 травня 2021 р.). Суми, 2021. Р. 169-171.

80. Ponomarenko (Duvanova) O. S., Diadechko A. M. Financial decentralization: european experience for Ukraine. *Соціально-гуманітарні аспекти розвитку сучасного суспільства* : збірник матеріалів 5 Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів, аспірантів, викладачів та співробітників (м. Суми, 19–20 квітня 2018 р.). Суми, 2018. С. 222–224.

81. Pronco L., Kolesnik T. Samborska O. Activities of amalgamated territorial communities as a body of local government in the conditions of power decentralization in Ukraine. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2018. Vol. 4(2). P.184-190.

82. Ratner C. Cooperation, Community, and Co-Ops in a Global Era. *Springer*. NY. 2013. P. 230.

83. Sarra A., Mazzocchitti M., Nissi E.. A methodological proposal to determine the optimal levels of inter-municipal cooperation in the organization of solid waste management systems. *Waste Management*. 2020. Vol. 115. P. 56-64.

84. Schaltegger S., Beckmann M., Hockerts K. Collaborative entrepreneurship for sustainability. Creating solutions in light of the UN sustainable development goals. *International Journal of Entrepreneurial Venturing*. 2018. Vol. 10(2). P. 131-152.

85. Scopus. URL : <https://www.scopus.com>.

86. Sellare J., Meemken E. M., Kouamé C., Qaim M.. Do sustainability standards benefit smallholder farmers also when accounting for cooperative effects? Evidence from Côte d'Ivoire. *American Journal of Agricultural Economics*. 2020. Vol. 102(2). P. 681-695.
87. Semiv S. R., Yakubych E. V. Еволюція та стратегічні засади розвитку міжнародного кооперативного альянсу. *ВІСНИК*. 2019. С. 172.
88. Shcherbyna T., Ponomarenko (Duvanova) O., Treus A. Social and economic aspects of agrarian cooperatives functioning in Ukraine. *International Multidisciplinary Conference for Young Researchers : The Book of Abstracts* (Bila Tserkva, 22nd November 2019). Bila Tserkva, 2019. P. 96-99.
89. Shpykuliak O., Sakovska O. Agricultural cooperation as an innovation for rural development. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2020. № 6(3). P. 183–189. URL:<https://doi.org/10.30525/2256-0742/2020-6-3-183-189>
90. Silva P., Teles F., Ferreira J. Intermunicipal cooperation: The quest for governance capacity?. *International Review of Administrative Sciences*. 2018. 84(4). P. 619-638.
91. Silvestre H. C., Marques R. C., Gomes R. C. Joined-up Government of utilities: a meta-review on a public–public partnership and inter-municipal cooperation in the water and wastewater industries. *Public Management Review*. 2018. Vol. 20(4). P. 607-631.
92. Tavares A. F., Feiock R. C. Applying an institutional collective action framework to investigate intermunicipal cooperation in Europe. *Perspectives on Public Management and Governance*. 2018. Vol. 1(4). P. 299-316.
93. Tkalenko N., Mykhailovska O., Marhasova V., Garafonova O., Pishchenko O.. Environmental component of sustainable development of territorial communities. *Financial & Credit Activity: Problems of Theory & Practice*. 2023. Vol. 4(51). P. 451 – 465. DOI: 10.55643/fcaptp.4.51.2023.4059.
94. Treus A., Ponomarenko (Duvanova) O. Typology of Farmer Groups in Ukraine on the Example of Agrarian Cooperatives. *Food and nutrition security*

and its resilience to global crises: International conference Tropentag 2020 (Internet, September 9-11). Witzhausen, 2020. P. 355.

95. Tulai O., Petrushenko Y., Glova J., Sydor I., Ponomarenko (Duvanova) O. The impact of decentralization on the financial support of regional development. *Investment Management and Financial Innovations* (Scopus Q3). 2019. Vol.16, Issue №4. P. 1-15.

96. Udovychenko V., Melnychuk A., Gnatiuk O., Ostapenko P. Decentralization Reform in Ukraine: Assessment of the Chosen Transformation Model. *European Spatial Research and Policy*. 2017. Vol. 24 (1). P.23-40.

97. UN Conference on Environment and Development (UNCED). Agenda 21. 1992. URL: <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/Agenda21.pdf>.

98. United Nations Human Settlements Programme (UN-HABITAT) & World Association of Cities and Local Authorities Coordination (WACLAC). Partnership for Local Capacity Development. 2003. URL: <http://www.unhabitat.org/pmss/getElectronicVersion.asp?nr=1187&alt=1>.

99. Vakil Alroaia Y. Analysis of factors affecting organizational innovation and improving members' performance in urban civil development cooperatives. *International Journal of Human Capital in Urban Management*. 2021. Vol. 6(2). P. 135-148.

100. Van Eck N.J., Waltman L. Software survey: VOSviewer, a computer program for bibliometric mapping. *Scientometrics*. 2010. Vol. 84(2). P. 523–538.

101. Vasylieva T., Harust Yu., Vynnychenko N., Vysochyna A. Optimization of the financial decentralization level as an instrument for the country's innovative economic development regulation. *Marketing and Management of Innovations*. 2018. №4. P.382–391. <http://doi.org/10.21272/mmi.2018.4-33>.

102. VOSviewer Vizualizing scientific landscapes. URL : <https://www.vosviewer.com/download>.

103. Web of Science. URL: <https://www.webofknowledge.com>.
104. Willis K. The sustainable development goals. In *The Routledge Handbook of Latin American Development*. London: Routledge, 2018. P. 121-131.
105. World Development Indicators. Sustainable Development Goals. URL: <https://datatopics.worldbank.org/sdgs/>.
106. Wuebben D., Romero-Luis J., Gertrudix M.. Citizen science and citizen energy communities: a systematic review and potential alliances for SGs. *Sustainability*. 2020. Vol. 12(23). doi.org/10.3390/su122310096.
107. Zimon D., Tyan J., Sroufe R. Implementing sustainable supply chain management: Reactive, cooperative, and dynamic models. *Sustainability*. 2019. Vol. 11(24). DOI.org/10.3390/su11247227.
108. Zinovchuk V. Supporting agrobusiness in Ukraine: Cooperatives and beyond. *Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development*. 2007. Vol. 9. P. 73-81.
109. Безпалько О. М. Фінансова спроможність об'єднаних територіальних громад: проблеми та перспективи забезпечення. *Підприємництво та інновації*. 2019. Вип. 9. С. 60-65.
110. Буркинський Б.В., Лайко О.І, Талпа В.П. Податкові інструменти забезпечення економічного розвитку і співробітництва територіальних громад. *Економічні інновації*. 2020. Вип. 2 (75). Том 22. С. 7–16.
111. Бюджетний кодекс України : Закон України від 08.07.2010 № 2456-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/go/2456-17>.
112. Васильєва Т. А., Петрушенко Ю. М., Майборода Т. М., Пономаренко (Дуванова) О. С. Інтеркультурний розвиток Європейських міст: освітні та фінансово-економічні виклики. *Фінансові дослідження*. 2019. №2 (7). (0,4 друк. арк.) URL: https://fr.stu.cn.ua/index.pl?task=arcinf&l=ua&j=16&id=145&fbclid=IwAR3LsTUylmNd1yHxyvgw6S0FJYgbk_3_VDHMBPEESZgP16Ou4UUyeg4XEuA.
113. Веб портал Децентралізація. URL: <https://decentralization.gov.ua/>.

114. Возняк Г. В. Бюджетна децентралізація: Європейський досвід та перспективи для України. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2016. Вип. 3(119). С. 56-62.
115. Галицький Є.Б. Маркетингові дослідження : підручник. 2012. URL : https://stud.com.ua/10785/marketing/marketingovi_doslidzhennya.
116. Горкіна Л. Кооперація у контексті ліберально-демократичної концепції модернізації суспільства. *Економіка України*. 2011. № 4. С. 4–15.
117. Готра В. В., Ковач А. Я. Вплив процесу децентралізації на розвиток сільських територій. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Економіка*. 2021.С. 30-37.
118. Данилишин Б. М., Пилипів В. В. Децентралізація у країнах ЄС: уроки для України. *Регіональна економіка*. 2016. № 1. С. 5-11.
119. Державна служба статистики України. URL: <http://database.ukrcensus.gov.ua>.
120. Державна служба статистики України. Кількість юридичних осіб за організаційно-правовими формами господарювання. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/edrpoу/ukr/EDRPU_2021/ks_opfg/arh_ks_opfg_21.htm
121. Державна служба статистики України. Офіційний сайт. URL: <http://ukrstat.gov.ua>.
122. Дрешпак В. М. Добровільне об'єднання територіальних громад: зміст та алгоритм проходження основних етапів. *Аспекти публічного управління*. 2015. №4. С. 45–54.
123. Економічна енциклопедія: у трьох томах / редкол.: С.В. Мочерний (відп. ред.) та ін. К.: Видавничий центр “Академія”, 2001. Т.2. 848 с.
124. Європейська хартія місцевого самоврядування : Хартія Ради Європи від 15.10.85. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_036.
125. Жураковська Л.А. Сільськогосподарська кооперація як чинник стимулювання структурних зрушень у сільськогосподарському виробництві в Україні. *Аналітична записка Національного інституту стратегічних*

досліджень. 2021. С. 1–6. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/ekonomika/silskohospodarska-kooperatsiya-yak-chynnyk-stymulyuvannya-strukturnykh>.

126. Заславська О. І., Огородник В. О. Фінансова децентралізація в Україні: стан, проблеми та перспективи розвитку. *Науковий вісник Ужгородського університету*. 2017. С. 261-266 URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/18172>.

127. Зелінський С. Е. Оцінка спроможності громад в Україні. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2016. Випю 6. С. 128–134.

128. Інформація про моніторинг розвитку сільських територій (гірських, ОТГ). Інформація щодо показників соціально-економічного розвитку об'єднаних територіальних громад у 2018-2019 роках. Міністерство розвитку громад та територій України: сайт: URL: <https://www.minregion.gov.ua/napryamki-diyalnosti/derzhavna-rehional-na-polityka/monitorynh/informatsiya-pro-monitoring-rozvitku-silskih-teritoriy-girskih-otg/informatsiya-pro-monitoring-rozvitku-silskih-teritoriy-girskih-otg-2/>

129. Касич А. О., Петрушко А. С. Управління процесами децентралізації: зарубіжний досвід та стратегічні завдання для України. *Економіка та суспільство*. 2017. Вип. 13. С. 71–77. <http://economyandsociety.in.ua/journal-13/20-stati-13/1421-kasich-a-o-petrushko-a-s>.

130. Кнір М., Делас В., Будник Н. Бюджетна децентралізація та її вплив на соціально-економічний розвиток регіонів України. 2020. *Економіка*. 5(212). С. 11-18.

131. Ковальчук І.Є. Проблеми реалізації реформи децентралізації влади на Закарпатті та шляхи їх вирішення. *Маркетинг та менеджмент у фокусі викликів нової економіки: матеріали науково-практичної конференції* (26-28 квітня). 2018. URL:

<https://books.google.com.ua/books?id=2xleDwAAQBAJ&printsec=frontcover&hl=uk#v=onepage&q&f=false> 80-84.

132. Костенок І. Західні моделі місцевого самоврядування: перспективи та обмеження культурних трансферів. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2013. Вип. 1. С. 296-306.

133. Лозинська Т.М., Аранчій Г.А. Напрями удосконалення співробітництва територіальних громад в Україні. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2021. №1. URL: http://www.dy.nauka.com.ua/pdf/1_2021/8.pdf.

134. Макаруха С. Р. Важливість сільськогосподарських кооперативів у розвитку сільської території the importance of agricultural cooperatives in rural development. *Науково-виробничий журнал Держава та регіони*. 2019. №5(110). С.126-129.

135. Манжула Є.В. Кооперація як фактор економічного та соціального розвитку. *Економіка*. 2015. Вип. 28. С. 37–42.

136. Методика формування спроможних територіальних громад: Постанова КМУ № 214 від 8 квітня 2015 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/214-2015-%D0%BF/paran10#n10>.

137. Мигович Т. М. Місцеве самоврядування в забезпеченні сталого розвитку країни. *Актуальні проблеми розвитку економіки регіону*. 2019. Т. 2. № 15. С. 160-166.

138. Мілька А.І. Ефективність соціально-економічної діяльності підприємств та організацій споживчої кооперації економіка та управління підприємствами 08.00.04

139. Міністерство аграрної політики та продовольства України. Офіційний сайт. URL: <https://minagro.gov.ua/ua>.

140. Міністерство економіки України. URL: <https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=bf55db41-0a47-480c-9b94-eec40c30bc40&title=AgrarniiKomitetPidtrimav/>.

141. Моніторинг процесу децентралізації влади та реформування місцевого самоврядування. U-LEAD з Європою. 2018. URL: https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/288/Monitoring_10_07.pdf.
<https://decentralization.gov.ua/mainmonitoring>.

142. Моніторинг соціально-економічного розвитку регіонів за 2019 рік. Міністерство розвитку громад та територій України: сайт: URL : <https://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2020/05/rejtyngova-oczinka-za-2019-rik-prezentaczijni-materialy-2.pdf>.

143. Моніторинг фінансової спроможності 159 ОТГ за 2016 рік. *Група фінансового моніторингу Центрального офісу реформ при Міністерстві розвитку громад та територій України (за підтримки Програми «U-LEAD з Європою» та SKL International)*. URL: https://decentralization.gov.ua/uploads/attachment/document/16/%D0%9C%D0%9E%D0%9D%D0%86%D0%A2%D0%9E%D0%A0%D0%98%D0%9D%D0%93_%D1%84%D1%96%D0%BD%D0%B0%D0%BD%D1%81%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D1%97_%D1%81%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%BC%D0%BE%D0%B6%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%96_159_%D0%9E%D0%A2%D0%93_-_2016_%D1%80%D1%96%D0%BA.pdf

144. Національна доповідь: Цілі Сталого Розвитку: Україна. URL: http://un.org.ua/images/SDGs_NationalReportUA_Web_1.pdf

145. Національна економічна стратегія України на період до 2030 року: Постанова КМУ від 03.03.2021 р. № 179. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021-%D0%BF#n25>.

146. Окремі показники виконання місцевих бюджетів ОТГ за 2018 рік. *Група фінансового моніторингу Центрального офісу реформ при Міністерстві розвитку громад та територій України (за підтримки Програми «U-LEAD з Європою» та SKL International)*. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/10649>.

147. Окремі показники виконання місцевих бюджетів ОТГ за 2019 рік. *Група фінансового моніторингу Центрального офісу реформ при*

Міністерстві розвитку громад та територій України (за підтримки Програми «U-LEAD з Європою» та SKL International). URL: <https://decentralization.gov.ua/news/12192>.

148. Окремі показники виконання місцевих бюджетів ОТГ за 2020 рік. Група фінансового моніторингу Центрального офісу реформ при Міністерстві розвитку громад та територій України (за підтримки Програми «U-LEAD з Європою» та SKL International). URL: <https://decentralization.gov.ua/news/13333>.

149. Онацький Є.. Українська мала енциклопедія : 16 кн. у 8 т. : Накладом Адміністрації УАПЦ в Аргентині, 1960. Т. 3, кн. VI: Літери Ком — Ле. 715-716 с.

150. Оцінка фінансової спроможності 366 об'єднаних територіальних громад за 2017 рік. Група фінансового моніторингу Центрального офісу реформ при Міністерстві розвитку громад та територій України (за підтримки Програми «U-LEAD з Європою» та SKL International). URL: https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/177/%D0%91%D1%83%D0%BA%D0%BB%D0%B5%D1%82_-_%D0%A0%D0%B5%D0%B9%D1%82%D0%B8%D0%BD%D0%B3_%D1%84%D1%96%D0%BD._%D1%81%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%BC_366_%D0%9E%D0%A2%D0%93_%D0%B7%D0%B0_2017.pdf.

151. Павлюк А. П. Формування об'єднаних територіальних громад: стан, проблемні питання та шляхи їх вирішення. *Відділ регіональної політики* URL: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/terutor_gromad-86ead.pdf.

152. Пантелеймоненко А.О. До питання про визначення сутності понять «кооперація» та «кооператив» у працях представників світової кооперативної думки. *Історія народного господарства та економічної думки України*. 2005. Вип. 37–38. С. 297–305.

153. Педченко Н. С., Петрушенко Ю. М., Трипольська Т. Г., Пономаренко (Дуванова) О. С. Вплив міжнародного та бюджетного фінансування об'єднаних територіальних громад на реструктуризацію

національної економіки. *Вісник СумДУ. Серія Економіка*. Суми. 2017. № 4. С. 67–75.

154. Перелік діючих проектів (програм) міжнародної технічної допомоги, бенефіціаром/реципієнтом яких є Міністерство розвитку громад та територій станом на лютий 2021. URL: <https://www.minregion.gov.ua>.

155. Петрушенко Ю. М., Воронцова А. С., Пономаренко (Дуванова) О. С. Європейський досвід фінансової децентралізації та можливості його адаптації до українських реалій. *International economic relations and prospects for national development: contemporary challenges and solutions: monograph*. Daugavpils : Daugava Print, 2018. P. 178–192.

156. Петрушенко Ю. М., Пономаренко (Дуванова) О. С. Фінансіалізація тимчасово вільних коштів як запорука спроможності територіальних громад. *Економічні проблеми сталого розвитку* : збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів і молодих вчених імені професора Олега Балацького. (м. Суми, 16-18 квітня 2019 р). Суми, 2019. С. 90-91.

157. Петрушенко Ю.М., Кубатко О.В., Пономаренко О.С. (Дуванова) Соціально-економічні фактори створення об'єднаних територіальних громад в Україні. *Financial and credit activity: problems of theory and practice* . 2019. Вип. 4, No 31. С. 527-535. DOI: 10.18371/fcactp.v4i31.191008.

158. Петрушенко Ю. М., Пономаренко (Дуванова) О. С. Джерела фінансування сталого розвитку об'єднаних територіальних громад. *Проблеми і перспективи розвитку фінансово-кредитної системи України* : збірник матеріалів II Всеукраїнської наук.- практи. конф. (м. Суми , 23 листоп. 2017 року). Суми, 2017. С. 45-49.

159. Пігуль Н. Г., Люта О. В. Зарубіжний досвід проведення децентралізаційних реформ. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2016. Вип. 9. С. 684–688.

160. Плюта В. Сравнительный анализ в экономических исследованиях: методы таксономии и факторного анализа. Москва : Статистика, 1980. 151с.

161. Полинюк Н. І. Зарубіжний досвід міжбюджетних відносин та можливість його використання в Україні. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2016. Вип. 26.6. С. 269-275.

162. Пономаренко (Дуванова) О. С. Реформа децентралізації в Данії: досвід для України. *STABICONsystems – 2018* : матеріали Міжнародного наукового форуму (м. Суми, 26–28 квітня 2018 р.). Суми, 2018. С. 90–93.

163. Пономаренко О. С. (Дуванова) Проблеми розвитку підприємництва в об'єднаних територіальних громадах. *Проблеми та перспективи розвитку малого підприємництва в Україні* : збірник матеріалів XII Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми та перспективи розвитку підприємництва» (м. Харків, 30 листопада 2018 р.). Харків, 2018. С.249-251.

164. Пономаренко О. С. (Дуванова) Фінансова спроможність як фактор сталого розвитку територіальних громад. *Проблеми і перспективи розвитку фінансово-кредитної системи України* : збірник матеріалів III Всеукраїнської наук.-практ. конф. (м. Суми, 22–23 листопада 2018 р.). Суми, 2018. С.19-23.

165. Про добровільне об'єднання територіальних громад : Закон України від 05.02.2015 р. № 157-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-19>.

166. Про затвердження військово-адміністративного поділу території України : Указом Президента України № 39 від 05.02.2016 зі змінами. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/39/2016#Text>.

167. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року : постанова Кабінету Міністрів України від 06.08.2014 р. № 385. URL : <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-%D0%BF>.

168. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки : постанова Кабінету Міністрів України від 05.08.2020 р. № 695. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#n11>.

169. Про затвердження Методики формування спроможних територіальних громад : постанова Кабінету Міністрів України від 08.04.2015 р. № 214. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/214-2015-%D0%BF>.

170. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо формування і реалізації прогностичних та програмних документів соціально-економічного розвитку об'єднаної територіальної громади : Наказ Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово комунального господарства України № 75 від 30.03.2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0075858-16#Text>.

171. Про затвердження Порядку та Методики проведення моніторингу та оцінки результативності реалізації державної регіональної політики : Постанова КМУ №856 від 21.10.2015: URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/856-2015-%D0%BF#Text>.

172. Про кооперацію : Закон України від 10.07.2003 р. № 1087-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1087-15>.

173. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80>.

174. Про сільськогосподарську кооперацію : Закон України від 21.07.2020 р. № 819-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/819-20>.

175. Про співробітництво територіальних громад : Закон України від 17.06.2014 р. №1508-VII. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1508-18>.

176. Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020» : указ Президента України від 12.01.2015 р. № 5/2015. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>.

177. Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні : розпорядження Кабінету Міністрів України від 01.04.2014 р. № 333-р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80>.

178. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року : Указ Президента України від 30.09.2019 № 722/2019. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text>.

179. Пянковський В. Іноземний досвід проведення децентралізації та пропозиції для України. *Актуальні проблеми правознавства*. 2018. Вип. 1 С. 102–106.

180. Регіональний людський розвиток: Статистичний збірник. Державна служба статистики України. 2018. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/09/zb_rlr2017_pdf.pdf.

181. Реєстр договорів по співробітництву територіальних громад. Міністерство розвитку громад та територій України. URL: <https://www.minregion.gov.ua/>.

182. Розрахунок індексу регіонального людського розвитку за 2019 рік. Міністерство розвитку громад та територій України: сайт: URL : <https://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2020/10/rozrahunok-indeksu-regionalnogo-lyudskogo-rozvytku-za-2019-rik.pdf>.

183. Розробка науково-методичних засад та практичного інструментарію фінансової політики сталого розвитку об'єднаних територіальних громад [Текст]: Прикладні аспекти реалізації заходів фінансової політики, зорієнтованої на забезпечення та регулювання сталого розвитку об'єднаних територіальних громад : звіт про НДР (проміжний) / кер. Ю. М. Петрушенко. Суми : СумДУ, 2019. 161 с.

184. Рудік Н. М. Історичний аспект розвитку сільськогосподарської кооперації. *Агросвіт*. 2021. № 9–10. С. 38–45.

185. Руснак А. В. (2019). Роль споживчої кооперації у сталому розвитку сільських територій. *Агросвіт*. 2019. Вип. 12. С. 3-9.

186. Самойленко Т. Г. Кооперація в аграрному секторі як напрямок сталого розвитку сільської місцевості. *Вчені записки Таврійського національного університету імені ВІ Вернадського. Серія: Економіка і управління*. 2018. № 3 (29 (68)). С. 22-24.

187. Сас О. Децентралізація у країнах Балтії та Скандинавії. Частина 2. 2016. URL: <http://decentralization.gov.ua/news/2917>.

188. Сембер С. В., Чубарь О. Г., Машіко К. С. Теоретичні підходи до визначення сутності фінансової спроможності та фінансових ресурсів територіальної громади. *Регіональна економіка*. 2015. Вип. 3(77). С. 81–90.

189. Сидоренко Н.О. Інструменти активізації міжнародного співробітництва муніципалітетів в Європі. *Публічне адміністрування: теорія та практика: електронний збірник наукових праць*. Дніпропетровськ. : ДРІДУ НАДУ. 2011. Том 1, Вип. 5. URL <http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/index.html>.

190. Сидоренко С. Як не варто проводити адмінреформу, або Чи повторить Україна помилки Латвії? *Європейська правда*. 2015. URL: <http://www.eurointegration.com.ua/articles/2015/05/25/7034150/>.

191. Сірик З.О. Ефективність використання механізмів співробітництва територіальних громад в умовах децентралізації влади. *Регіональна економіка*. 2020. № 2. С. 17–32.

192. Стрельник С.О. Територіальне співробітництво у межах кооперації регіонів ЄС. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2014. Вип. 9–1. Частина 3. URL : http://www.ej.kherson.ua/journal/economic_09-1/116.pdf.

193. Ткаченко Ю. В., Ковальчук Я. О. Оцінка ефективності реформи децентралізації: проміжні результати. *Збірник наукових праць ЧДТУ. Серія: Економічні науки*. 2018. Вип. 48. С. 21–29.

194. Ткачук А. Ф. Скандинавський шлях. Досвід реформ адміністративно-територіального устрою і місцевого самоврядування у Данії та Швеції. Київ : Логос, 2015. С. 124.

195. Ткачук А. Ф. Латвія: Довга дорога реформи. *Робочі записки*. Київ : ІКЦ «Легальний статус», 2015. С. 56.
196. Толканов В.В. Співробітництво територіальних громад (міжмуніципальне співробітництво – ММС) як інноваційний інструмент для забезпечення місцевого економічного розвитку та муніципальної консолідації. *Науковий вісник Полісся*. 2017. № 1(9). ч. 2. С. 76–80.
197. Туган-Барановский М.И. Социальные основы кооперации / Предисл., коммент. Л. А. Булочникова и др. М. : Экономика, 1989. 496 с.
198. Чижевська М.Б. Община як інституційне середовище становлення кооперації. 2009. Київ: ІЕПНАНУ.
199. Щербина Т.В., Пономаренко (Дуванова) О.С. Соціально-економічні фактори кооперації як передумова підвищення фінансової стійкості регіону. *Електронний журнал «Ефективна економіка»* (Index Copernicus). 2018. №12. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6799>.

ДОДАТКИ

Додаток А

Огляд п'яти найбільш цитованих статей за тематикою сталий розвиток, місцеві громади та кооперація

Таблиця А.1 – Огляд п'яти найбільш цитованих статей за тематикою сталий розвиток, місцеві громади та кооперація

Автор	Бібліометричні дані статті	Кількість цитувань	Основна гіпотеза дослідження
Butchart, S.H.M., Walpole, M., Collen, B., (...), Vié, J.-C., Watson, R.	(2010) Global biodiversity: Indicators of recent declines. Science 328(5982), pp. 1164-1168	2815	<p>Позитивний вплив прийняття та виконання Конвенції про біологічне різноманіття на зниження темпів втрати біорізноманіття. Проаналізовано 31 індикатор, щоб звітувати про прогрес у досягненні цієї мети. Більшість показників стану біорізноманіття (що охоплюють тенденції популяцій видів, ризик зникнення, поширеність і стан середовища проживання, а також склад спільноти) показали зниження без істотного скорочення. Показники тиску на біорізноманіття (включаючи споживання ресурсів, інвазивні чужорідні види, забруднення азотом, надмірна експлуатація та вплив зміни клімату) показали збільшення. Темпи втрати біорізноманіття не сповільнюються.</p> <p>Проте визначено позитивний вплив заходів на місцевому рівні (включаючи масштаби та охоплення біорізноманіття заповідних територій, стале управління лісами, відповідні заходи щодо інвазивних чужорідних видів та допомогу, пов'язану з біорізноманіттям).</p>
Cash, D.W., Clark, W.C., Alcock, F., (...), Jäger, J., Mitchell, R.B.	(2003) Knowledge systems for sustainable development. Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America 100(14), pp. 8086-8091	1974	<p>Наука і техніка повинні відігравати більш центральну роль у сталому розвитку громад від локального до глобального рівня. Основною метою має стати задоволення потреб людського розвитку у поєднанні із захистом системи життєзабезпечення Землі. Для цього потрібно створити інституції, які зможуть мобілізувати науково-технічних технологій для забезпечення сталого розвитку й будуть ефективними при створенні комунікацій між знаннями та діями. При цьому вони мають підвищити достовірність та легітимність інформації, яку вони створюють.</p>

Продовження таблиці А.1

Автор	Бібліометричні дані статті	Кількість цитувань	Основна гіпотеза дослідження
Costello, A., Abbas, M., Allen, A., (...), Wolff, J., Patterson, C.	(2009) Managing the health effects of climate change. Lancet and University College London Institute for Global Health Commission. The Lancet 373(9676), pp. 1693-1733	1369	Зміна клімату є найбільшою глобальною загрозою здоров'ю людства у 21 столітті: вплив зміни клімату підвищить ризик для життя і благополуччя мільярдів людей в наступні десятиріччя, що має стати поштовхом до досягнення Цілей розвитку тисячоліття. Управління наслідками цих процесів потребуватиме участі всіх секторів уряду, громадянського суспільства, розвитку міждисциплінарних досліджень та нових шляхів міжнародного співробітництва. Вирішальним буде залучення місцевих громад до моніторингу, обговорення, адвокації та допомоги в процесі адаптації до змін клімату. Окреслено питаннями, що мають вирішуватись на рівні місцевих громад: продовольча безпека (врожайність сільськогосподарських культур, ціни на продукти харчування, заходи продовольчої безпеки домогосподарств), безпечне водопостачання, покращення будівель, відновлення лісів, оцінку ризиків стихійних лих, мобілізацію громади, а також основні послуги з охорони здоров'я адаптації до зміни клімату.
Fraser, E.D.G., Dougill, A.J., Mabee, W.E., Reed, M., McAlpine, P.	(2006) Bottom up and top down: Analysis of participatory processes for sustainability indicator identification as a pathway to community empowerment and sustainable environmental management. Journal of Environmental Management 78(2), pp. 114-127	581	Оцінюється вплив процес розвитку партнерства між громадами на визначення індикаторів сталості (ЦСР) та управління навколишнім середовищем у трьох різних тематичних дослідженнях. Зокрема доведено, що ідентифікація та збір індикаторів сталості та залучення людей до вибору показників, не лише надають цінні бази даних для прийняття управлінських рішень, але й надає забезпечує можливість сталого екологічного управління громади.
Berke, P.R., Kartez, J., Wenger, D.	(1993) Recovery after Disaster: Achieving Sustainable Development, Mitigation and Equity. Disasters 17(2), pp. 93-109	310	Енергетичні ресурси відіграватимуть важливу роль у майбутньому світі. Біопаливо є важливим, оскільки воно замінює нафтове паливо. Відновлювані джерела енергії можуть сприяти економічному та соціальному розвитку місцевих громад. Для цього мають бути ретельно розроблені та сплановані проекти, із залученням механізмів співробітництва громад, а також участі у фінансуванні місцевих бюджетів. Це особливо актуально для бідних сільських громад, що не мають достатніх доходів для залучення проектів відновлюваної енергетики. Використання біомаса та біопаливо як заміни традиційного пального забезпечує багато переваг, включаючи стійкість, скорочення викидів парникових газів, регіональний розвиток, розбудову соціальної інфраструктури та розвиток сільського господарства.

Додаток Б

Анкета для проведення опитування керівництва та членів агрокооперативів

MANAGER + OTHER MEMBERS / Питання для директора та членів агрокооперативу

Age: / Вік:

Gender: / Стать:

Size of a farm: / Розмір ферми (га землі):

Education: / Освіта:

1. Do you participate in the decision making in your group? / Чи приймаєте Ви участь у прийнятті рішень вашого кооперативу?

Yes / так

No / ні

If yes, give examples / Якщо так, надайте, будь-ласка, приклади

---

2. Can everyone participate in the decision making? / Чи всі приймають участь у прийнятті рішень?

Yes / так

No / ні

3. Are you always in agreement with decisions of management? / Чи завжди Ви згодні з рішеннями менеджменту?

Never / Ніколи

Hardly agree / Як правило ні

Sometimes / Іноколи

Often / Часто

Strongly agrees / Завжди погоджуюсь

4. How often do you attend the group meetings? / Як часто Ви відвідуєте збори членів кооперативу?

5. How do you manage conflict if it happens? / Як ви вирішуєте конфлікти, у випадку виникнення?

---

6. Please describe the structure of the coop. / Будь ласка опишіть структуру кооперативу.

---

7. What requirements do new members have to meet? (age, skills, number of hectares etc.) / Які вимоги висуваються до нових членів кооперативу? (Вік, Навички, Кількість гектарів землі, Освіта, Спеціалізація, Інше)

---

8. What are other non-financial contributions from your side you did for cooperative? / Які інші нефінансові внески з вашого боку ви зробили для кооперативу?

---

9. What methods do you use to reduce the costs of your production? / Які методи ви використовуєте, щоб скоротити витрати на виробництво вашої продукції?

- a. Reduce supply expenses / Скорочення витрат на поставку
- b. Lower financial expenditures / Зниження фінансових витрат
- c. Modernizing the marketing strategies / Модернізація маркетингової стратегії
- d. Negotiate with suppliers / Переговори з постачальниками
- e. Other / Інше

10. Where do you currently sell your products? / Де Ви, на даний час, реалізовуєте свою продукцію?

- a. Local village / Місцеве село
- b. Bigger nearby town / Сусіднє місто
- c. Regional farther town / Регіон
- d. Capital city / Столиця
- e. Neighboring and farther countries / Експорт в сусідні країни

11. Currently, what is the location of sales of cooperative? / В даний час, яка локація вашої торгового пункту?

- a. Farm gate / ферма
- b. Roadside / при дорозі
- c. Fresh market / ринок
- d. Retailers / роздрібна торгівля
- e. Institutions / установи
- f. Other / Інше

12. Do you use intermediaries to deliver your products? / Чи Ви користуєтесь послугами посередників для доставки своєї продукції?

- a. Yes, only intermediaries / Так, тільки через посередників
- b. No, we deliver products by ourselves / Ні, ми поставляємо продукцію власним транспортом
- c. We use both ways / Ми використовуємо обидва шляхи
- d. Other, please specify / Інше (будь ласка, конкретизуйте)

---

13. Do you use the Agricultural Market Information System? / Чи слідкуєте Ви за ситуацією на аграрному ринку?

Yes / так

No / ні

14. Do you possess quality certifications for your products? / У вас є сертифікати якості на свою продукцію?

Yes / так

No / ні

15. Did you receive trainings from extension agents? / Чи отримали ви якесь навчання від співробітників дорадчих служб?

Yes / так

No / ні

16. In your opinion do you receive better price as a member of cooperative? / На вашу думку, ви отримуете більш вигідну ціну як член кооперативу?

Strongly agree

Agree

Disagree

Strongly disagree

4

3

2

1

Абсолютно згодний	згодний	не погоджуюсь	Категорично не згоден
4	3	2	1

17. As a member of a cooperative in your opinion could you expand the area of your sells of your products to other further cities/or abroad? / На вашу думку, як член кооперативу чи могли б ви розширити область продажів вашої продукції в інші міста / або за кордон?

Абсолютно згодний	згодний	не погоджуюсь	Категорично не згоден
4	3	2	1

18. How many times does extension office visit you in last year? / Скільки разів вас відвідує службу дорадництва (v proslom godu)?

Додаток В

Кореляційна матриця набору змінних моделі

```

.cor
(obs=21)
-----
|      irhd      grp      iagr agrprod      kinv      forinv      exp solidw~e      gasemmst      gasemveh      fuele~s      alterf~l      empl pupilukr      clinic lifelong      crime      imc
-----
irhd |      1.0000
grp |      0.0750      1.0000
iagr |     -0.2809      0.0100      1.0000
agrprod |      0.4311     -0.0552     -0.3664      1.0000
kinv |      0.3010      0.7065     -0.1873      0.1422      1.0000
forinv |      0.2807      0.7947     -0.1547      0.0051      0.7301      1.0000
exp |     -0.0992      0.5375      0.4484     -0.2361      0.3429      0.4909      1.0000
solidwaste |      0.4903     -0.4607     -0.1254      0.3024     -0.2124     -0.3019     -0.2230      1.0000
gasemmst |      0.1144      0.1728      0.1248     -0.2509      0.0222     -0.0801     -0.2072      0.1956      1.0000
gasemveh |      0.0047      0.6444      0.0962     -0.2018      0.5213      0.2946      0.0741     -0.4434      0.4466      1.0000
fuele~s |      0.0348      0.3907      0.5411      0.0179      0.0700      0.4546      0.4999     -0.2027     -0.0314      0.1911      1.0000
alterf~l |     -0.2561     -0.1823      0.0700     -0.0421      0.0789     -0.2566     -0.1659     -0.1603      0.0556      0.0976     -0.3612      1.0000
empl |      0.0005      0.2672      0.0065     -0.1679     -0.0020      0.1070      0.0192     -0.3485      0.4124      0.3430      0.1067     -0.2654      1.0000
pupilukr |      0.2122      0.5387     -0.1250      0.1648      0.4335      0.3616     -0.0101     -0.2785      0.2127      0.5310      0.1233     -0.0187      0.1066      1.0000
clinic |     -0.4266      0.3636      0.1321     -0.2192     -0.0157      0.0140      0.1262     -0.2192      0.4402      0.3525     -0.0329      0.0734      0.3837      0.1939      1.0000
lifelong |      0.4474     -0.3372     -0.1079      0.5243     -0.3633     -0.2693     -0.2663      0.3962     -0.2139     -0.2966      0.1280     -0.3335     -0.1671     -0.0665     -0.4957      1.0000
crime |     -0.6112     -0.0030      0.1068     -0.3528     -0.0290     -0.1032      0.1172     -0.2894     -0.0398     -0.0499     -0.2142      0.1288      0.0735      0.1147      0.3643     -0.3445      1.0000
imc |     -0.1068      0.5747     -0.1002      0.2700      0.1523      0.3148      0.2478     -0.1388      0.0543      0.1171      0.1722     -0.2107      0.0486      0.2914      0.2824      0.1279      0.0313      1.0000
perpop |      0.0455     -0.4503     -0.0249     -0.0807     -0.1787     -0.2242      0.0606      0.5489     -0.0091     -0.6971     -0.3979      0.2069     -0.3638     -0.3826     -0.1684     -0.0403      0.2161     -0.1756
popchan |      0.0978     -0.2691     -0.0707      0.3809     -0.1289     -0.0450     -0.1426      0.4501     -0.0881     -0.5505      0.0005     -0.0458     -0.2313     -0.1527     -0.2014      0.3089     -0.0464      0.1959
workpop |      0.1982     -0.1657     -0.2130      0.2410      0.0119      0.0364      0.0273      0.4081     -0.1800     -0.5590     -0.1961      0.0025     -0.2486     -0.0676     -0.3293      0.2717      0.3475      0.1578
socsup |      0.1674      0.0819     -0.1410      0.3937     -0.0164      0.0867     -0.1482      0.2252     -0.1617     -0.2691      0.0414     -0.2691     -0.2024     -0.0292     -0.1548      0.3109     -0.2003      0.4306
invper |      0.0634     -0.1047     -0.3035      0.3917      0.0050      0.2270      0.1691      0.1088     -0.3821     -0.4630      0.1292     -0.1127     -0.0590     -0.0802     -0.0659      0.2014      0.1235      0.0450
entepr |      0.0920     -0.0702     -0.3498     -0.0019      0.2250      0.1374     -0.2023     -0.0976      0.0277     -0.0067     -0.1763      0.1905      0.0670      0.2034     -0.4091     -0.0189      0.2848     -0.1361
coops |     -0.3172     -0.0351     -0.2538     -0.1465     -0.0522      0.1910     -0.1449      0.0220     -0.0141     -0.3635     -0.1313     -0.1727      0.0100     -0.1732      0.0981     -0.1997      0.5605      0.2007
road |      0.0845     -0.4717     -0.0354      0.2623     -0.1804     -0.3478     -0.2385      0.6036      0.2208     -0.5090     -0.3330      0.2912     -0.1845     -0.1660     -0.0293     -0.0942     -0.0402     -0.1490
regdev |      0.1004     -0.1254     -0.0703      0.1191      0.0194     -0.0704      0.2509      0.0605     -0.0811     -0.1181     -0.0690      0.2660      0.0797     -0.0835      0.1292     -0.0322      0.1439     -0.3834
rev |      0.0673      0.0401     -0.5315      0.4021     -0.0310      0.1060      0.0445     -0.0987     -0.4392     -0.2424     -0.1380     -0.1207      0.1791     -0.0775      0.1029      0.1118     -0.0003      0.0799
capexp |     -0.0901      0.3955     -0.4124      0.3804      0.2508      0.3032      0.1114     -0.4090     -0.1801      0.2798      0.0924      0.0398      0.3005      0.3024      0.4020     -0.1013      0.0897      0.2260
managexp |     -0.4024     -0.2098     -0.1279      0.2313     -0.3213     -0.3314      0.0648      0.0287     -0.4897     -0.4592     -0.2879     -0.0549     -0.1075     -0.4444      0.1376      0.1182      0.2775      0.3123
subslev |      0.3879     -0.2838     -0.3861      0.5430     -0.0353      0.0202     -0.3731      0.0194     -0.3357     -0.2170     -0.0248      0.0031      0.1012     -0.1681     -0.4218      0.4216     -0.2517     -0.2134
devbudexp |      0.0266     -0.4600     -0.3644      0.4985     -0.4018     -0.2478     -0.3997      0.0934     -0.4394     -0.4422     -0.0726     -0.1297     -0.0116     -0.2371     -0.1325      0.4261      0.0405     -0.1730
pertax |      0.0459      0.0378     -0.4892      0.3549     -0.0079      0.0738      0.0468     -0.0864     -0.4177     -0.1986     -0.2128      0.0102      0.1005     -0.0851      0.1854      0.0759      0.0885      0.0222
landtax |      0.2089      0.0882     -0.5937      0.4635      0.0913      0.2277      0.1095      0.0339     -0.3933     -0.2779     -0.1022     -0.2885      0.2536     -0.1650     -0.0316      0.1389     -0.1107      0.1301
syntax |      0.2030     -0.0422     -0.6037      0.6410      0.0545     -0.0918     -0.2487      0.0514     -0.3576     -0.1086     -0.3594      0.0131      0.0399      0.0904      0.0711      0.2353     -0.0628      0.0770
excistax |      0.2082      0.2895     -0.3921      0.5724      0.4099      0.4183      0.0042     -0.2032     -0.2700      0.2013      0.2568     -0.0430      0.2069      0.3179     -0.0205      0.0886      0.0021      0.0465
esttax |      0.1491      0.0602     -0.4424      0.6122      0.1428      0.1404      0.1863     -0.0152     -0.6540     -0.3072     -0.0972     -0.1716     -0.0497     -0.1379     -0.0934      0.2403     -0.0615      0.1850
subs |     -0.3688     -0.0895     -0.0810      0.4158     -0.3277     -0.3243     -0.2864     -0.2341     -0.1538      0.0141      0.0270      0.0905      0.1076      0.1711      0.3292      0.1917      0.2475      0.2919
doc |     -0.1535     -0.0240     -0.1386     -0.0815      0.0494      0.1299      0.1273      0.0036     -0.1275     -0.3705     -0.1331     -0.2243      0.1737      0.0553      0.0346     -0.2486      0.6047     -0.0712
kind |     -0.2570     -0.3359      0.0159      0.0580     -0.1320     -0.4552     -0.5603     -0.1683     -0.0267     -0.0006     -0.4723      0.3646      0.0625      0.0802      0.1322     -0.1727      0.2091     -0.2143
pup |      0.0719      0.2800     -0.0813      0.3375      0.4744      0.2763      0.1859     -0.4618     -0.4029      0.2173      0.0697      0.1067      0.1281      0.2809     -0.2046      0.1549      0.2083      0.1286
enereffic |      0.1089     -0.4106     -0.1447      0.2700     -0.2454     -0.0515     -0.1689      0.4382     -0.2069     -0.5772     -0.0007      0.0002     -0.2797     -0.0543     -0.0722      0.2964      0.1396     -0.1436
solidw1 |      0.3094     -0.1332     -0.2133      0.4819     -0.0410      0.1358      0.0645      0.5411     -0.1245     -0.6178      0.0086     -0.1124     -0.2861     -0.1690     -0.0952      0.1692     -0.1959      0.1508
solidw2 |      0.2089      0.1548     -0.3657      0.5257      0.2294      0.4671      0.1442      0.1720     -0.3429     -0.3980      0.1940     -0.2052     -0.3103      0.0781     -0.1440      0.0904     -0.0717      0.3139
indentr |      0.1289      0.3411     -0.3352      0.3991      0.3145      0.3750     -0.0704     -0.2342      0.0570      0.2603      0.2736     -0.1825      0.4667      0.1813     -0.0889      0.0516     -0.1230      0.2521
-----
|      perpop      popchan      workpop      socsup      invper      entepr      coops      road      regdev      rev      capexp      managexp      subslev      devbud~p      pertax      landtax      syntax      excistax
-----
perpop |      1.0000
popchan |      0.5103      1.0000
workpop |      0.6424      0.5366      1.0000

```


Додаток Д

Результати розподілу ОТГ України за рівнями їх інтегрального показника фінансової спроможності за 2016-2020 роки

Таблиця Д.1 - Результати розподілу ОТГ України за рівнями їх інтегрального показника фінансової спроможності за 2016 - 2020 роки

Рівень фінансової спроможності	Межі показника	ОТГ				
		2016	2017	2018	2019	2020
Кризовий	0,00 – 0,20	Вінницька: Студенянська; Волинська: Велицька, Голобська, Зимнівська, Смолигівська, Устилузька; Дніпропетровська: Апостолівська, Вакулівська, Грушівська, Зеленодольська, Ляшківська, Нивотрудівська, Новопокровська, Святовасилівська, Сурсько-Литовська; Донецька: Черкаська;	Вінницька: Бабчинецька, Барська, Вапнярська, Вороновицька, Дашівська, Джулинська, Ковалівська, Мельниківська, Райгородська, Северинівська, Ситковецька, Сокиринська, Студенянська, Тульчинська, Шпиківська; Волинська: Велицька, Голобська, Дубівська, Заболоттівська, Зимнівська, Литовезька, Люблинецька, Павлівська, Поворська, Поромівська, Прилісненська, Устилузька, Шацька; Дніпропетровська:	Вінницька: Барська, Вапнярська, Гніванська, Джулинська, Ковалівська, Мельниківська, Райгородська, Мурафська, Сокиринська, Росошанська, Северинівська, Ситковецька, Сокиринська, Шляхівська, Шпиківська Волинська: Величненська, Голобська, Дубечненська, Жидичинська, Заболоттівська, Забродівська, Затурцівська, Зимнівська, Іваничівська, Колківська, Колодяжненська, Копачівська, Литовезька, Луківська, Любешівська, Люблинецька, Любомльська,	Вінницька: Брацлавська, Мельниківська, Шпиківська, Мурафська, Вапнярська, Шляхівська, Северинівська, Сокиринська, Ситковецька, Дашівська, Студенянська, Бабчинецька, Райгородська, Вороновицька, Джулинська, Томашпільська, Барська, Росошанська, Лука-Мелешківська, Северинівська, Гніванська, Староприлуцька, Ковалівська, Хмільницька, Глуховецька, Новогребельська, Іванівська, Краснопілська, Жданівська, Тростянецька, Тульчинська; Волинська: Величненська, Сереховичівська, Забродівська, Головенська, Гуто-Боровенська, Сереховичівська, Дубечненська, Самарівська, Велицька, Забродівська, Затурцівська, Привітненська, Любешівська, Копачівська, Колківська, Люблинецька, Цуманська, Голобська, Затурцівська, Іваничівська, Тростянецька,	Вінницька: Мурафська, Северинівська, Шпиківська, Брацлавська, Шляхівська, Мельниківська, Павлівська, Студенянська, Дашівська, Сокиринська, Соболівська, Вороновицька, Староприлуцька, Вапнярська, Райгородська, Ситковецька, Ковалівська, Джулинська, Лука-Мелешківська, Новогребельська, Бабчинецька, Томашпільська, Росошанська, Іванівська, Барська, Глуховецька, Хмільницька, Краснопілська, Жданівська, Гніванська, Тростянецька, Жмеринська, Тульчинська; Волинська: Гуто-Боровенська, Величненська, Дубечненська, Сереховичівська, Забродівська, Заболоттівська, Велицька, Головенська, Самарівська, Війницька, Привітненська, Павлівська, Поворська, Смідинська, Любешівська, Копачівська, Колківська, Люблинецька, Цуманська, Голобська, Затурцівська, Іваничівська, Тростянецька,

Продовження таблиці Д.1

	<p>Житомирська: Високівська, Вишевицька, Дубрівська, Іршанська, Народицька, Потіївська, Новоборівська, Тетерівська, Червоненська; Закарпатська: Вільховецька; Запорізька: Берестівська, Веселівська, Воскресенська, Комиш-Зорянська, Преображенська, Смирновська Ів.-Франківська: Верхнянська, Печеніжинська, Старобородчанська; Київська: Калитянська; Кіровоградська: Бобринецька, Маловисківська Луганська: Білокуракинська, Новопсковська; Львівська:</p>	<p>Апостолівська, Аульська, Божедарівська, Васильківська, Великомихайлівська, Вишнівська, Грушівська, Криничанська, Лихівська, Маломихайлівська, Мирівська, Нивотрудівська, Новопавлівська, Новопокровська, Покровська, Роздорська, Софіївська, Сурсько-Литовська, Томаківська, Царичанська; Донецька: Миколаївська, Черкаська; Житомирська: Андрушківська, Баранівська, Барашівська, Білокоровицька, Брусилівська, Високівська, Вишевицька, Вільська, Городницька, Горщиківська, Довбиська, Дубрівська, Іршанська, Квітнева, Корнинська, Коростишівська, Лугинська, Миропільська, Народицька, Новоборівська, Олевська, Потіївська, Семенівська, Тетерівська, Хорошівська, Червоненська, Чоповицька; Закарпатська:</p>	<p>Оваднівська, Павлівська, Поворська, Прилісненська, Самарівська, Сереховичівська, Смідинська, Турійська, Устилузька, Цуманська, Шацька Дніпропетровська: Апостолівська, Аульська, Божедарівська, Васильківська, Великомихайлівська, Верхньодніпровська, Вишнівська, Грушівська, Девладівська, Іларіонівська, Китайгородська, Криничанська, Лихівська, Лошкарівська, Любимівська, Ляшківська, Маломихайлівська, Межирицька, Межівська, Миколаївська, Мирівська, Нивотрудівська, Новопавлівська, Новопокровська, Петриківська, Покровська, Раївська, Роздорська, Саксаганська, Святовасилівська, Славгородська, Софіївська, Сурсько-Литовська, Томаківська, Червоногригорівська, Царичанська, Широківська Донецька: Сіверська, Черкаська Житомирська: Баранівська, Барашівська, Білокоровицька, Броніківська, Брусилівська, Високівська, Вишевицька, Вільська, Городницька, Горщиківська, Довбиська,</p>	<p>Тростянецька, Павлівська, Голобська, Затурцівська, Поворська, Колодяжненська, Гіркополонківська, Зимнівська, Цуманська, Луківська, Іваничівська, Старовижівська, Шацька, Любомльська, Турійська, Ківерцівська, Литовезька, Торчинська, Оваднівська, Прилісненська, Поромівська, Устилузька, Дубівська, Вишнівська, Городищенська, Жидичинська, Смолигівська, Заборольська, Княгининівська; Дніпропетровська: Грушівська, Сурсько-Литовська, Нивотрудівська, Іларіонівська, Вишнівська, Маломихайлівська, Китайгородська, Роздорська, Лихівська, Марганецька, Аулівська, Новопокровська, Межирицька, Червоногригорівська, Широківська, Великомихайлівська, Перецепинська, Ляшківська, Славгородська, Лошкарівська, Піщанська, Верхньодніпровська, Петриківська, Вакулівська, Зеленодольська, Покровська, Царичанська, Девладівська, Криничанська, Раївська, Апостолівська, Межівська, Любимівська, Мирівська, Новопавлівська, Софіївська, Солонянська, Саксаганська, Божедарівська, Васильківська, Покровська, Томаківська, Юр'ївська, Личківська, Українська, Чкаловська, Миколаївська (Васильківський р-н); Донецька: Сіверська, Черкаська, Званівська, Олександрівська;</p>	<p>Колодяжненська, Старовижівська, Шацька, Гіркополонківська, Турійська, Оваднівська, Любомльська, Смолигівська, Зимнівська, Литовезька, Ківерцівська, Торчинська, Прилісненська, Устилузька, Поромівська, Дубівська, Луківська, Городищенська, Вишнівська, Жидичинська; Дніпропетровська: Грушівська, Сурсько-Литовська, Нивотрудівська, Лихівська, Вишнівська, Іларіонівська, Маломихайлівська, Ляшківська, Вакулівська, Марганецька, Аулівська, Межирицька, Любимівська, Китайгородська, Саксаганська, Перецепинська, Зеленодольська, Роздорська, Широківська, Славгородська, Верхньодніпровська, Новопавлівська, Апостолівська, Лошкарівська, Великомихайлівська, Миколаївська (Васильківський район), Межівська, Софіївська, Мирівська, Покровська, Святовасилівська, Новопокровська, Царичанська, Божедарівська, Петриківська, Раївська, Васильківська, Червоногригорівська, Піщанська, Девладівська, Личківська, Криничанська, Українська, Варварівська, Томаківська, Могилівська, Покровська; Донецька: Сіверська, Черкаська, Званівська, Олександрівська, Лиманська, Бахмутська, Миколаївська, Житомирська: Соколівська, Барашівська, Мартинівська, Курненська, Білокоровицька, Городницька, Дубрівська, Чоповицька, Хорошівська, Гришковецька, Райгородоцька, Потіївська, Вільська, Корнинська, Баранівська,</p>
--	---	---	---	--	---

Продовження таблиці Д.1

	<p>Бабинська, Бісковицька, Вільшаницька, Воле-Баранецька, Гніздичівська, Грабовецька, Дублянська, Заболотцівська, Луківська, Міженецька, Новокалінівська, Новоміська, Новострілищанська, Тростянецька, Чукув'янська;</p> <p>Миколаївська: Куцурубська, Одеська, Балтська, Великомихайлівська, Маразпільська, Розквітівська, Тузлівська, Червоноармійська;</p> <p>Полтавська: Клепачівська, Недогарківська, Новознам'янська, Омельницька, Піщанська, Покровсько-Багачанська, Семенівська;</p> <p>Рівненська: Бабинська, Бугринська, Клесівська, Миляцька, Підлозцівська;</p>	<p>Вільховецька, Полянська; Веселівська, Воскресенська, Комишуваська, Малотокмачанська, Осипенківська, Преображенська, Приморська, Таврійська;</p> <p>Ів.-Франківська: Білоберізька, Більшівцівська, Верхнянська, Витвицька, Космацька, Матеївецька, Нижньовербізька, Печеніжинська, П'ядицька, Старобогородчанська, Тлумацька;</p> <p>Київська: Калитянська, Пісківська;</p> <p>Кіровоградська: Бобринецька, Великоандрусівська, Маловисківська, Новоукраїнська;</p> <p>Луганська: Новопсковська, Чмирівська;</p> <p>Львівська: Бабинська, Бісковицька, Вільшаницька, Воле-Баранецька, Гніздичівська, Грабовецька, Дублянська, Жовтанецька, Заболотцівська, Луківська, Міженецька, Мостиська, Нижанковицька, Новокалінівська, Новоміська, Новострілищанська,</p>	<p>Дубрівська, Ємільчинська, Корнинська, Коростишівська, Курненська, Лугинська, Любарська, Мартинівська, Миропільська, Народицька, Новоборівська, Овруцька, Олевська, Піщівська, Потіївська, Пулинська, Радомишльська, Словечанська, Соколівська, Тетерівська, Хорошівська, Червоненська, Чоповицька, Семенівська, Краснопільська</p> <p>Закарпатська: Вільховецька, Перечинська, Полянська, Іршавська</p> <p>Запорізька: Біленьківська, Благовіщенська, Веселівська, Водянська, Гуляйпільська, Кам'янсько-Дніпровська, Комиш-Зорянська, Комишуваська, Малотокмачанська, Новобогданівська, Новоолексіївська, Новоуспенівська, Орхівська, Осипенківська, Остриківська, Павлівська, Петро-Михайлівська, Плодородненська, Преображенська, Приазовська, Приморська, Таврійська, Чкаловська, Чернігівська, Якимівська</p> <p>Ів.-Франківська: Брошнів-Осадська, Білоберізька, Більшівцівська, Верхнянська, Витвицька, Войнилівська, Делятинська, Дзвиняцька, Заболотівська, Космацька, Ланчинська, Матеївецька,</p>	<p>Житомирська: Соколівська, Барашівська, Курненська, Мартинівська, Гришковецька, Дубрівська, Чоповицька, Райгородоцька, Пулинська, Хорошівська, Корнинська, Вільська, Городницька, Потіївська, Брониківська, Лугинська, Ємільчинська, Олевська, Білокоровицька, Коростишівська, Довбиська, Піщівська, Вишевицька, Тетерівська, Словечанська, Вчорайшенська, Баранівська, Миропільська, Вільшанська, Брусилівська, Новоборівська, Червоненська, Швайківська, Любарська, Радомишльська, Краснопільська, Овруцька, Народицька, Чуднівська, Горщиківська, Пулинська, Миропільська, Семенівська, Андрушківська, Високівська, Попільнянська, Глибочицька, Новоград-Волинська;</p> <p>Закарпатська: Вільховецька, Полянська, Перечинська, Іршавська, Баранинська,</p> <p>Запорізька: Благовіщенська, Мирненська, Водянська, Новоолекандрівська, Комишуваська, Таврійська, Новоолексіївська, Біленьківська, Петро-Михайлівська, Чкаловська, Остриківська, Михайлівська, Роздольська, Новобогданівська, Новоуспенівська, Михайлівська, Берестівська, Ботіївська, Кам'янсько-Дніпровська, Осипенківська, Більмацька, Приморська, Бердянська, Якимівська, Преображенська, Павлівська, Гуляйпільська, Чернігівська, Воскресенська, Веселівська, Новоукраїнська, Приазовська, Степанівська, Перша, Воздвижівська, Гірсівська, Великобілозерська, Малотокмачанська, Розівська, Комиш-Зорянська, Орхівська, Підгірненська, Плодородненська, Олександрівська, Долинська;</p> <p>Івано-Франківська: Новицька, Переріслянська, Ланчинська, Дзвиняцька, Витвицька, Космацька, Рожнівська, Печеніжинська, Нижньовербізька, Старобогородчанська, Коршівська, Яблунівська, Войнилівська, Заболотівська, П'ядицька, Більшівцівська, Олешанська, Верхнянська, Білоберізька, Спаська, Букачівська, Матеївецька,</p>
--	--	--	--	---

Продовження таблиці Д.1

Низький	0,21 – 0,37	<p>Вінницька: Калинівська; Дніпропетровська: Солонянська, Могилівська, Новоолександрівська; Дніпропетровська: Новоолександрівська, Солонянська; Донецька: Лиманська, Шахівська; Закарпатська: Тячівська; Запорізька: Смирновська; Одеська: Біляївська, Красносільська; Полтавська: Глобинська, Пирятинська, Семенівська; Тернопільська: Байковецька; Хмельницька: Розсошанська; Чернігівська: Вертіївська, Деснянська</p>	<p>Вінницька: Жданівська, Іллінецька, Калинівська, Немирівська, Оратівська, Томашпільська; Волинська: Княгининівська, Смолигівська; Дніпропетровська: Вакулівська, Варварівська, Гречаноподівська, Зеленодольська, Ляшківська, Могилівська, Новоолександрівська, Святовасилівська, Солонянська, Чкаловська; Донецька: Іллінівська, Лиманська, Соледарська; Житомирська: Краснопільська, Попільнянська, Станишівська, Ушомирська, Чижівська; Закарпатська: Тячівська; Запорізька: Берестівська, Біленьківська, Ботіївська, Гірсівська, Долинська, Комиш-Зорянська, Остриківська, Смирновська; Кіровоградська: Соколівська; Луганська: Білокуракинська; Львівська: Давидівська, Тростянецька; Миколаївська: Благодатненська, Бузька, Веснянська, Галицинівська, Коблівська, Михайлівська, Мостівська, Ольшанська, Чорноморська;</p>	<p>Вінницька: Бабинецька, Глуховецька, Жданівська, Іллінецька, Калинівська, Краснопільська, Лука-Мелешківська, Немирівська, Новогребельська, Оратівська, Староприлуцька, Студенянська, Томашпільська, Тульчинська, Якушинецька; Волинська: Вишнівська, Городищенська, Дубівська, Заборольська, Зарічанська, Княгининівська, Поромівська, Рівненська, Смолигівська; Дніпропетровська: Вакулівська, Варварівська, Зайцівська, Зеленодольська, Миколаївська, Могилівська, Першотравневська, Солонянська, Українська, Чкаловська, Юр'ївська; Донецька: Званівська, Іллінівська, Лиманська, Миколаївська, Соледарська; Житомирська: Андрушківська, Глибочицька, Іршанська, Квітнева, Попільнянська, Станишівська, Чижівська; Закарпатська: Баранинська, Тячівська; Запорізька: Берестівська, Ботіївська, Великобілозерська, Воздвижівська, Воскресенська, Гірсівська, Долинська, Підгірненська, Смирновська, Широківська; Київська: Великодиммерська, Дівичківська, Студениківська, Фурсівська; Кіровоградська: Ганнівська,</p>	<p>Вінницька: Кунківська, Іллінецька, Калинівська, Оратівська, Немирівська, Вінницька, Якушинецька Волинська: Зарічанська, Липинська, Рівненська, Підгайцівська; Дніпропетровська: Могилівська, Зайцівська, Варварівська, Святовасилівська, Новоолександрівська, Чумаківська, Миколаївська (Петропавлівський р-н), Першотравневська; Донецька: Миколаївська, Лиманська, Соледарська, Іллінівська; Житомирська: Чижівська, Станишівська, Ушомирська; Закарпатська: Баранинська, Тячівська Запорізька: Олександрівська, Широківська, Смирновська, Долинська, Кирилівська; Івано-Франківська: Угринівська, Ямницька; Київська: Бучанська, Дівичківська, Ковалівська, Великодиммерська, Миронівська, Студениківська; Кіровоградська: Помічнянська, Катеринівська, Попельнастівська, Соколівська, Ганнівська, Первозванівська, Мар'янівська Луганська: Лозно-Олександрівська, Троїцька; Львівська: Мурованська, Волицька, Солонківська, Давидівська, Славська; Миколаївська: Бузька, Коблівська, Благодатненська, Михайлівська; Одеська: Шабівська, Красносільська, Маяківська, Куяльницька, Затишанська, Таїровська; Полтавська: Шишацька, Козельщинська, Решетилівська,</p>	<p>Вінницька: Теплицька, Літинська, Кунківська, Іллінецька, Калинівська, Немирівська, Оратівська, Якушинецька, Вінницька; Волинська: Заборольська, Рівненська, Липинська, Луцька, Княгининівська, Зарічанська, Підгайцівська; Дніпропетровська: Зайцівська, Солонянська, Юр'ївська, Миколаївська (Петропавлівський район), Чкаловська, Новоолександрівська, Чумаківська; Донецька: Вугледарівська, Соледарська, Іллінівська; Житомирська: Іршанська, Квітневої, Житомирська, Станишівська, Чижівська, Ушомирська; Закарпатська: Мукачівська, Тячівська; Запорізька: Смирновська, Широківська, Пологівська, Кирилівська; Івано-Франківська: Калуська, Долинська, Угринівська, Івано-Франківська; Київська: Березанська, Пісківська, Дівичківська, Великодиммерська, Ковалівська, Бучанська, Обухівська; Кіровоградська: Добровеличківська, Катеринівська, Ганнівська, Великосеверинівська, Компаніївська, Тишківська, Помічнянська, Дмитрівська, Попельнастівська, Соколівська, Мар'янівська, Первозванівська; Луганська: Лозно-Олександрівська; Львівська: Кам'янка-Бузька, Волицька, Зимноводівська, Мурованська, Дублянська, Підберізіцька, Давидівська; Миколаївська: Мостівська, Березанська, Ольшанська, Благодатненська, Мигіївська, Бузька, Михайлівська, Коблівська, Галицинівська; Одеська: Біляївська, Куяльницька, Красносільська, Березівська, Затишанська,</p>
---------	----------------	--	--	---	---	--

Продовження таблиці Д.1

		<p>Одеська: Біляївська, Красносільська, Новокальчевська; Полтавська: Білоцерківська, Глобинська, Недогарківська, Пирятинська, Покровсько-Багачанська, Семенівська, Сергіївська, Шишацька; Рівненська: Крупецька, Привільненська; Сумська: Миколаївська; Харківська: Роганська; Херсонська: Зеленопідська, Тавричанська; Хмельницька: Гуменецька, Ленковецька, Лісовогринівецька, Наркевицька; Черкаська: Єрківська; Чернігівська: Батуринська, Вертіївська, Гончарівська, Деснянська, Кіптівська, Корюківська</p>	<p>Катеринівська, Компаніївська, Поміччанська, Соколівська; Луганська: Привільська, Троїцька; Львівська: Волицька, Давидівська, Жовтанецька, Кам'янка-Бузька, Мурованська, Підберізіцьська, Солонківська, Тростянецька, Шегинівська; Миколаївська: Баштанська, Благодатненська, Бузька, Веснянська, Володимирівська, Галицинівська, Коблівська, Мостівська, Нечаянська, Ольшанська, Чорноморська, Широківська; Одеська: Березівська, Біляївська, Великомихайлівська, Дальницька, Затишанська, Коноплянська, Красносільська, Куяльницька, Лиманська, Маразліївська, Маяківська, Новокальчевська, Цебриківська, Шабівська, Ширяївська; Полтавська: Білоцерківська, Бутенківська, Великобагачанська, Глобинська, Гребінківська, Драбинівська, Засульська, Клепачівська, Козельщинська, Ланнівська, Лохвицька, Машівська, Михайлівська, Нехворощанська, Новоавраміївська, Петрівсько-Роменська, Пирятинська, Піщанська, Покровобагачанська, Решетилівська, Рокитянська, Сергіївська, Скороходівська, Шишацька, Щербанівська; Рівненська: Клеванська, Крупецька, Привільненська;</p>	<p>Машівська, Лохвицька, Рокитянська, Новосанжарська, Щербанівська, Краснолуцька, Бутенківська, Глобинська, Сергіївська, Опішнянська, Драбинівська, Нехворощанська, Білоцерківська, Михайлівська, Ланнівська; Рівненська: Клеванська, Вараська; Сумська: Миколаївська, Чернечинська, Комишанська; Тернопільська: Тернопільська, Байковецька Харківська: Роганська, Нововодолазька, Малинівська, Коломацька, Херсонська: Зеленопідська, Тавричанська, Музиківська; Хмельницька: Гуменецька, Солобковецька, Розсошанська, Крупецька; Черкаська: Шполянська, Єрківська, Великохутірська, Паланська, Зорівська, Ліпльвська, Стеблівська, Селищенська; Чернігівська: Деснянська, Корюківська, Батуринська, Варвинська, Гончарівська.</p>	<p>Авангардівська; Полтавська: Чорнухинська, Машівська, Пирятинська, Шишацька, Сергіївська, Білоцерківська, Драбинівська, Краснолуцька, Рокитянська, Петрівсько-Роменська, Щербанівська, Нехворощанська, Решетилівська, Опішнянська, Михайлівська, Бутенківська, Ланнівська, Горішньоплавнівська, Глобинська, Пришибська; Рівненська: Клеванська, Малолюбанська, Вараська; Сумська: Шалигинська, Буринська, Тростянецька, Дружбівська, Андріяшівська, Бочечківська, Сумська, Миколаївська, Березівська, Чернечинська, Комишанська; Тернопільська: Настасівська, Тернопільська, Байковецька; Харківська: Нововодолазька, Пісочинська, Роганська, Малинівська, Коломацька, Старовірівська, Наталинська; Херсонська: Музиківська; Хмельницька: Гуменецька, Нетішинська, Крупецька, Розсошанська; Черкаська: Ліпльвська, Єрківська, Великохутірська, Зорівська, Жашківська, Стеблівська, Паланська, Шполянська, Литвинецька, Канівська; Чернігівська: Олишівська, Кіптівська, Батуринська, Новобасанська, Варвинська, Деснянська, Корюківська, Гончарівська.</p>
--	--	--	--	---	--

Продовження таблиці Д.1

				<p>Сумська: Березівська, Боромлянська, Бочечківська, Дубов'язівська, Комишанська, Миколаївська, Миколаївська, Миропільська, Недригайлівська, Тростянецька, Хотінська, Чернечинська;</p> <p>Тернопільська: Великогаївська;</p> <p>Харківська: Зачепилівська, Золочівська, Коломацька, Малоданилівська, Мерешанська, Нововодолазька, Роганська, Старосалтівська, Чкаловська</p> <p>Херсонська: Борозенська, Зеленопідська, Іванівська, Музиківська, с.Костянтинівська, Тавричанська;</p> <p>Хмельницька: Гуменецька, Красилівська, Крупецька, Ленковецька, Лісовогринівецька, Наркевицька, Сатанівська, Солобковецька;</p> <p>Черкаська: Єрківська, Жашківська, Зорівська, Ліпльавська, Паланська, Селищенська, Стеблівська, Шполянська;</p> <p>Чернігівська: Батуринська, Варвинська, Вертіївська, Гончарівська, Деснянська, Комарівська, Корюківська, Новобасанська, Парафіївська, Срібнянська</p>		
--	--	--	--	---	--	--

Продовження таблиці Д.1

Задовільний	0,38 – 0,63	Дніпропетровська: Вербківська, Богданівська; Полтавська: Шишацька, Білоцерківська; Дніпропетровська: Слобожанська	Дніпропетровська: Богданівська, Вербківська, Новолатівська; Донецька: Шахівська; Полтавська: Пришибська, Решетилівська; Тернопільська: Байковецька; Хмельницька: Розсошанська	Волинська: Боратинська; Дніпропетровська: Богданівська, Карпівська, Новолатівська, Новоолександрівська; Донецька: Андріївська, Шахівська; Житомирська: Оліївська, Ушомирська; Запорізька: Кирилівська; Ів.-Франківська: Ямницька; Кіровоградська: Первозванівська; Львівська: Славська; Миколаївська: Михайлівська; Одеська: Авангардівська; Полтавська: Пришибська; Тернопільська: Байковецька; Харківська: Наталинська; Хмельницька: Розсошанська; Черкаська: Степанецька.	Волинська: Боратинська; Дніпропетровська: Гречанопадівська, Карпівська, Слобожанська, Богданівська, Вербківська, Новолатівська; Донецька: Андріївська; Житомирська: Оліївська; Миколаївська: Галичинівська; Одеська: Авангардівська; Полтавська: Пришибська, Коломацька; Харківська: Старовірівська Наталинська; Черкаська: Степанецька.	Волинська: Боратинська; Дніпропетровська: Богданівська, Гречанопадівська, Першотравневська, Вербківська, Карпівська, Новолатівська, Слобожанська; Донецька: Андріївська, Шахівська; Житомирська: Оліївська; Івано-Франківська: Ямницька; Київська: Студениківська, Миронівська; Кіровоградська: Петровська; Львівська: Солонківська, Славська; Одеська: Таїровська; Полтавська: Коломацька, Сенчанська; Черкаська: Степанецька.
Помірний (вище середнього)	0,64 – 0,80	Полтавська: Пришибська.	Дніпропетровська: Слобожанська.	Дніпропетровська: Вербківська, Троїцька, Гречанопадівська; Полтавська: Сенчанська.	Дніпропетровська: Троїцька; Донецька: Шахівська; Полтавська: Сенчанська.	Одеська: Визирська.
Високий	0,81 – 1,00	–	–	Дніпропетровська: Слобожанська.		Дніпропетровська: Троїцька.

Джерело: складено автором.

Додаток Е

Акт впровадження (використання) результатів дисертаційної роботи у навчальний процес

Інна ШКОЛЬНИК

АКТ

впровадження (використання) результатів дисертаційної роботи у навчальний процес

Дисертаційна робота Дуванової Оксани Сергіївни, на тему: «Кооперація як фактор сталого розвитку територіальних громад в умовах децентралізації»

яка виконана в період з 01 жовтня 2017 по 30 червня 2024 р.

В дисертаційному дослідженні розроблено дворівневу концептуальну модель формування кооперативних зв'язків територіальної громади. Даний підхід дозволив виявити та охарактеризувати слабкі та сильні сторони міжмуниципальної кооперації на міжнародному рівні у формі участі місцевої влади у міжнародному економічному співробітництві в рамках проєктів міжнародної допомоги регіонального розвитку. Досліджено також приклади реалізації партнерських проєктів транскордонного співробітництва та міжнародних проєктів, що фінансуються Європейським Союзом.

Здобувач наукового ступеня (доктора філософії)

Дуванова Оксана Сергіївна

Комісія в складі:

Голова комісії: голова ради з якості інституту/факультету <u>ст. викладач</u>	Юрій ДЕРЕВ'ЯНКО
Члени комісії: гарант освітньої програми <u>доцент кафедри МЕВ</u>	Людмила ХОМУТЕНКО
<u>завідувач кафедри МЕВ</u>	Юрій ПЕТРУШЕНКО
<u>доцент кафедри МЕВ</u>	Марина ДОМАШЕНКО

Встановила, що результати науково-дослідної роботи використовуються в навчальному процесі за освітньою програмою Міжнародні економічні відносини освітнього ступеня бакалавр спеціальності 292 Міжнародні економічні відносини шляхом реалізації наступного³⁾: з метою удосконалення викладання наступної програми навчальної дисципліни

«Міжнародні бізнес-комунікації» для студентів спеціальності 292 (входить до навчального плану підготовки бакалаврів за спеціальністю Міжнародні економічні відносини (292) денної форми навчання) під час вивчення таких тематичних блоків: Тема 2 «ОСНОВНІ МОДЕЛІ БІЗНЕС-КОМУНІКАЦІЙ», Тема 6 «КОМУНІКАТИВНІ КАНАЛИ ТА БАР'ЄРИ», а також при оновленні матеріалу для практичних занять за цими темами (в контексті міжнародної кооперації територіальних громад).

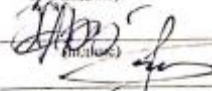
“05” червня 2024 р.

Голова комісії:

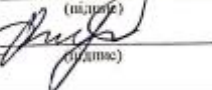

(підпис)

Юрій ДЕРЕВ'ЯНКО
(ім'я та ПРІЗВИЩЕ)

Члени комісії:

(підпис)

Людмила ХОМУТЕНКО
(ім'я та ПРІЗВИЩЕ)

(підпис)

Юрій ПЕТРУШЕНКО
(ім'я та ПРІЗВИЩЕ)

Марина ДОМАШЕНКО
(ім'я та ПРІЗВИЩЕ)

Додаток Ж
СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ
ДИСЕРТАЦІЇ

Розділи у колективних монографіях

1. Петрушенко Ю. М., Воронцова А. С., Пономаренко (Дуванова) О. С. Європейський досвід фінансової децентралізації та можливості його адаптації до українських реалій. *International economic relations and prospects for national development: contemporary challenges and solutions: monograph*. Daugavpils : Daugava Print, 2018. Р. 178–192 (1,26 друк. арк.). *Особистий внесок: проведення порівняльного аналізу та систематизація особливостей фінансової децентралізації в європейських країнах (0,43 друк. арк.)*.

2. Petrushenko Y., Vorontsova A., Ponomarenko (Duvanova) O. Financial Inequality in Territorial Communities: International Experience and Case-Study in Ukraine. *Economic Inequality: Trends, Traps and Trade-offs : monograph*. Denmark : River Publishers, 2021. Р. 189-206 (Scopus) (0,71 друк. арк.). *Особистий внесок: запропоновано методику проведення інтегральної оцінки фінансової спроможності ОТГ на основі таксономічного методу з інтерпритацією результатів за допомогою модифікованої шкали Харрінгтона (0,30 друк. арк.)*.

Статті у наукових фахових виданнях України

3. Педченко Н. С., Петрушенко Ю. М., Трипольська Т. Г., Пономаренко (Дуванова) О. С. Вплив міжнародного та бюджетного фінансування об'єднаних територіальних громад на реструктуризацію національної економіки. *Вісник СумДУ. Серія Економіка*. Суми. 2017. № 4. С. 67–75. DOI: 10.21272/1817-9215.2017.4-09 (0,49 друк. арк.). *Особистий внесок: досліджено основні форми державної фінансової підтримки місцевого та регіонального розвитку. Визначено основні напрямки використання бюджетного та міжнародного фінансування ОТГ (0,13 друк. арк.)*.

4. Щербина Т.В., Пономаренко (Дуванова) О.С. Соціально-економічні фактори кооперації як передумова підвищення фінансової стійкості регіону. *Електронний журнал «Ефективна економіка»* (Index Copernicus). 2018. №12. DOI: 10.32702/2307-2105-2018.12.122. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=6799> (0,32 друк. арк.). *Особистий внесок: за допомогою статистичних методів, виявлено соціально-економічні фактори, що впливають на мотивацію населення до кооперації (0,16 друк. арк.).*

5. Petrushenko Y. M., Vorontsova A. S., Ponomarenko (Duvanova) O. S., Derbenov K. O. . Analysis of the united territorial communities strategies in the context of sustainable development policy implementation. *Механізм регулювання економіки* (Index Copernicus). 2019. №1. С. 33-45. DOI: 10.21272/mer.2018.83.02 (0,54 друк. арк.). *Особистий внесок: виявлено пріоритетні напрями сталого регіонального розвитку, проаналізовано стратегії ОТГ Сумської області на предмет методології сталого розвитку (0,14 друк. арк.).*

6. Васильєва Т. А., Петрушенко Ю. М., Майборода Т. М., Пономаренко (Дуванова) О. С. Інтеркультурний розвиток Європейських міст: освітні та фінансово-економічні виклики. *Фінансові дослідження*. 2019. №2 (7). (0,4 друк. арк.) URL: https://fr.stu.cn.ua/index.pl?task=arcinf&l=ua&j=16&id=145&fbclid=IwAR3LsTUyImNd1yHxyvgw6S0FJYgbk_3_VDHMBPEESZgP16Ou4UUyeg4XEuA (0,40 друк. арк.). *Особистий внесок: досліджено, як європейські міста скоординували вектор свого розвитку в напрямку інтеркультурності (0,1 друк. арк.).*

7. Petrushenko Y., Böhmová L., Ponomarenko (Duvanova) O., Bykhovets O, Kotiuk L.. The Impact of Socio-economic Factors on the Management of Agro-cooperatives in Local Communities. *Механізм регулювання економіки* (Index Copernicus). 2019. №3. С. DOI: 10.21272/mer.2019.85.03 (0,38 друк. арк.). *Особистий внесок: проведено батагофакторний регресійний та*

кореляційний аналіз для виявлення факторів, які можуть впливати на управління кооперативами; досліджено діяльність агрокооперативів в Україні (0,18 друк. арк.).

8. Duvanova O.S. The impact of inter-municipal cooperation of territorial communities on local sustainable development. *Herald of Khmelnytskyi national university. Economic sciences* (Index Copernicus). 2021. № 3(294). С. 288-293. DOI: 10.31891/2307-5740-2021-294-3-47 (0,51 друк. арк.).

9. Duvanova O.S. Decomposite analysis of cooperation as a factor of economic transformation of territorial communities. *Socio-economic relations in the digital society* (Index Copernicus). 2022. № 1 (43). С. 37-44. DOI:10.55643/ser.1.43.2022.451 (0,52 друк. арк.).

**Публікації в періодичних виданнях, що індексуються базою даних
Web of Science/Scopus**

10. Tulai O., Petrushenko Y., Glova J., Sydor I., Ponomarenko (Duvanova) O.. The impact of decentralization on the financial support of regional development. *Investment Management and Financial Innovations* (Scopus Q3). 2019. Vol.16, Issue №4. P. 1-15. DOI: dx.doi.org/10.21511/imfi.16(4).2019.01 (0,9 друк. арк.). *Особистий внесок: розглянуто особливості проведення децентралізації в Україні як процесу формування ефективного місцевого самоврядування для підтримки повноцінного життєвого середовища громадян, надання якісних публічних послуг, узгодження інтересів держави та територіальних громад* (0,17 друк. арк.).

11. Петрушенко Ю.М., Кубатко О.В., Пономаренко О.С. (Дуванова) Соціально-економічні фактори створення об'єднаних територіальних громад в Україні. *Financial and credit activity: problems of theory and practice* . 2019. Вип. 4, No 31. С. 527-535. DOI: 10.18371/fcaptr.v4i31.191008. (Web of science) (0,39 друк. арк.). *Особистий внесок: проведено факторний аналіз процесу добровільного об'єднання територіальних громад в Україні в період 2014-2017 рр., на підставі якого визначено соціально-економічні фактори, що є*

значущими при прийнятті громадами рішення про добровільне об'єднання (0,13 друк. арк.).

12. Petrushenko Y., Hejkrlik J., Duvanova O., Duranowski W., Semenenko T. The impact of agricultural cooperatives on the sustainable development of rural communities. *International Journal of Global Environmental Issues*. 2022. Vol. 21, No. 2-4. P. 130–147. DOI:org/10.1504/IJGENVI.2022.126198. (Scopus Q3) (0,87 друк. арк.). *Особистий внесок: проаналізовано основні тренди дослідження агрокооперативів в контексті сталого місцевого розвитку; побудовано економетричну модель впливу діяльності агрокооперативів на показники сталого розвитку (0,30 друк. арк.).*

Тези доповідей на науково-практичних конференціях

13. Петрушенко Ю. М., Пономаренко (Дуванова) О. С. Джерела фінансування сталого розвитку об'єднаних територіальних громад. *Проблеми і перспективи розвитку фінансово-кредитної системи України* : збірник матеріалів II Всеукраїнської наук.- практи. конф. (м. Суми , 23 листоп. 2017 року). Суми, 2017. С. 45-49 (0,14 друк. арк.). *Особистий внесок: досліджено джерела фінансування об'єднаних територіальних громад (0,07 друк. арк.).*

14. Пономаренко (Дуванова) О. С. Реформа децентралізації в Данії: досвід для України. *STABICONsystems – 2018* : матеріали Міжнародного наукового форуму (м. Суми, 26–28 квітня 2018 р.). Суми, 2018. С. 90–93 (0,12 друк. арк.).

15. Ponomarenko (Duvanova) O. S., Diadachko A. M. Financial decentralization: european experience for Ukraine. *Соціально-гуманітарні аспекти розвитку сучасного суспільства* : збірник матеріалів 5 Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів, аспірантів, викладачів та співробітників (м. Суми, 19–20 квітня 2018 р.). Суми, 2018. С. 222–224 (0,12 друк. арк.). *Особистий внесок: узагальнено європейський досвід формування моделей місцевого самоврядування (0,08 друк. арк.).*

16. Пономаренко О. С. (Дуванова) Проблеми розвитку підприємництва в об'єднаних територіальних громадах. *Проблеми та перспективи розвитку*

малого підприємництва в Україні : збірник матеріалів XII Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми та перспективи розвитку підприємництва» (м. Харків, 30 листопада 2018 р.). Харків, 2018. С.249-251 (0,1 друк. арк.).

17. Пономаренко О. С. (Дуванова) Фінансова спроможність як фактор сталого розвитку територіальних громад. *Проблеми і перспективи розвитку фінансово-кредитної системи України* : збірник матеріалів III Всеукраїнської наук.-практ. конф. (м. Суми, 22–23 листопада 2018 р). Суми, 2018. С.19-23 (0,15 друк. арк.).

18. Петрушенко Ю. М., Пономаренко (Дуванова) О. С. Фінансіалізація тимчасово вільних коштів як запорука спроможності територіальних громад. *Економічні проблеми сталого розвитку* : збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів і молодих вчених імені професора Олега Балацького. (м. Суми, 16-18 квітня 2019 р). Суми, 2019. С. 90-91 (0,08 друк.арк.). *Особистий внесок: розглянуто фактори посилення спроможності територіальних громад* (0,04 друк. арк.).

19. Shcherbyna T., Ponomarenko (Duvanova) O., Treus A.. Social and economic aspects of agrarian cooperatives functioning in Ukraine. *International Multidisciplinary Conference for Young Researchers : The Book of Abstracts* (Bila Tserkva, 22nd November 2019). Bila Tserkva, 2019. P. 96-99 (0,14 друк.арк.). *Особистий внесок: досліджено агрокооперативів України за типом реєстрації, досліджено кооперацію між окремими фермерами* (друк. арк.0,05).

20. Petrushenko Y. M., Ponomarenko (Duvanova) O. S.. Financial decentradization in the context of European integration. *Журнал європейського і порівняльного права* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Нормативна сила Європейського союзу» (м. Київ, 29 - 30 травня 2020 р.). м. Київ, 2020. С. 31-34 (0,13 друк.арк.). *Особистий внесок: обґрунтовано важливість реформи децентралізації в контексті європейської інтеграції* (0,07 друк. арк.).

21. Petrushenko Y., Aleksandrov V., Vorontsova A., and Ponomarenko (Duvanova) O. Sustainable development goals as a tool for strategic planning in communities: a bibliometric analysis of research. *E3S Web of Conferences*. 2020. №202 (03005) : The 5th International Conference on Energy, Environmental and Information System (ICENIS 2020) (Online Webinar System, Indonesia, August 12-13). Indonesia, 2020. (Скопус). (0,36 друк. арк.). *Особистий внесок: досліджена тема сталого розвитку в громадах, як елемент стратегічного планування (0,09 друк. арк.)*.

22. Petrushenko Y., Ponomarenko (Duvanova) O. Financial planning for the strategies implementation of sustainable local development: 1st International Forum «Modern Challenges towards Sustainable Development: Dialogue between Peoples and Countries» (Sumy, Ukraine, April 28-30). Sumy, 2020. P 55-58 (0,13 друк.арк.). *Особистий внесок: (0,07 друк. арк.)*.

23. Treus A., Ponomarenko (Duvanova) O. Typology of Farmer Groups in Ukraine on the Example of Agrarian Cooperatives. *Food and nutrition security and its resilience to global crises: International conference Tropentag 2020* (Internet, September 9-11). Witzenhausen, 2020. P. 355. (0,04 друк.арк.) *Особистий внесок: досліджено типологію агрокооперативів (0,02 друк. арк.)*.

24. Petrushenko Y., Vorontsova A., Ponomarenko (Duvanova) O.. Priorities determination of financial policy of territorial communities' sustainable development. *New trends and best practices in socioeconomic research : III International Science Conference SER 2020* (Igalo, Montenegro, September 17 – 19). Igalo, 2020. P.65. (0,06 друк. арк.). *Особистий внесок: досліджено пріоритети сталого розвитку територіальних громад (0,02 друк. арк.)*.

25. Ponomarenko (Duvanova) O.. International economic cooperation of territorial communities as a factor of increasing resilience. Міжнародні економічні відносини та сталий розвиток : II Міжнародна науково-практична конференція (м. Суми, 21 травня 2021 р.). Суми, 2021. P. 169-171 (0,06 друк. арк.).

26. Petrushenko Y., Duvanova O. Agrarian cooperatives as a form of cooperation to achieve territorial communities' sustainable development. *2nd International Multidisciplinary Conference for young researchers Sustainable Development Trends and Challenges under COVID-19* (Sumy, Ukraine, November 29-30). Sumy, 2021. P. 86-87 (0,08 друк. арк.). *Особистий внесок: досліджено агрокооперативи, як форму кооперації в територіальних громадах* (0,04 друк. арк.).

27. Krukhmal O., Petrushenko Y., Duvanova O. Cooperation as a driver of socio-economic leadership and sustainable development in local communities: main trends and perspectives of interdisciplinary research. *8th International Leadership Conference "Novel Insights in the Leadership in Business and Economics After the COVID-19 Pandemic (NILBEC 2022)"* (Prague, June 24-25, 2022). Springer Proceedings in Business and Economics. 2023. P. 9–24. https://doi.org/10.1007/978-3-031-28131-0_2 (Скопус) (0,26 друк. арк.). *Особистий внесок: теоретично обґрунтовано співвідношення поняття кооперації та поняття сталого розвитку, кластеризовано напрями міждисциплінарних досліджень взаємозв'язку економічної кооперації та сталого розвитку територіальних громад* (0,1 друк. арк.).

